

Steekspel

nummer 11

Op jacht in Europa

Twee druppels water

Al bijna 50 jaar verzamelt **Arjen Tevel** decoratieve wandtegels, vooral uit de 17e en 18e eeuw. Zijn interesse werd gewekt toen hij als 18-jarige een mestvaalt opruimde en daarin scherven van aardewerk vond. Het begin van een langdurige hobby, waarbij hij zich halverwege heeft gespecialiseerd in tegels met mensen die een beroep uitoefenen.

In 2018 kocht hij op Marktplaats een Delftsblauwe tegel met daarop een **pastoor** en wijwaterkwast. Zoals gewoonlijk probeerde hij ook van deze aanwinst de herkomst en datering te bepalen. Via-via kwam hij op de site van SteekSpel terecht. En na één blik op de pastoor van de Rogstekers zag hij het al. De heren zijn als twee druppels water.

Benieuwd naar zijn verhaal en de rest van zijn verzameling gaan we op bezoek in Spijkenisse. We worden hartelijk ontvangen. Het blijkt inderdaad een identieke, even grote (en niet-spiegelbeeldige) kopie van onze pastoor. Precies zoals hij op de prent van Visscher staat.

Tevel had zelf nog nooit zo'n tegel gezien. We weten dat van de prent van Visscher slechts twee exemplaren bekend zijn. Maar van de tegel is er waarschijnlijk nog maar eentje. Letterlijk een unicum. Op grond van zijn kenmerken dateert Arjen hem op c.1630-1640. En dat sluit goed aan op onze datering van de prent: c.1620-1635.¹

Echt een super vondst, en een mooi moment om de tegel op de foto te zetten. Hadden we dat maar niet gedaan. Vrijwel onmiddellijk na het nemen van de foto maakte de kat een grote sprong door de kamer en lag de pastoor in drie stukken op de grond. Een vreselijk gezicht.

We durfden haast niet te kijken en vroegen ons af: is hij nog te redden? Twee dagen later was de pastoor gerepareerd. En na twee weken leek hij weer op zijn evenbeeld van 400 jaar daarvoor. We stonden versteld van het vakmanschap van Arjen (die bijkans door een hoger handje geholpen was). En waren vooral blij met het resultaat.

De pastoor in Delftsblauw (127 x 127 mm)

De vraag is nu: gaat het om een eenzame herder? Of bestaan er nog (andere) Rogstekers in Delftsblauw?

Als u er eentje vindt, laat het ons weten. Inzendingen worden beloond.

Twee weken later (in iets ander licht)

1 Lustig blijven steken

1647 Antwerpen

1671 Amsterdam

Haat en rijd

populaire klucht

fictie

impact ●●●●●

De **schouwburg** was dé culturele hot-spot van **Amsterdam** in de 17e eeuw. De voorstellingen waren populair en werden door velen bezocht. Zowel door de elite uit de grachtenpanden als de gewone burgerij in de stad.

De toegangsprijzen waren best schappelijk. Een deel van de opbrengst was trouwens bestemd voor de opvang en verzorging van oudere inwoners in zgn. ‘godshuizen’.

In mei 1665 werd de schouwburg na een verbouwing **heropend**. Maar in juni gingen de deuren weer snel op slot. Waarschijnlijk vanwege de oorlog met Engeland.¹

Tegen het eind van het jaar vroegen de regenten van de liefdadigheidshuizen of de schouwburg a.u.b. weer open kon. De inkomsten werden nogal gemist. Heropenen was echter zeer tegen de zin van de ouderlingen in de kerkenraad. Ze stuurden dominee Lupenius op pad om de burgemeesters op andere gedachten te brengen.²

Lupenius hield hen voor dat het ‘zware tijden waren, waarin zelfs de heidenen hun komediën hadden gesloten.’ En waarin ook ‘christenen vermaak schiepen in zaken waarvan het haast niet anders kon dan dat zij God in het aangezicht wilden spugen’. De schouwburg moest dicht blijven. Voorgoed. Als de godshuizen geld nodig hadden kon er op de plaats van de schouwburg een kerk worden gebouwd. De collecten zouden vast evenveel opbrengen.³

Toch besloten de burgemeesters de schouwburg te openen. Een beslissing waarmee de predikanten het niet eens hoefden te zijn. Wel droegen ze hen op dit besluit niet vanaf de preekstoel aan te vallen. Volgens Lupenius mocht echter ‘ieder aan zijn gemoed voldoen om het Kwaad kenbaar te maken’ en waren zij ‘als wachters op de toren gesteld’.

Reeds tien afleveringen proberen we de herkomst van de Rogstekers te achterhalen. En we vonden in veel steden hun sporen terug. Maar nog niet hun allereerste stappen.

Wel menen we dat het verhaal over de ‘Rogstekers van Weert’ in Haarlem (**c.1600**) is ontstaan. Daarna verspreidde het zich over de rest van het land. En tot voorbij Antwerpen.

In SteekSpel nr. 8 heeft u kunnen zien dat heel Holland de Rogstekers kende. Middels een dozijn verhalen die de verspreiding tussen **1650** en **1815** illustreren. Deze lijn zetten we nu door. We hebben wederom een **dozijn verhalen** gevonden. Die niet alleen laten zien dat heel Holland de Rogstekers kende. Maar dat ze zelfs tot diep in het Duitse rijk en in Brussel bekend waren.

Ditmaal hebben we getracht de verhalen iets meer profiel te geven. Door zowel de **context**, als ook de **auteur** wat meer uit te lichten. Het leek ons zinvol om de wijze waarop de Rogstekers zich presenteerden in een ruimer perspectief te zetten.

Met als gevolg dat we enkele verhalen hebben samengevoegd en er nog **tien** overbleven. Daarvan zijn het eerste en laatste verhaal nogal uit de kluiten gewassen.

Opnieuw bevatten ze allemaal een kwinkslag, soms nogal scherp. Maar bijten doen ze niet meer. Ziehier de trofee van onze **jacht in Europa**.

Lustig blijven steken	pag
- schouwburg Amsterdam	3
- tekst bewerkt in Amsterdam	4
- tekst geschreven in Antwerpen	6
- schrijver Willem Ogier	8
- acteur Jacob Sammers	10

Maar de burgemeesters antwoordden dat zij besloten of die ‘wachters op de toren mochten komen, en bij brand of ander ongeluk mochten blazen’. Volgens hen vormde het openen van de schouwburg geen reden dit te doen. En ze geboden de ‘wachters zich zorgvuldig van blazen te onthouden’. Zo werd de dominee naar huis gestuurd.

Waarom verzette de kerkenraad zich zo fel? Onzedelijkheid en **godslastering** waren hun belangrijkste bezwaren. Dominee Lupenius had zich bij het lezen van de klucht *Het huwelijk van niets* nogal opgewonden. Hij vond deze ‘vol van ijdelheid, en ook niet vrij van zwering en lichtvaardig vloeken’.

Maar zijn doel zou hij niet bereiken. De schouwburg ging open en de kluchten bleven populair. Toch had hij een punt. Het bestuur van de schouwburg moest namelijk voorkomen dat ‘de regering, de kerk, noch enige godsdiensten, of iemand in het bijzonder belasterd of bespot werden’. Maar meestal werd er niet zo strak op toegezien.⁴

Dat wil niet zeggen dat er geen rekening werd gehouden met de gevoelens van de predikanten en hun achterban. Dit gebeurde namelijk wel degelijk. Zoals bij **Haat en nijd**. Een klucht die op 29 december 1670 voor het eerst in de schouwburg van Amsterdam werd opgevoerd.

Deze klucht is vanwege drie redenen voor ons interessant: **1** de tekst is bewerkt en **gezuiverd** van godslasterend taalgebruik. Tot het onschuldigste toe.

2 er werd naar de **Rogstekers** verwezen.

3 de klucht was ruim 20 jaar daarvoor al in **Antwerpen** vertoond.

1 Zuivering van Gods naam

Allereerst willen we benadrukken dat we de klucht *Haat en nijd* absoluut niet godslasterend vinden. Maar dat zeggen we volgens de maatstaven van onze tijd. We zullen ons moeten verplaatsen naar het normbesef van een ‘Hollandse dominee in de 17e eeuw’.

Bij de opvoering van een nieuw stuk kon men de gedrukte tekst kopen. Zo beschikken we over een Amsterdams boekje (uit 1671). Maar de klucht was al in 1647 in Antwerpen geschreven en op het toneel gebracht.^{5,6}

Als we de twee versies naast elkaar leggen, valt op dat de Hollandse versie behoorlijk afwijkt van de Antwerpse. De tekst is bewerkt. Op de taalkundige bewerkingen komen we later terug. We richten ons nu alleen op de religieus getinte aanpassingen.⁷

In het hele stuk gaat het om een tiental correcties op geloofsniveau. Het zijn maar kleine correcties. En hun aantal valt bij de taalkundige aanpassingen in het niet. Maar ze zijn wel bewust en heel zorgvuldig toegepast. We geven twee voorbeelden uit het laatste bedrijf.

‘**God** heeft hem wel bewaard’ (uit Antwerpen) kon niet door de beugel. Het werd (in Amsterdam) veranderd in: ‘**t Luk** heeft hem wel bewaard’. Iets verderop staat: ‘**O sackerloot** doe open’. Ai, ai, ai. Sackerloot was weliswaar een verbastering - van het Franse *Sacré nom (de Dieu)*. Maar ook een halve vloek was nog te sterk. Men moest het doen met: ‘**O akkerloot** doe open’. Je zou haast denken dat het alleen in de gedrukte versie zo stond. En dat men er op het podium weer een half opgevoerde krachtterm uitgooid. Potverdorie! - nog eens aan toe!^{8,9}

Hoe dan ook. De pietluttige aanpassingen getuigen van een typisch 17^e-eeuwse calvinistische mentaliteit waarbij het ijdel gebruik van Gods naam niet werd geduld. Niet in het dagelijks leven. Niet op het toneel (ook niet als de strekking gelovig was). En zeker nooit in een klucht.

Uit respect voor deze streng calvinistische mentaliteit had de bewerker de stofkam door de tekst gehaald. En zo kon de klucht uit het roomse Antwerpen zonder heisa op de Amsterdamse planken worden gebracht.

2 Held op sokken

Maar wélk spel kwam op de planken? En hoe zit het met het steken van de rog?

(Amsterdam, 1671). Het verhaal gaat over twee schoenlappers: Teeuwis en Lukas. Teeuwis is een ontevreden zuurpruim en heeft een hekel aan zijn werk. Hij klaagt dat anderen in weelde leven, terwijl hij zelf nauwelijks kan rondkomen. Maar hij doet er ook zijn best niet voor. Dit tot afgrijzen van zijn vrouw Griet.

Hun vlijtige buurman Lukas barst juist van de ambitie en levenslust. Hij werkt met veel plezier, maar sluit toch plotseling zijn winkel. Hij heeft een grote erfenis ontvangen.

Dit brengt Teeuwis tot haat en nijd. En uit jaloezie verspreidt hij leugens over Lukas. Onder andere dat deze een dief zou zijn. De verwickelingen die daarop volgen zijn spannend en meeslepend. (Terwijl het publiek voorkennis heeft en precies weet hoe de vork in de steel zit).

Het stuk nadert zijn ontknoping als het huis van Lukas door dieven wordt bezocht. Onbedoeld weet Teeuwis hen te verjagen. Maar niet nadat een dief hem uit wraak met een mes heeft gestoken.

Intussen heeft Griet hulp gevonden in de persoon van Abram (een waard) en Lieve (zijn jonge dienstknecht). Gewapend met een **hellebaard** en degen naderen ze de onheilsplek.

Daar zien de vrouwen een gestalte die op handen en voeten kruipt, en zich vervolgens stil houdt. Tot ergernis van Abram raakt zijn bediende in paniek door de dreiging die hiervan uitgaat. We citeren vier versregels, als zijn vrouw Klaar (de waardin) wordt gemaand de deur van binnen te openen.¹⁰

Klaar: *Ik kan niet open doen,
de sleutel wringt zo stram.*¹¹

Lieve: *Zo zijn we er weerom koud.*¹²

Abram: *Zwijg zot, je maakt me gram.*¹³

*Doe open, want deze zou mijn hoofd
nog met zijn schreeuwen breken.*¹⁴

Lieve: *Ik zal terwijl van ver
lustig naar de rog steken.*

Helaas is de passage iets minder toegankelijk, terwijl ze voor ons juist zo interessant is. Lieve zegt namelijk dat hij de rog op **veilige afstand** ('van ver') maar wel **gretig** ('lustig') zal steken. Het publiek kon deze toespeling alleen begrijpen, als men het beeldverhaal van de Rogstekers kende. Zoals u weet stak *Pyeter de groot* op de prent met een lans (van ver) naar de rog. Het optreden van Lieve komt overeen met het beeld van deze Rogsteker. Hij is een held op sokken.

Terug naar het spel op de planken. Pas op het eind ziet men dat de onbekende figuur Teeuwis is, die stervend op de grond ligt. Het laatste woord is aan Abram.¹⁵

Klaar: *Loop ras om een barbier.*¹⁶

Abram: *'t Is er wel gebarbiert.*¹⁷

*Eer dat hij komt tot hier,
zo wed ik is hij dood,
zijn bloed is hem ontlopen,
(hij is al koud, - daar is
geen leven meer te hopen).*

*In 't midden van zijn kwaad,
in 't midden van zijn spijt,
in 't midden van zijn haat,
en lasterlijke nijd.*

*En zonder dat men weet,
wie dat het heeft gedaan,
zo volgt de wraak de mens,
wie kan de straf ontgaan?*

*Zo krijgt hij loon naar werk,
die tracht naar anders druk,¹⁸
die valt gemenelijk,¹⁹
eerst in het ongeluk.*

*Wie voor een ander graaft
een put om in te zinken,
die zal daar zelf in versmoren
- of verdrinken.*

*Maar die zijn naasten deugt,²⁰
gelijk zijn eigen jont,²¹
die treedt in hemels vreugd
en zegenrijk verbond.*

Zo had deze klucht een vlot scenario en kwamen de personages goed uit de verf. Weliswaar had het een triest einde. Maar het geheel stond in dienst van een duidelijke moraal. En met de juiste bezetting aan toneelspelers zou het zo een succes kunnen worden.

Maar gebeurde dat ook? En werd het een populaire klucht? Het antwoord is: jazeker! *Haat en nijd* behoorde ruim honderd jaar tot het **vaste repertoire** van het toneelgezelschap dat aan de schouwburg was verbonden. Tussen 1670 en 1785 werd het stuk **124 maal** opgevoerd.²²

Overigens waren de toeschouwers met een avondje in het theater best een poosje zoet. Meestal bestond het programma uit meerdere onderdelen. Waarbij het serieuze toneelstuk in het hoofdprogramma bij voorkeur werd afgesloten met een vrolijke klucht of een ballet.

Als we over de periode 1670-1785 een ranglijst maken van de meest gespeelde stukken uit het bijprogramma, staat *Haat en nijd* op nummer 7. En als we de lijst uitbreiden met het toneelwerk uit het hoofdprogramma, eindigt het nog altijd op nummer 17.²³

Samengevat: de klucht *Haat en nijd* was erg bekend en populair.

Maar betekent dit dat ook de grap over het **rogsteken** net zo bekend bleef? Da's best een lastige vraag. Allereerst zou de toespelings tot 1785 in het script moeten blijven staan. En vervolgens moest het merendeel van het publiek de grap blijven begrijpen. Eventueel na uitleg door anderen.²⁴

Stel dat dit zo was (en zo onaannemelijk is dat niet). Dan kan ook een eenvoudige grap in een klucht hebben bijgedragen aan het in stand houden van het verhaal over de Rogstekers. En speelde niet alleen het **publiek** een rol bij de overlevering, maar vooral ook de **toneelspelers** zelf. Zij moesten het script immers lezen, begrijpen, oefenen en voordragen.

Het beste bewijs dat acteurs de essentie van het rogsteken hebben begrepen en onthouden werd geleverd door **Simon Rivier**. Nadat de schouwburg van Amsterdam in 1772 was afgebrand, trok hij naar Rotterdam. Daar verweerde hij zich tegen een slechte recensie. Hij vond dat het 'schot van de berisper de schutter moest treffen, en op een **Rogsteker van Weert** laten lijken'.²⁵

Conclusie: de *Rogstekers van Weert* waren een bekend begrip bij toneelspelers (uit Amsterdam). En mede via hen ook bij andere mensen.

3 Op z'n Antwerps

Zoals gezegd werd *Haat en nijd* voor het eerst in **1647** in **Antwerpen** vertoond. De klucht was geschreven door Willem Ogier. Op deze Antwerpenaar komen we straks terug. Net zoals op de vraag hoe het spel vanuit Antwerpen in Amsterdam zou belanden.⁶

Maar om te beginnen gaan we kijken hoe (en waarom) de tekst van Ogier 'tijdens de verhuizing' was bewerkt. Op het gebied van:

a - spelling

b - woordkeuze

c - inhoud.

Voor het gemak nemen we dezelfde vier versregels waarin het rogsteken voorkomt. Met de volgende opmerking. In het bovenstaande hebben we voor een beter begrip de Amsterdamse versie (1671) in *modern Nederlands* opgeschreven. Bij de Antwerpse versie (1647) doen we dat niet. Deze ziet u in zijn *oorspronkelijke vorm*. Daarna benoemen we de verschillen die tussen beide oorspronkelijke versies bestonden.

Clara: *K'en can niet open doen,
de sleutel vringht soo stram.*

Lieven: *soo syn wer dan om kout.*

Abram: *Gy sot, gy maecket my gram.*

*Doet op want desen sou mijn hoofd
met syn gekroch „ breken.*

Lieven: *Ick sal ternyl van veers oock lustigh
naer den **roch „ steken.***

a - spelling. Op het eerste gezicht lijkt het alsof alles anders is gespeld. Maar dat komt dus omdat wij de versie van 1671 hebben gemoderniseerd. Toch verschilde de spelling al veel tussen beide versies. En niet alleen door een verschil in tijd of plaats. De spelling in de Amsterdamse versie lijkt vooral aangepast op de **uitspraak** die we in een klucht kunnen verwachten.

Dat is bijzonder. Ogier stond er namelijk zelf om bekend dat hij zijn personages al in een volkse taal liet spreken. Maar... hij zette het wel erg netjes op papier. In een (voor die tijd) *hypercorrecte spelling*. Deze werd in Amsterdam vervangen door een *informelere spelling* die men beter bij het verhaal vond passen.

Een paar voorbeelden. *Mijn hoofd* (bij Ogier) werd *men hoofd* (in Amsterdam). *Syn gekroch* werd *sen schreeuwen*. En ook *sal naer den roch steken* klonk met *sel na den roch steken* veel Hollandser. In totaal ging het om honderden aanpassingen.

b - woordkeuze. Andere wijzigingen waren het gevolg van een andere woordkeuze. Meestal door een verschil in **taalgebruik** tussen de noordelijke en zuidelijke Nederlanden.

Opnieuw een paar voorbeelden. *Gy sot, gy maeckt my gram* (bij Ogier) werd *Swijgt sot, je maeckt me gram* (in Amsterdam). Hier valt vooral een verschil in aanspreekvorm tussen het noordelijke jij en zuidelijke gij op.²⁶

Een voor ons best interessant voorbeeld was de verandering van *gekroch* in *schreeuwen*. *Gekroch* (gekreun) staat voor gejammer, maar werd in Amsterdam kennelijk niet herkend.

Dankzij het *gekroch* kunnen we ook zonder jaartallen zien welke versie de oudste is. Bij Ogier was namelijk sprake van een mooi **dubbelrijm**. *Gekroch breken* - werd gevolgd door - *roch steken*. Dit mooie rijm ging in Amsterdam verloren, en maakte de kopie slechter dan het origineel. De versie met het dubbelrijm is de oudste.

Opmerkelijk is dat het dubbelrijm werd gescheiden door *aanhalingstekens* als interpunctie. Alsof er een kort getimedede pauze moest worden ingelast. In de hele klucht

vonden we op een tiental plaatsen zo'n dubbelrijm met interpunctie.

Was het bedoeld om de nadruk op de vier rijmwoorden te vestigen? Of was het een uitnodiging aan het publiek om het 4e woord (*steken*) hardop uit te spreken? Ook dat laatste zou zomaar kunnen. En erop wijzen dat een deel van het Antwerpse publiek in 1647 al bekend was met het rogsteken.

c - inhoud. Tot nu toe hebben we gekeken naar de spelling en woordkeuze. Het leidde tot kleine veranderingen waarbij letters of woorden werden vervangen.

Maar de klucht was ook inhoudelijk bewerkt. Met ingrijpende gevolgen voor het verhaal. Hele **passages** waren **geschrapt**, zodat de tekst wel 40% korter werd. Hier was geen sprake meer van een stofkam, maar een botte bijl.²⁷

Vooraf enkele monologen werden het slachtoffer van deze bewerking. De vraag is: waarom? Was het om de vaart in het toneelstuk te houden? Dat zou heel goed kunnen. Maar wellicht was er meer aan de hand.

Eerder zagen we dat sprake was van religieus getinte aanpassingen. Het ijdel gebruik van Gods naam kon niet worden toegelaten. Herstel was mogelijk door een woord als sakkerloot te vervangen. Maar bij de passages die we nu bedoelen was een vervanging van een fout woordje niet voldoende. De hele passage moest eruit.

Dit bleek vooral nodig bij monologen (en ook dialogen) met een moraliserende inhoud. Waarbij het ging over waarden en normen in maatschappelijke situaties, sociale relaties tussen mannen en vrouwen, en over het huwelijks leven zelf. Kortom, alles wat in de handelingen van een doorsnee klucht aan bod kwam. Maar ook tot het **zedelijk domein** van de dominee kon horen.^{28,29}

Het tiental religieus getinte aanpassingen was dus maar het topje van de ijsberg. De **calvinistische censuur** had veel harder toegeslagen. En de klucht bij de verhuizing naar Amsterdam inhoudelijk aangetast. Of... had men alleen het drukwerk gecensureerd? En werd het stuk in de praktijk op z'n Antwerps uitgevoerd?

Een greep uit het leven (1)

Zo belanden we bij de oorsprong van de klucht en zijn schrijver: **Willem Ogier**. Waar haalde hij zijn inspiratie vandaan? En hoe zou hij aan de grap over de Rogstekers zijn gekomen? Om deze vragen überhaupt te kunnen beantwoorden, zullen we Ogier eerst wat beter moeten leren kennen.³⁰

Willem Ogier werd in **1618** in Antwerpen geboren. Al vrij snel verhuisde hij met zijn ouders naar Holland, mogelijk naar Amsterdam. Nadat zijn vader was overleden, keerde zijn moeder met haar kinderen in **1628** terug naar **Antwerpen**. Om in hun levensonderhoud te voorzien gaf ze handwerklessen aan meisjes.³¹

Toen het aantal leerlingen toenam, diende het schoolmeestersgilde in 1633 een klacht tegen haar in. Omdat ze geen examen had afgelegd en niet tot het gilde was toegelaten. Bovendien zouden de kinderen 'onder het deksel van breinaald en handwerken met ketterijen worden geïnfecteerd'. Een verweer haalde niets uit. Het stadsbestuur besloot dat ze met lesgeven moest stoppen. En zo bleef armoede voor Willem altijd dichtbij.³²

Toch ging hij naar school, bij de Augustijnen. Deze paters gaven les aan leerlingen die al konden lezen en schrijven. En misschien scoorde hij bij zijn vrienden al met het maken van spotrijmpjes. Maar of hij zijn school heeft afgemaakt weten we niet.³³

Wel kwam hij in de kroeg onder invloed van Artus Loemans. Een bemiddelde huikmaker die het breed liet hangen, en veel kunstenaars over de vloer kreeg. Willem ontmoette er zijn dochter Cornelia. In 1637 raakte het meisje zwanger. Haar afwijkende achternaam (van Schuppen) bracht Willem in verwarring over haar afkomst. En hij wilde niet met haar trouwen.³⁴

Op zich was dit al een beschamende gebeurtenis. Maar toen bekend raakte hoe de hele situatie in elkaar stak werd de schande voor de ouders van het meisje nog groter. Niet alleen waren ze zelf nooit getrouwd, maar ook hadden ze bij de doop van hun drie kinderen schuilnamen gebruikt. Een identiteitsfraude waarmee ze hun eigen kinderen opzadelden. En die voor henzelf door de plotselinge zwangerschap van hun dochter tot extra gezichtsverlies leidde.³⁵

Cornelia moest het ouderlijk huis verlaten. In januari **1638** beviel ze van een dochtertje in de woning van de moeder van Willem. Eind mei werd het jonge paar in de echt verbonden. Maar tussen Willem en zijn schoonouders zou het nooit meer goed komen.³⁶

De rest van het jaar werd een **ramp**. Zijn jonge vrouw en kindje kwamen te overlijden. En uit wraak voor de schande die hen was overkomen eiste zijn schoonfamilie dat de nalatenschap onmiddellijk werd verdeeld. Zo werd Willem gedwongen hun karige bezittingen voor zijn huis op straat te laten veilen. Na afloop zat hij behoorlijk aan de grond.³⁷

Een ongewenste zwangerschap leidde vaak tot problemen. En meestal stond de eer van de familie voorop. Maar nu was het een zaak van leven of dood geworden. En de 20-jarige Willem? Was hij nu een slachtoffer van zijn schoonouders - of een ontzettende hufter? Of allebei? U mag het zeggen.

Veerkracht

In ieder geval toonde hij veerkracht. Want in **1639** was hij druk bezig zijn **eerste klucht** over *Droncken Heyn* aan de man te brengen. Een werk dat hij nog voor de affaire met Cornelia had geschreven.³⁸

Een auditie bij de rederijkers van *De Olyftak* liep echter uit op een fiasco. Het bestuur vond dat zijn werk niet aan de maatstaven voldeed. Maar met de oude maten wilde Willem juist breken. Bij hem geen mooie ronde woorden of vaste schema's. Hij wilde het anders doen.³⁹

Gelukkig was er nog een achterdeur. Twee oudere leden van *De Olyftak* wilden zijn stuk wel horen en waren enthousiast. Zo kwam het alsnog tot een echte uitvoering. En het begin van zijn succes als toneelschrijver.⁴⁰

Maar van schrijven kon hij niet leven. En een vak had hij nooit geleerd. Toch kon hij van zijn taal- en schrijfvaardigheid zijn beroep maken. In **1643** werd hij toegelaten als **schoolmeester**. In welke vakken hij examens aflegde weten we niet. Maar vermoedelijk ging het om lesgeven in Nederlands en schrijven. Het verklaart meteen waarom zijn spelling in de kluchten zo correct was. Zelfs in dialogen met de meest platte volkstaal.⁴¹

De belachelijke zonde

Toneelschrijven bleef immers zijn passie. Ook naast zijn werk als schoolmeester. In de vier daaropvolgende jaren schreef Ogier elk jaar een nieuw stuk. Met telkens een van de **zeven hoofdzonden** als thema. Zijn eerste klucht over *Droncken Heyn* (1639) kreeg de titel *De Gulsigheydt*. Daarna volgden *De Hooverdigheydt* (1644), *De Gramschap* (1645), *De Onkuysheydt* (1646) en *Den Haet en Nydt* (1647).⁴²

Ze waren bestemd om op de kamer van *De Violieren* te worden gespeeld. Deze kamer organiseerde ieder jaar op 18 oktober een 'grote maaltijd' voor hun leden. De bijeenkomst werd opgeluisterd met de première van een toneelstuk. Na een opvoering voor dit besloten gezelschap werd het stuk meestal ook voor 'de gemeente' gespeeld. En in dit geval met groot succes. Want Ogiers werk viel bij veel mensen in de smaak.⁴³

Een greep uit het leven (2)

Wat maakte zijn kluchten zo populair? Allereerst waren ze grappig en speels. Iedereen kon het verhaal begrijpen. En de plot was herkenbaar voor het grote publiek. Zo is ook duidelijk waar Ogier zijn **inspiratie** vandaan haalde: uit het **dagelijks leven** in Antwerpen. Zijn personages spraken dezelfde volkse taal die de mensen op straat of in de kroeg konden horen.

Voor sommigen was zijn stijl wellicht brutaal en vrijpostig. Anderen zouden het kleurrijk of sprankelend kunnen noemen. Een kwestie van smaak, en dat gold ook voor zijn grappen. Maar over één ding viel niet te twisten. Zijn **grappen** waren **helder**. Daar was zijn humor op gebaseerd. Ook zijn grappen moesten onmiddellijk door iedereen begrepen kunnen worden.

Hoe zit het nu met de grap over het **rogsteken**? In de twee versregels waar het om draait beschreef Willem de situatie waarin de dienstknecht Lieven zich bevond. Deze was te vergelijken met de quasi heldhaftige houding op de prent van de Rogstekers. Natuurlijk kan hij de afbeelding tijdens zijn jeugd in Amsterdam hebben gezien. (Of misschien had zijn zorgzame moeder de prent wel mee naar Antwerpen genomen. Ook goed).

Maar Ogier was niet de man die zijn personages in raadsels liet spreken. Zijn publiek moest ook deze grap meteen kunnen begrijpen. En dat kan alleen als de Antwerpenaren het beeld van de Rogstekers op hun netvlies hadden staan. Met andere woorden: de prent van de Rogstekers moet in **1647** al in **Antwerpen** bekend zijn geweest.

Zo was ook deze grap een *greep uit het leven*. Niet alleen voor de mensen in Amsterdam. Maar óók voor zijn thuispubliek in *Antwerpen*.

Spelen en reizen

Over Amsterdam weten we dat de klucht *Haat en nijd* in een tijdsbestek van ruim 100 jaar meer dan 100 keer in de schouwburg werd vertoond. Maar hoe vaak was het in Antwerpen gespeeld? Jammer genoeg kunnen we hier weinig over zeggen.⁴⁴

Over zijn eerste klucht *De Gulzigheid* schreef Ogier in 1682 dat ‘onze stad nooit verzadigd leek’ het te zien. Veertig jaar lang was hem de eer hiervoor ten deel gevallen. En in die periode was het stuk ‘honderd maal’ opgevoerd. Het zal een ruwe schatting zijn geweest.⁴⁵

In de tussentijd had hij de zeven hoofdzonden voltooid. Maar die waren vast niet allemaal even populair. Twee kluchten, *De Gramschap* en *Haat en nijd*, werden in ieder geval ook in Amsterdam al een tijdje gespeeld. En wellicht omdat ze er in Antwerpen positief uitsprongen.^{46,47}

Het **introduceren** van beide kluchten in Amsterdam kwam op het conto van **Jacob Sammers**. Een acteur die een groot deel van zijn carrière met een toneelgroep door het land reisde. En ook wel eens in Antwerpen kwam.⁴⁸

Sammers was erg geliefd. Tussen 1668 en 1672 was hij als **sterspeler** aan de schouwburg van Amsterdam verbonden. Per speelbeurt kreeg hij 7 gulden plus een vergoeding van 1 gulden voor zijn kleding. Een zeer hoog salaris dat voorheen nog nooit aan een acteur was betaald.⁴⁹

Kennelijk was hij het waard. En kwam er dankzij hem **meer publiek**? Dan was hij het ook waard voor onze klucht met de grap over het **rogsteken**. De klucht die hij naar Amsterdam had gebracht. Of hij ook de persoon was die zo fors in de tekst had gesnoeid, laten we hier in het midden.⁵⁰

Hoe dan ook kon men de uitvoering van het stuk op 29 december 1670 voor het eerst in de schouwburg bijwonen. En na negen speelbeurten in 1671 stroomde het publiek ook het jaar daarop weer vrolijk toe.²²

Totdat Engelse, Franse en Duitse troepen van alle kanten de Staatse Republiek aanvielen. En het jaar **1672** in een **Rampjaar** veranderden. Het land stond op zijn kop,

en het culturele leven kwam tot stilstand. Alle theaters sloten hun deuren. Zes jaar lang. En de toneelspelers? Zij moesten op een andere manier hun brood verdienen.⁵¹

Sommigen trokken naar de Spaanse Nederlanden. Omdat de Fransen deze uit strategisch oogpunt nog links lieten liggen. Maar dat zou niet lang duren. Het toneel van de oorlog verplaatste zich naar de zuidelijke Nederlanden, en verdreef ook daar de acteurs met hun ‘komische spelen’.

Ook Jacob Sammers, die in november 1672 nog in Gent had opgetreden. Hij sloot zich aan bij het toneelgezelschap van Fornenbergh. Deze groep reisde jarenlang rond in het noorden van **Duitsland** en de gebieden rond de Oostzee. Ze traden op in de steden langs de kust waar men redelijk goed Nederlands verstond. De eenvoudige plot en het expressieve toneelspel deden de rest.⁵²

Ook na de oorlog bleef Sammers hier met zijn ‘compagnie komedianten’ terugkomen. Zo nodigde hij in juli **1684** de mensen in **Altona** uit om naar de *Komedie van de moedwillige bootsgezel* te komen kijken. Dit was zijn bewerking van *De Gramschap* van Ogier.⁵³

Zouden ze *Haat en nijd* ook hebben gespeeld? En hoe zat het dan met de grap over het **rogsteken**? Die zou men in Duitsland toch wel moeten uitleggen. Misschien met hulp van een prent. Waarop *die Leute* nogal *lustig den Rochen stechen*.

Als we in deze contreien er ooit eentje vinden.

En u vraagt ons: “hoe is die hier beland?”

Dan krijgt u als antwoord: “het was via Sammers, de komediant.”

Tot slot. Met zijn gejammer maakte de bange dienstknecht weinig indruk. Maar voor ons steekt er meer achter. Want juist uit zijn toespeling op het lustig steken van de rog leiden we af dat het publiek het rogsteken wel kende. En dat de **komedie** van Willem Ogier, Jacob Sammers en zijn opvolgers een niet te onderschatten rol heeft gespeeld bij het in ere houden en verspreiden van het **imago** van de Rogstekers.

Die altijd lustig bleven steken.

2 Opschudding in Dokkum

1695 Dokkum

Phaedrus sprekende beesten

en 't uithangbord

persoonlijk verweer

non-fictie

impact ●○○○○

De fabels

Kent u de Fabeltjeskrant? Leuk om naar te kijken en luisteren. Want dieren zijn precies als mensen. Met dezelfde mensen-wensen. En dezelfde mensen-streken. En die zijn niet alleen grappig, maar ook leerzaam. In de literatuur is een fabel niet al te lang met op het eind een spreuk: de moraal van het verhaal.¹

In de 17e eeuw werden fabels alleen door volwassenen gelezen. En... tijdens de les op de Latijnse school. Want de teksten waren in het **Latijn**. En letterlijk zo oud als de weg naar Rome. Ze kwamen zelfs van nog verder, uit het oude Griekenland.

Voor het gemak zijn bijna alle Griekse fabels in de loop der tijd op naam van Aisopos gezet. Ze werden door Phaedrus in het Latijn vertaald, en kenden lange tijd een sluimerend bestaan. In de 16e eeuw kwamen ze opnieuw in de belangstelling. Een schoolvoorbeeld van de Renaissance.²

Een **vertaling** in het Nederlands was een volgende stap. En die werd genomen door **Johannes Hilarides**. Het sloot aan bij zijn passie voor de klassieke talen en het Nederlands. En het paste ook goed bij zijn beroep. Want in het dagelijks leven was hij schoolmeester en conrector van de Latijnse school in Dokkum.³

Zijn vertaling werd in 1694 in Franeker uitgegeven. Hierop verscheen een aardige recensie met wat kritische noten. Men vond het een goed initiatief. Maar zijn werk was soms wat 'schor' en moeilijk te lezen.^{4,5}

Een jaar later bracht Hilarides in eigen beheer een tweede druk uit. Hij liet blijken dat hij behoorlijk op zijn teentjes was getrapt en reageerde bits op zijn 'keurmeester'. Hoe dan ook had hij het werk 'nader overgezien' en veel verbeterd. De mensen in Dokkum konden het kopen in zijn boekhandel in de Hoogstraat. Gevestigd in het pand *de Schoone*.^{6,7}

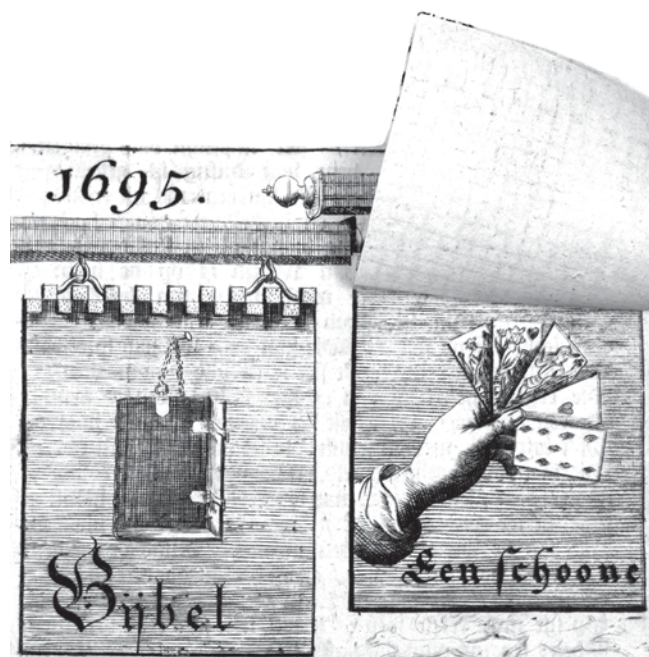
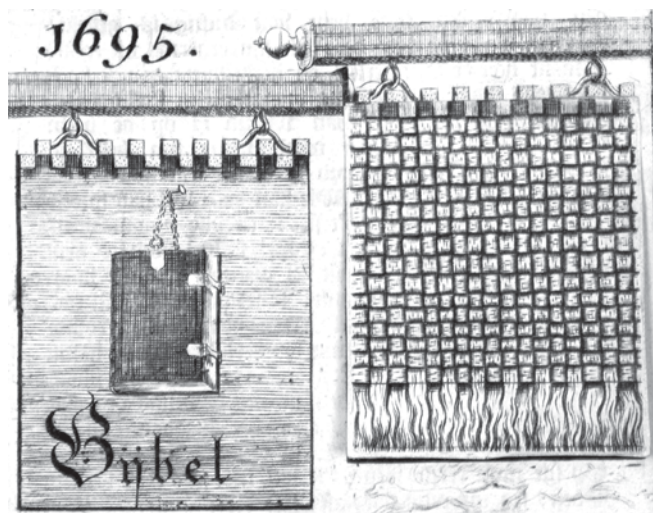
Het uithangbord

Om zich met zijn boekhandel in de kijker te spelen had hij een uithangbord opgehangen. Met op de ene kant een bijbel. En op de andere kant vijf speelkaarten vastgehouden in een hand. Zou het een hand met goeie kaarten zijn? Dan was het een *schoone* hand. Maar dat bleek een tegenvaller.⁸

Veel mensen stoorden zich aan het bord. Want de kerkgangers die op de heenweg nog een bijbel zagen, kregen op de terugweg een heidens kaartspel voor de neus. In strijd met de stichtelijke boodschap die men mee naar huis droeg.⁹

Ook deze reactie had Hilarides vast niet zien aankomen. En net zoals met de recensie was hij het ook hiermee niet eens. Een kaartspel zorgde voor ontspanning, en was nuttig om de geest te scherpen. Bovendien was het gewoon zijn winkelwaar. Bij hem kon men zowel een bijbel als een kaartspel kopen. Het zou vreemd zijn dat wat hij in alle vrijheid mocht verkopen, niet op het bord mocht zetten.¹⁰

Om de Dokkumers te overtuigen schreef hij een **gedicht** dat hij als bijlage achter de fabels plaatste. Hierin verdedigde hij zowel het kaartspel als zijn daad om het bord op te hangen. Het was een gedicht van ruim 900 versregels (!). In een soms wat schor en kreupel rijm... En in de eerste twaalf regels komen ook de Rogstekers voorbij.

Verklaring van 't uithangbord

*Al hangt mijn uithangbord goed omhoog verheven,
zelfs boven luif en pui kan 't nogal aanstoot geven.¹¹
Dat menig botterik die niet wijselijk heen kan gaan,
nog met zijn stijve kop daar dom loopt tegen aan.*

*Brengt met zijn wederstuit de schapen aan het blaten,¹²
dat daar de goeie lui ook zeer misselijk van praten.¹³
En zoals een bitse vent wat drijftig is gebekt,
ziet elk wat kwaads, daar elk zijn ergernis uit trekt.*

*Maakt heel de luizenmarkt en bekelbuurt aan 't hollen,^{14,15}
en dat maar aan de gang brengt al het spel op rollen.
't Is of heel het volkje van Weerd is op de been,
alwaar een **dode rog** moest heftig zijn bestreên.¹⁶*

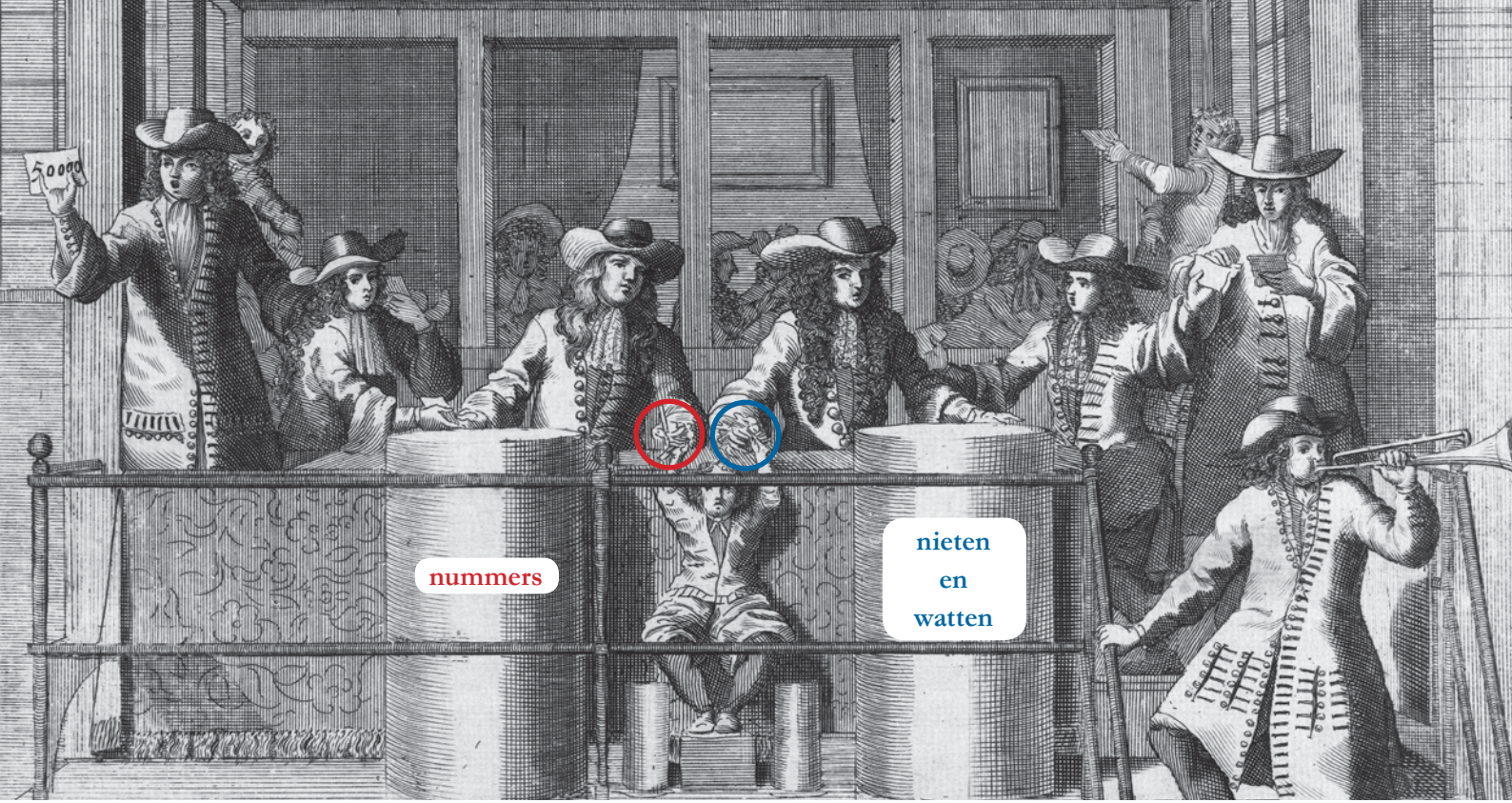
U ziet het al. Hilarides vond alle ophef maar overdreven. Want de Dokkumers raakten in rep en roer over een onschuldig uithangbord. Net zoals de Weertenaren zich druk hadden gemaakt over een dode rog. Hij zal als gekend verzamelaar vast een prent van de Rogstekers hebben gehad.

Van zijn uithangbord plaatste hij een prent in zijn boek. Met het onderschrift:

*De burgerij van Weerd
was van een **dode rog** verveerd!¹⁷*

In zijn ogen had hij niets fout gedaan. En van het stadsbestuur had Hilarides ook niets gehoord. Toch koos hij eieren voor zijn geld. En wel door een **biezen mat** voor het kaartspel te hangen. Met een klein flapje papier liet hij zelfs in zijn boek zien hoe dat werkte. Want hoe eigenwijs hij ook was: in the end bleef de klant altijd koning. Ook in Dokkum.^{18,19}

Trekking van de loterij in Amsterdam (1696)

3 Zot van de loterij

1710 Haarlem

*Het loterij leven*¹

eenvoudige klucht

fictie

impact ●○○○○

De plot van deze klucht is eenvoudig. Het onderwerp verrassend actueel. Het gaat over de loterijen die begin 18e eeuw het leven van veel mensen beheersten. Tot verbazing van de auteur.

In die tijd organiseerde bijna elke stad of dorp een eigen loterij. En zo ontstond een woud aan **stadsloterijen**. Want een Staatsloterij was er nog niet.^{1,2}

De opbrengst ging naar de ‘gemeente’ en was bestemd voor de armen. Of voor een kerk of dorpen die waren afgebrand. Ook voor het afgebrande huis ‘Prins Maurits’ werd een loterij gehouden.⁴

Ondanks de goede doelen was er ook een probleem. Want iedereen dacht dat-ie zou winnen. En de loterijen waren het gesprek van de dag. Echte gokfanaten speelden in meerdere tegelijk en hadden er een dagtaak aan. Ze kochten biljetten voor zichzelf, samen met de burens, en/of in een andere ‘compagnie’ (gezelschap).⁵

Het verhaal speelde in **Amsterdam** waar de loterijgekte misschien wel het grootst was. Zo kon men bij een ‘collecteur’ op de Dam de biljetten van diverse loterijen kopen. En kwamen de mensen aan de lopende band naar de uitslagen kijken.

What’s in a name?

De klucht was echter uitgegeven in **Haarlem**, en gesignd door *J. van Landsle*. Een schuilnaam die voor zijn stadgenoten nogal doorzichtig was. Want met de naam *van Elsland* was men in Haarlem op literair vlak wel vertrouwd. Al generaties lang waren de van Elslands actief als dichters en rederijkers. En zelf schreef **Jan van Elsland** huwelijks- en grafgedichten. Misschien wilde hij toch niet zo heel erg onbekend blijven.^{6,7}

Maar waarom dan die verhaspelde naam? Het voorwoord brengt ons op een spoor. ‘Het werkje was hem ter hand gesteld’. En kennelijk had de echte auteur er niets mee willen doen. Van Elsland had het daarna zelf laten drukken, maar wellicht uit respect voor de echte schrijver niet onder zijn eigen naam uitgebracht. Een plausibele verklaring. Of zou hij een andere reden hebben gehad? ⁸

In ieder geval was hij een **keurige man**. In 1707 was Jan diaken bij de doopsgezinde gemeente. En in de jaren 1690 had hij met zijn oom uit Batavia over de rederijkers gecorrespondeerd. Oom Laurens dacht vol weemoed terug aan *De Witte Angieren*. Maar hun niveau was volgens neef Jan achteruit gegaan. De dichtkunst was veranderd in ‘ijdele klappernij’ (hoogmoedig geklets). En prijzen kon men alleen nog maar winnen met kaartspelen onder het genot van ‘flappen bier’.⁹⁻¹¹

Een zotte klucht

De klucht gaat over twee burens. Jaap Waaghals (ossenweider), meester Andries (chirurgijn), en hun vrouwen Neeltje en Griet. De buurmannen kunnen het goed met elkaar vinden. Jaap houdt zich de hele dag bezig met loterijen. En Andries wil graag met hem meedoen.¹²

Hun vrouwen vinden het maar niks, hoewel Neeltje haar man gehoorzaam volgt. Ze vindt het vooral ‘mannenzaken’ en wil alleen dat Jaap ‘schappelijk is met inleggen’. Maar Griet is er faliekant op tegen. En zij heeft behoorlijk wat haren op haar tanden.¹³

Toch koopt Andries loten bij Jaap, maar hij wil dat Jaap het ‘in het secreet blijft houden’. Neeltje heeft echter alles gehoord en gaat het Griet vertellen.¹⁴

Zo krijgt Andries bij thuiskomst de wind van voren. Volgens Griet ‘verbruit hij al haar mooie geld en goed’ en moet hij beter ‘op zijn winkel passen’. Andries sputtert nog dat er toch ‘geen klanten waren om te scheren’. Maar hij belooft beterschap.¹⁵

Natuurlijk gaat het fout. Andries is weer zijn winkel uit, en zijn vrouw komt hem halen. ‘Sinjeur, komt het je gelegen? Er staat in de winkel een man te wachten die gelaten wil worden’. Ze stuurt Andries weg, en maakt ruzie met Jaap. Hij is een puistenbijter, een kale neet en een vagebond. En als hij haar vent was zou ze hem het gokken wel afleren. Nu kwam het er toch niet van, want hij had slechts ‘een murve botter van een vrouw’.¹⁶

Zo raakt hun relatie verbruid, zonder dat Andries het weet. Als hij zijn buurman vraagt naar de uitslag van de laatste trekking loopt deze hem straal voorbij. Op zijn verbaasde uitroep draait Jaap om. Hij zegt dat zijn vrouw hem heeft uitgescholden, en hem de schuld geeft van zijn schade en loterijen. ‘Ik heb liefst dat je me voortaan schuwt maat.’¹⁷

Andries:

*‘Die duwelse Griet,
die bruit me meer dan al mijn geld, en is zo erg als de pest.
Foei Griet, foei. Schaam je, dat je jou en je man zo gaat affronteren.
Ik zal je die verbruide parten nog ten nagelen uit doen zveren.
Dat beloof ik je, jij besukte boze teef dat je bent.’¹⁸*

Jaap:

*‘Ja, je moet er achteraan zitten, als een rogsteker,
[want] je bent zelf ook een malle duvel van een vent.
Nu, je kunt je ernaar schikken om aan mijn huis niet
meer te komen. Adieu.’¹⁹*

In de ogen van Jaap was Andries een malle duvel, een **halfzachte** vent. Daarom spoorde hij hem aan als een **Rogsteker** zijn eigen vrouw te porren. In die tijd niet verkeerd.

Toch denken we beter te begrijpen waarom de brave van Elsland niet zo happig was zijn naam eronder te zetten. Hij wilde best een klucht bezorgen over de *gekeke loterijen*, maar het taalgebruik was *al te zot* en niet helemaal zijn stijl.

4 De flierefluiter

1718 Amsterdam

*De zingende kramer*¹

commerciële praatjes-op-rijm

fictie

impact ●○○○○

De zingende kramer werd gebracht als een vermakelijk ‘kamerspel’. Niks voor de schouwburg dus. Eerder iets voor een kleiner lokaal of een kroeg. Maar vermoedelijk was het vooral bedoeld als **ontspannende lectuur**. Gewoon te koop in een kiosk of boekhandel. Dan verdiende de schrijver er ook nog iets aan.

Het verhaal gaat over Krispijn. Een bijdehante kramer die met zijn bepakking een Amsterdamse taveerne inloopt. Hij begint meteen met een lied (een binnenkomer!) en vraagt de mensen te luisteren naar zijn verhaal. In het begin zijn dat nog losse opmerkingen om vrolijke deuntjes aan elkaar te praten. En vooral om de stemming erin te krijgen.^{2,3}

Ondertussen weet hij ook zijn spulletjes onder de aandacht te brengen. Da’s handig! Zijn one man show is bedoeld om te verkopen. En zo ontpopt onze stand up comedian zich als standwerker. Hij heeft van alles in huis. De liedjes die hij zingt zijn te koop. Net zoals kammen, tondeldoosjes en potloodpennen. Maar ook broekveters, tinnen knoopjes (*bling bling*) en andere snuisterijen.⁴

Dan is het tijd om zijn **levensverhaal** te vertellen. Een verzonnen verhaal dat even verrassend als onwaarschijnlijk is. Als jongeman komt hij als matroos op een Hollands oorlogsschip. En daarna op een Zeeuwse kaper. Hij doorstaat hachelijke momenten, maar weet te ontkomen omdat de zee bevriest. En zo komt hij lopend over het ijs aan land bij Wijk aan Zee.⁵

Daar logeert hij bij een visser. Al na drie dagen is hij verloofd met een jonge meid. Hij blijft er een tijdje...

*‘En dat liep zo door tot de dag dat ik trouwen zou.
Toen leende die goeie sloof een jak van haar buurvrouw.’^{6,7}
En ik kreeg een ouwe vale rok aan m’n gat
van een vent die daar woonde.’⁸
Ja, ik leek wel een **Rogsteker van Weert**
toen ik me vertoonde.*

*Maar we gingen naar de kerk, en werden een paar.
En toen we thuis kwamen was er ook een ketel met
schone Wijker scharren klaar.’⁹*

*Ook twee konijnen aan een verroeste degen gebraden.
Nu geef ik de messieurs eens te raden wat men dronk? ...
Waarom spreekt er niemand niet?’¹⁰
We dronken van dat goedje, dat men
in Amsterdam Rozengrachtje biet.’^{11,12}*

*En dat was, bij de houten duivel, ons bruiloftsbanket.’¹³
Zodat ik wel mocht zingen, want we gingen naar bed.’¹⁴*

Hatsikideel! Nauwelijks een jaar later krijgt zijn vrouw een kindje. Maar hij krijgt er al snel genoeg van ‘om luiers en pislappen te kopen’ en vertrekt naar zijn nicht in Haarlem. Daar gaat hij met een groep naar de kermis in Spaarndam. Op de terugweg rolt hij zo van de dijk in het water van het IJ. En om van de schrik (en de kou) te bekomen...^{15,16}

*‘raakten we in de kroeg. En daar kreeg ik een glas
met dat goedje... Hè? Hoe zal ik het nu duiden...
Men zet het wel op lepelbladen, en op andere kruiden.’¹⁷
Ja, het was...*

(even een liedje tussendoor)
*“Oh goede drank der dranken,
gebrouwen voor de kranken,¹⁸
tot koeling van hun pijn.”*

*Het was Spiritus junipri ... O nee, ik wil zeggen brandewijn.’¹⁹
Daarvan sloeg ik een glas achterover in m’n darmen.
Het ging me van het hoofd tot aan de tenen verwarmen.’²⁰*

Daarna trok hij weer verder. Hij nam dienst in het leger en werd tamboer in Venlo. Vervolgens liep hij langs de trekvaart vanaf de Blinkert in negen dagen naar Oostindië. Pas vele jaren later keerde hij terug in Amsterdam. En om eerlijk aan de kost te komen werd hij een *zingende kramer*.²¹

Terwijl hij het zegt beseft Krispijn dat hij door het vertellen van zijn verhaal zijn handel heeft verwaarloosd. Die schade haalt hij in één keer in met een lied waarin hij al zijn ‘kramerij’ opsomt. En juist dit lied is door Gerrit Komrij opgenomen in een kleine bundel ter ere van de dichters die rond 1700 actief zijn geweest.²²

Een drekpoët

De zingende kramer is geschreven door **Jacobus Rosseau**. Maar van deze persoon is vrijwel niets bekend. Dit blijkt al uit de genoemde bundel. Zo staan bij zijn tijdgenoten keurig de levensjaren vermeld. Zoals bij Jan van Gyzen (1668-1722). Maar op die plaats staat bij Rosseau (?-?).²³

We hebben een en ander uitgezocht. En wat blijkt? Jacobus Rosseau (1694-1738) was geboren en getogen in de **Jordaan**. Zijn vader was chirurgijn in de Anjeliersstraat. En twee van zijn broers waren chirurgijn op een schip van de VOC. Jacob koos echter voor het schrijverschap. Misschien verrichtte hij ook andere werkzaamheden, maar daarvan hebben we niets kunnen vinden.^{24,25}

Hij had *De zingende kramer* opgedragen aan zijn 'broer en vriend' Cornelis. Aan hem biechtte hij op dat hij maar een 'broddelaar' was die nooit naar de 'Hooge School' was gegaan 'om allerhande taal te leren'. En ook dichtte hij maar wat voor de grap 'voor wie de snakerigheid begeren'.²⁶

Met zijn geinige dichtwerk mikte hij op de **volkse Amsterdammer**. En wat wilde die? Wat grovere humor voor een lage prijs. Zo kreeg Rosseau (samen met veel dichters uit zijn generatie) het etiket drekpoët opgeplakt. Of dat terecht is doet niet ter zake.

De hertog van Medinaceli in zijn fraaie rok (1684)

Want zijn verhaal, of dit nu wel of geen drek is, is voor ons van grote waarde. Hij vond het geinig dat Krispijn bij zijn bruiloft een **mottige jas** zou dragen. In zo'n 'ouwe vale rok' leek hij wel een Rogsteker van Weert. En zijn volkse publiek begreep precies wat hij bedoelde.

Jacob Rosseau (1694-1738) uit de Jordaan

- 11-01-1687 huwelijk van zijn ouders Jacobus Rousseau (chirurgijn 23 jaar uit de Anjeliersstraat) en Gerrete Ploegh. zijn moeder Gerretje Ploegh was sinds 1685 weduwe van Richard van Loenen (chirurgijn uit de Anjeliersstraat).
- 13-07-1688 zijn vader Jacobus Rousseau (chirurgijn) koopt de helft van een huis aan de noordzijde van de Anjeliersstraat, het 2e huis ten O van de Violettenstraat 'daar de vlotschuit in de gevel staat', waarvan hij de andere helft al bezit.
- 12-02-1694 Jacob wordt gedoopt als zoon van Jacobus Rousiau en Gerritie Ploegh in de R.K. kerk De Posthoorn.²⁷
- 18-04-1720 Jacob Rossau (25 jaar uit de Rozenstraat) trouwt met Margreta Bos (25 jaar).
- 09-02-1723 zijn moeder Gerritje Ploeg (weduwe van Jacobus Rosseau uit de Tweede Rozendwarstraat) wordt begraven.²⁸
- 15-04-1736 Margareta Bosch, de vrouw van Jacob Rosseau (uit de Hazenstraat) wordt begraven.
- 21-06-1736 Jacob Rosseau (uit de Hazenstraat) trouwt met Elisabet Bogaart (40 jaar van de Blommarkt).²⁹
- 08-10-1738 Jacob Rosseau (uit de Hazenstraat) wordt begraven op het Karthuizer kerkhof.³⁰
geen kinderen.

broers (en geen zussen?)

Joannes (1689-1738) woonde in de Laatste Rozendwarstraat.³¹

Cornelis (1691-1730) gehuwd met Catharina Faas; als scheepschirurgijn in dienst van de VOC; ovl in A'dam.

Pieter (1701-1722) overleed als onder-chirurgijn in dienst van de VOC (in Azië).

5 Parels en zwijnen

1727 Breukelen

De Perzische zijdeweaver

hekelend toneelspel

fictie

impact ●○○○○

Scherp en provocerend. Goed geschoold, welbespraakt, andersdenkend en eigenwijs. Het is allemaal van toepassing op **Jacob Campo Weyerman**. Een vrijbouter die zich vanaf zijn jeugd op tekenen en schilderen had toegelegd.

Hij verdiende er ook zijn brood mee, en vlinderde van de ene stad naar de andere. Met overal een ander lief. Want behalve schilder was hij zoals men dat zegt een **levenskunstenaar**.¹

Later ontdekte hij dat hij ook met schrijven wel iets kon verdienen. Het werd zelfs zijn belangrijkste inkomstenbron. Vanaf 1720 gaf hij een **weekblad** uit vol met 'geestige aanmerkingen over het gedrag van de hedendaagse wereld'. En dat ging niet alleen over het grote nieuws van de dag. Hij richtte zich ook op het gedrag van individuele personen. En als iets hem niet beviel, trok hij aan de bel.²

Daarbij ging hij best vaak tot op het randje. Meestal kon dat wel, omdat hij zijn kritiek op een speelse manier verpakte. Met *andere namen* voor de personen in kwestie. Dat was niet alleen handig om een aanklacht voor smaad te vermijden. Maar voor hemzelf vooral leuk om te beschrijven. Want zo kon hij het verhaal nog meer naar zijn hand zetten.

Dat vonden zijn lezers vast ook leuk. Maar wie waren dat eigenlijk? In ieder geval werd zijn weekblad in verschillende steden verkocht. Maar zijn verhalen waren best lastig. En dat zal zijn publiek tot de wat **beter geletterde** lezers hebben verdund.

Puntje van aandacht, het was niet altijd waar wat hij schreef. Hoe mooi hij zijn kritiek op individuen ook verpakte, er kwamen wel eens ongefundeerde aantijgingen aan te pas. Hij zou er later in zijn leven mee in de problemen komen. Maar voorlopig konden de

Jacob Campo Weyerman (1724)

lezers zijn stukjes wel waarderen. Want anders zouden ze deze niet kopen. Toch?

Love is in the air

In 1722 had hij een relatie met **Adriana de Visscher**. Weyerman was gek op haar, en de liefde was wederzijds. Adriana was een gescheiden, economisch onafhankelijke vrouw. En zo'n tien jaar ouder dan haar *toy boy* (van ook al 45). In 1715 was ze gescheiden van Isaac Simons, een Amsterdamse zijdekoopman. En zelf kwam ze uit een familie die in Rotterdam tot de *high society* behoorde.³

In datzelfde jaar (1722) had Jacob het huis Rotsenburg langs de Vaartsche Rijn bij **Utrecht** gehuurd. Dat klinkt mooi, maar het was een gammel en vochtig huis. Toch zou het een poos hun *liefdesnestje* zijn.⁴

Intussen bleef hij trouw zijn weekblad vullen. Met losse bijdragen. En met ruimte voor een vervolgverhaal. In februari 1723 liet hij weten met een nieuw vervolg te beginnen: 'de gemakkelijke levensloop van een *Perzische zijdeweaver*'.⁵

Op het eerste gezicht een volledig fictief verhaal. Maar bij Weyerman school er altijd iets achter. En naar gelang

Weyerman die de wereld al schrijvend bekelt (1723)

er meer stukjes volgden, kreeg het beeld meer vorm. De **zijdeweaver** kon wel eens **Isaac Simons** zijn, de ex van zijn vriendin.

Hoeveel mensen zouden dat meteen hebben opgepikt? We denken vrij weinig. En hoewel het in de loop der tijd vast meer werden, zou het voor de meesten een ver van hun bed show blijven. Zo niet voor de mensen die Simons en zijn ex-vrouw kenden. Voor hen was duidelijk dat die rol hem letterlijk op het lijf was geschreven.

Waarom? In het verhaal was de zijdeweaver afkomstig uit **Altona** (bij Hamburg). Net zoals Simons, hoewel deze al geruime tijd als **zijdekoopman** in Amsterdam woonde. Verder hadden beide figuren **rossig haar**. Een eigenschap die Weyerman bij herhaling tegen hem gebruikte. Want net zoals een 'roodbehaarde vos' was hij sluw en onbetrouwbaar.⁶

En Isaacs vrienden en bekenden hadden vast ook al gehoord van de **relatie** tussen zijn **ex-vrouw** en de excentrieke Weyerman. De schrijver die onvoorspelbaar genoeg was een sensationeel verhaal te schrijven dat hem in opspraak kon brengen. Wat zou hij allemaal op papier zetten?

Nou, onder andere dat de zijdeweaver al jarenlang van plan was geweest van haar te scheiden. Hij had uitgerekend dat hij dan 'wekelijks vier net gekouste slavinetjes méér kon onderhouden'. Zo wordt de werkwijze van Weyerman duidelijk. Hij werd gevoed door zijn vriendin, en gooide er dan zelf wat bovenop.⁷

In juni 1723 kondigde hij aan dat zelfs een volledige **komedie** over de zijdeweaver zou verschijnen. Kennelijk was hij door het verhaal van zijn vriendin geïnspireerd geraakt. Hij was er dag en nacht mee bezig. Niet alleen met zijn vriendin en de komedie, maar ook met het bijwerken van vier eerdere blijspelen. Hij zou ze allemaal in één band uitbrengen en 'eerstdaags aan de drukpers overleveren'.⁸

Dat laatste zou trouwens nog tot 1727 duren. Blijkbaar was er nog iets tussen gekomen...⁹

De Perzische zijdeweaver

Het toneelstuk ging over het slechte huwelijk tussen de zijdeweaver Grisanot en zijn vrouw Flavia. Hij wilde van haar af en nam een advocaat in de arm. Tijdens een intake gesprek kwam de advocaat tot het inzicht dat zijn vrouw overspel pleegde.¹⁰

Ook Flavia voerde een vertrouwelijk gesprek. En wel met haar beste vriendin. Ze klaagde dat haar man zich vergreep aan de 'geile dienstmeiden'. Vandaag was het 'Marietje met de ronde tietten' en morgen 'Geertje met de ganzenloop'. Ook las hij atheïstische boeken, die hij in zijn ijzeren geldkist bewaarde.¹¹

Als Flavia alleen is uit geweest, komt het tot een confrontatie. Grisanot beschuldigt haar van vreemdgaan. Maar die suggestie wordt door zijn vrouw spottend afgewimpeld. Hij moet maar eens betere boeken gaan lezen.

Nu is het de beurt aan Grisanot om háár te bespotten. Hij vraagt zich af of de [overleden] auteurs van de boeken die zij leest haar rekeningen kunnen betalen. 'Ga maar met hen samenwonen, en roep dan eens of een keukenmeid uw gerechten klaar wil maken. Maar ik weet...' ¹²

Flavia:

*Maar ik weet, zijdenewer, op wiens beurs
gij al die lekkere gerechten kon leren.
Waren die genoemde spijzen eerst geen
onbekende goden aan je stompe tong?*

*Vuile vos der mensheid! Weet je wel
dat je thans verflenste long
in je jonge jaren geen andere lucht in
of uitliet dan de geur van visgraten?*^{13,14}

*Net zoals bij een Lap of een Fin.
En ook de geur van roggenbrood,
daarin gelijk aan de eksters, die dan net
zo verstaanbaar als uw landslui praten.*¹⁵

*Weet je wel dat je op uw eerste
overkomst al zo verschrikt waart
voor een zeepost, zoals ooit
de inboorlingen van **Varkenswaard***

*lilden en trilden voor een van een
viskar afgedropen **dode rog**?*¹⁶⁻¹⁹
Weet je dat niet meer?
*Nou dan weet ik het nog.*²⁰

Valkenswaard in plaats van Weert! Maakte Weyerman hier een fout? Of maakte het hem niet zoveel uit? Voor hem waren beide plaatsen wellicht één pot nat. Ze lagen onder Eindhoven.

Toch vreemd, want normaal gesproken lette hij juist op dit soort details. Weyerman had een scherp oog en een goed geheugen. We denken daarom dat het hem wél uitmaakte. En dat hij in plaats van Weert met opzet Valkenswaard had genoemd. Dat toen ook als **Varkens-waard** bekend stond.²¹

Want met de varkens erbij - klonk het beter.

6 Haagse brâl achter de duinen

1735 Den Haag

De uitvaart van het vrije metselaarsgilde

hekelend toneelspel

fictie

impact ●●○○○

De uitvaart van het vrije metselaarsgilde was geen doorsnee klucht over bedrogen minnaars en banale misverstanden. Ditmaal ging het over een zwaarder onderwerp. Een **fictieve begrafenis** die als toneelspel in scène was gezet. Niet om een overleden persoon te bespotten, maar uit leedvermaak met het onvrijwillig einde van een organisatie. De **broederschap** van vrijmetselaars.¹

De auteurs van de klucht waren Christiaan Schaeff en Albertus Frese. Twee heren uit Den Haag die veertig jaar lang in hun vrije tijd met z'n tweetjes een kunstgenootschap vormden: *Ars Superat Fortunam*. En hun publiek wisten te vermaken én aan het denken te zetten. Niet alleen met dit kluchtig debuut. Maar ook met veel andere literaire werken variërend van treurspelen tot pamfletten.²⁻⁴

Ze doen ons denken aan dat andere Haagse duo: *van Kooten en de Bie*. Ook creatief, prikkelend en satirisch. En vooral met diezelfde Haagse snedigheid. Toch is er één groot verschil. We kunnen Schaeff en Frese moeilijk vrijzinnig noemen. Naar onze maatstaven lijken ze eerder onverdraagzaam. En dat past helemaal bij het sentiment in de jaren 1730.⁵

Hoewel de **vrijmetselaars** in de luwte al een tijdje in Holland actief waren, trok de oprichting van enkele nieuwe loges in 1735 de aandacht. Er waren hoge heren bij betrokken. Hun bijeenkomsten waren besloten en met geheimzinnigheid omgeven. En ze droegen vreemde kleding en voerden rituelen met elkaar uit. Dat kon niet gezond zijn...⁶

Volkswuede

Het leidde in Amsterdam tot geruchten dat de broederschap een dekmantel was om 'kwade boevestukken' te verbergen. De bevolking werd er onrustig van. Zo werden bij de herberg waar ze vergaderden 'de glazen ingesmeten'. Hierop besloot het

stadsbestuur dat de vergadering voorbij was. En dat de heren de stad moesten verlaten. Ook in Den Haag was de sfeer gespannen.⁷

Op 30 november 1735 besloten de Staten van Holland verdere bijeenkomsten van de vrijmetselaars te verbieden. Ze werden beschuldigd van gezagsondermijnende activiteiten. En men beschouwde hun loges als 'kweekscholen voor rellen en losbandigheden'.⁸

Maar waaraan hadden de Amsterdammers zich zo gestoord? Want over een ondermijning van het gezag zouden die zich vast niet zo druk hebben gemaakt. En voor relletjes hadden ze zelf al gezorgd. Nee, zij verdachten de vrijmetselaars vooral van losbandigheden. Oftewel: **ontucht** binnen de broederschap.

Netwerk

Seksueel contact tussen mannen lag erg gevoelig, en wekte niet alleen afschuw op. Op het bedrijven van sodomie stond de doodstraf. In 1730 werd door het verhoor van een Utrechtse arrestant een netwerk van **sodomieten** blootgelegd. Hierdoor kwam een stroom aan arrestaties op gang. En uit de verhoren bleek dat er vooral in Den Haag veel sodomieten waren.^{9,10}

In deze stad werkten bordelen soms als bemiddelingsbureau voor heren die een 'knecht' zochten. Ook ging men naar het Haagse Bos en andere 'afgelegen en duistere plaatsen - om de verfoeilijke misdaad van sodomie met elkander te bedrijven en uit te voeren'. Maar de overheid trad streng op.

Bij de landelijke jacht op sodomieten in de jaren 1730 vervolgden ze in totaal 289 mannen. Hiervan werden 70 ter dood veroordeeld en 107 bij verstek verbannen. Den Haag sprong eruit, omdat hier de meeste vonnissen werden uitgevoerd.¹¹

Zo lijkt het erop dat veel mensen in 1735 dachten dat de broederschap van vrijmetselaars wel eens een nieuw *netwerk van sodomieten* kon zijn. Al die mannen met hun vreemde outfit en rare fratsen. En die geheimzinnigheid daaromheen... Als ze geen kwade bedoelingen hadden, hoefden ze er ook niet zo geheimzinnig over te doen. Toch? ¹²

Hun bijeenkomsten werden verboden. En ze werden het mikpunt van spot. Zo kregen Schaef en Frese met een klucht over hun uitvaart de lachers op hun hand. En haalden ze ook de Rogstekers erbij...

Uitvaart

De uitvaart was in Scheveningen gepland. Met veel pracht en praal zou de stoet eerst door het dorp gaan. En dan naar het strand. Waar de kist met hun 'gesneuvelde glorie' naar Engeland zou varen.¹³

Twee Haagse jongens, Kees en Jan, brachten op bestelling de rouwmantels bij de herberg waar de optocht begon. Intussen verzamelden zich al een paar nieuwsgierigen. Volgens een van hen zouden ze een 'metselaar gaan begraven die zijn nek gebroken had'...¹⁴

De organisatie verwachtte veel belangstellenden. En daarom waren twee dienders gevraagd de ingang van de herberg te bewaken. Niemand mocht naar binnen. Maar de jongens vonden dat ze wel een borrel verdiend hadden. En leest u het nu vooral op z'n Haags: ¹⁵

1e diender: *Scheer je van de deur weg!*

Kees: *Zou een Hagenaar voor een Scheveningse Hapschaar wèiken?* ¹⁶

Jan: *Zou die Sinternel perdû niet net op ¹⁷ een **Rogstèker van Weert** leiken?*

2e diender: *Confrater, ze doen insolentie,* ^{18,19}
zeu ik 'er op slaan, zeg?

Kees: *Ja, aan dat aas mot je bèiten, dan schop ik jou lui voor mirakel weg.* ²⁰

dienders: *Nông, we zellen dan genôotzaak* ²¹
zijn om jou lui van de deur te dwèngen.

Jan: *Allon Kees! sta bij, we motten 'er* ²²
sturmenderhand deurdrengen.

Inderdaad schoven de jongens de bewakers opzij. En kort daarna zou de uitvaart beginnen.

Conclusie

Het Haagse duo Schaef en Frese ging er vanuit dat hun publiek wel wist wat een **Rogstèker** was. Een van de dienders leek op zo'n 'strijdvaardig figuur'. En vooruit, ze leken er allebei wel op. Ze waren met z'n tweeën bij de ingang op een vooruitgeschoven positie gezet. Maar vast niet in staat die te houden.

Deze Rogstekers waren dus niet bang, maar vooral onbekwaam. En voor alle duidelijkheid. Ze hadden **geen sodemieter** niets met de vrijmetselaars te maken. Ze deden gewoon hun werk. Afijn, dat probeerden ze dan.

Het is de eerste getuigenis van de Rogstekers in *deze stad achter de duinen.* ²³

Twee gezichten

Van hun creatieve prestaties konden Schaef en Frese niet leven. Hun schrijfwerk was een hobby. Maar waren ze in hun dagelijks leven ook zo creatief?

Albertus Frese (1714-1788) had een winkel in schildermaterialen. En hij schilderde zelf ook. Voor een portret zal hij zich vast hebben laten betalen, maar van zijn werk is niet veel bewaard gebleven. In 1756 erfde hij van zijn vader huizen, obligaties en juwelen. Maar blijkbaar had hij het zakelijk inzicht niet meegekregen. Hij zou het grootste deel van zijn bezit kwijtraken.²⁴

Christiaan Schaef (1707-1772) was boekhouder en daarvoor klerk bij notaris Daniël van der Burch. Maar zijn opleiding tot notaris had hij moeten onderbreken. Want ook zijn baas werd in 1730 verdacht van sodomie. Hij kon de stad op tijd ontvluchten en werd als gevolg daarvan bij verstek verbannen.²⁵

In 1742 werd Christiaan alsnog tot notaris beëdigd. Vreemd is wel dat er bij hem weinig aktes passeerden. Tussen 1743 en 48 zo'n drie stuks per maand. Geen vetpot voor de notaris (die in 1734 met Adriana Emans was getrouwd). Een jaar later viel het zelfs helemaal stil. Wat was er aan de hand? ²⁶

Schaef zat in de Gevangenpoort! En ditmaal werd hij zelf verdacht van sodomie - of op zijn minst de verlokking daartoe. Er werd een onderzoek naar zijn gedrag ingesteld. Maar dit leverde geen hard bewijs op. En verliep vooral traag. Want pas na acht maanden werd hij vrijgelaten.²⁷

Als notaris ontving hij hierna nog minder klanten. Hij moet zijn geld dus echt op een andere manier hebben verdiend. Maar hoe dan? ^{28,29}

Behalve boekhouden blijkt Schaef decennialang mensen met financiële problemen te hebben geholpen. Hij was een bemiddelaar tussen schuldenaars en geldschieters. Meestal leidde dit tot een nieuwe geldlening. En zo werd het ene gat met het andere gevuld.³⁰

Wat leverde het op? Voor een schuldenaar wat meer tijd om zijn problemen echt op te lossen. Ook deed Schaef

vooral zaken met personen waarvan hij kon verwachten dat de familie zou bijspringen. Alles met de nodige discretie uiteraard.

Als **regelneef** heeft Schaef vast een graantje meegepikt. Ook kunnen we gerust zeggen dat hij als financieel adviseur erg *creatief* was. Zou hij zijn makker Frese ook bij zijn zaakjes betrokken hebben?

Daar lijkt het niet op. Of toch...? Tussen 1758 en 62 stak één geldschietter er met kop en schouders bovenuit. Schaef had hem maar liefst zestien keer als financier bereid gevonden. Voor in totaal 14.540 gulden. Het ging om de schilder *Albertus van Heusden*. Het vreemde is dat van deze schilder geen enkel werk bekend is.³¹

Van *Albertus Frese* zijn wel schilderijen bekend. In 1753 werd hij lid van de Confrérie Pictural. Verder had hij in 1756 een grote erfenis van zijn vader ontvangen. Zou Frese wellicht een stille geldschietter zijn geweest met de schuilnaam *Albertus van Heusden*? Hiervoor is geen enkel bewijs. Maar de omstandigheden zijn wel apart...^{32,33}

Zo kennen we Schaef en Frese inmiddels iets beter. Ze hadden twee gezichten. Literair gezien leken ze op *van Kooten en de Bie*. Maar in het dagelijks leven verdienden ze hun brood wellicht als *Jacobse en van Es*.³⁴

rechts: Titsingh als voorzitter van het gilde (1732)

7 De Spaanse pokken

1742 Amsterdam

Cypria

medisch leerboek

fictie

impact ●○○○○

Abraham Titsingh was een chirurgijn met **ambities**. Hij wilde zich onderscheiden. Niet alleen in zijn beroep, maar ook op bestuurlijk vlak. Rond 1730 stoorde hij zich mateloos aan de ondeskundigheid van het gildebestuur. Ook financieel gezien leek er iets mis te zijn.

Op zijn initiatief werd een onderzoek ingesteld. En hieruit bleek dat de bestuursleden op grote schaal fraudeerden. Ze werden begin 1732 allemaal afgezet. Waarna Titsingh tot voorzitter werd benoemd en een nieuw bestuur mocht vormen.¹

Behalve tegen zijn eigen bestuur zette hij zich als **chirurgijn** (en later ook als voorzitter van het gilde) af tegen de **doctoren** van het Medisch College. Vooral omdat deze heren zich wilden bemoeien met de chirurgische opleiding.

Titsingh was een man van de praktijk. En als chirurgijn leerde men het vak bij een leermeester uit het gilde. Zo waren de opleiding, examens en toelating tot het gilde

een zaak van het chirurgijns-gilde zelf. Daar hoefden *geleerde doctoren* zich niet mee te bemoeien.²

Ondanks zijn praktische instelling deed hij erg zijn best om zelf meer kennis te vergaren. Hij las veel boeken en volgde colleges van beter onderlegde vakgenoten. En als klap op de vuurpijl schreef hij in zijn streven om zich te bewijzen zelf ook boeken.³

Jammer genoeg is op die boeken wel wat aan te merken. En dus ook op *Cypria*. Een medisch boek over de behandeling van de **Spaanse pokken**. Het bevat nogal wat knip- en plakwerk uit andere werken. Vermengd met inzichten uit zijn eigen praktijk en die van anderen. In feite prima, als het hierbij was gebleven.⁴

Maar in zijn ijver om te laten zien wat hij kon draafde hij door. Zo bewandelde hij talloze zijpaden. Van literatuur en geschiedenis uit de klassieke oudheid. Tot natuur- en sterrenkunde. De rode draad dreigt men dan wel eens te verliezen. Maar er is meer.

Zijn wetenschappelijk betoog raakte doorspekt met politieke boodschappen en persoonlijke hatelijkheden. Mogelijk kon men ze in die tijd in Amsterdam wel begrijpen. Maar voor buitenstaanders (zoals wij) is er soms geen touw aan vast te knopen.

Al met al krijgen we de indruk dat Titsingh als *wetenschappelijk schrijver* een grotere ambitie had dan zijn capaciteiten toelieten. En dat hij vooral werd gedreven door gevoelens van *haat en nijd* naar zijn politieke tegenstanders.^{5,6}

Een venijnige ziekte

Cypria lijkt wel een boek van Harry Potter. Er werd kwistig gestrooid met geheimzinnige termen, namen van personen die ooit iets over de ziekte hadden opgeschreven, en theorieën hoe men besmet kon raken. En natuurlijk geneesmiddelen om de ziekte te bestrijden.⁷

Het gaat om de gevreesde ‘venusziekte waarvan Jan Alleman zegt dat het in Nederland de Spaanse pokken zijn.’ Ook Titsingh gebruikte deze naam het meest. Afgewisseld met morbus gallicus (Franse ziekte), ziekte van Cypria Venus, Cyperiaanse pokken, Venus pokken, hoeren pokken en een enkele maal ‘de ziekte door de oude leraren **syfilis** genaamd’.⁸

Deze ziekte ‘spruit uit de natuurlijke geneigdheid van beide seksen om zich ten koste van alles onkuis te mengen’. Het was dus duidelijk dat mensen door onkuis mengelwerk met wisselende partners besmet konden raken. En zo ‘vindt men dit venijn overal waar hoeren en boeven zijn’.⁹

Omdat de ziekte pijnlijk was en tot de dood leidde, was het belangrijk een goede behandeling te geven. Maar van medicijnen uit planten moest Titsingh niet veel hebben. Volgens hem werkte een kuur met **kwikzilver** (*mercurius*) het best.¹⁰

Zelf gaf hij de voorkeur aan een smeerkuur met een zalf waarin men het kwik had gemengd. Hiermee moest een patiënt elke dag worden bestreken. En dan was het voor de **pokmeester** wel fijn als hij alleen aanwijzingen hoefde te geven terwijl de *pokkelingen* elkaar insmeerden.¹¹

Daarbij was een hogere temperatuur gewenst. Een echte pokmeester beschikte daarom over een *pokstoof*. Een laag bezonderde kamer die men goed kon verwarmen. In deze kamer bevonden zich gestapelde bedsteden.

De patiënten die kortademig waren konden beter in de onderste kooien liggen, omdat het daar wat minder benauwd was.¹²

De Academicus

Ook in het tweede deel van *Cypria* veroorloofde Titsingh zich veel zijpaden. Tussen neus en lippen door beschreef hij bijvoorbeeld de werking van de longen en stembanden. Of andere zaken die met de verplaatsing van lucht in-of-uit het lichaam te maken konden hebben.

Zo schakelde hij in één moeite over op...

winderigheid

*‘De leden tegen mij - die hun lichaam in de Faculteit Medicijnen uitblazen - zijn doorgaans flatueus, oedemateus, en ze worden door galachtig emfyseem, waterzuchtige longen, rood haar of trekbenen gekweld. Over hun winderigheid heeft Fienus reeds geschreven. Sommige winden uit hun lichaam worden met Autoriteit van Medicina hoeren, en andere poepen genaamd. Waar sommige advocaten donderslagen van fabriceren.’*¹³⁻¹⁶

*Terwijl ik in gedachten naar Cyprus navigeer kan ik me met oleënze winden niet ophouden. Dat ze smerig zijn mag proefkundig blijken. Bijvoorbeeld als een Academicus zich als een rogsteker zet om een brandend kaarslicht rustend uit te blazen. Hij mag dan best voorzichtig zijn, want het brandt als pek en zwavel.’*¹⁷⁻¹⁹

Andere lichamen hebben stinkende winden. Waarvan enkele worden behandeld met stekende winden, door de geleerde pokmeesters sarsa parillae genoemd.^{20,21}

Nou, dat Titsingh wel eens kon afdwalen lijkt ons duidelijk. Zou hem onder het schrijven dan opeens invallen dat hij ooit een prent van de Rogstekers had gezien? Of had hij als fan van chirurgische poep- en plashumor zelf eentje ophangen? Weet u, het maakt niet eens zoveel uit. Want in zijn gedachten was alleen die wind al blijven hangen.²²

De Rogsteker

8a Spieße und Stangen

1781 Itzehoe

Siegfried von Lindenberg

satirische roman

fictie

impact ●●○○○

Met de roman *Siegfried von Lindenberg* maakte Johan Gottwerth Müller in 1779 zijn debuut. En niet zomaar een. Het boek werd erg goed ontvangen en zorgde voor zijn doorbraak als schrijver. Dat kon hij ook best gebruiken, want hij had nog niet echt een succesvolle carrière opgebouwd.¹

Na het overlijden van zijn vader was hij in 1770 voortijdig met zijn studie geneeskunde gestopt. Hij was toen wel al 27 jaar. Een jaar later trouwde hij met een dochter van een boekhandelaar bij wie hij in de leer was gegaan. Maar in 1773 kwam het tot een breuk met zijn schoonvader. Daarna trok Müller met zijn vrouw en schoonmoeder naar Itzehoe. Een klein stadje in het hertogdom Holstein niet ver van **Hamburg**. Ze zouden er de rest van hun leven blijven wonen.²

Behalve schrijver was hij uitgever, boekhandelaar en vertaler. Hij richtte een leesgezelschap op en leende boeken uit. Zo bracht hij in zijn woonplaats de denkbeelden van de **Verlichting** letterlijk in de praktijk. En dat deed hij ook in zijn boeken.

In *Siegfried von Lindenberg* bekritiseerde hij op mild komische wijze het leven en de gebrekkige opvoeding van de lage landadel. De jongemannen richtten zich vrijwel uitsluitend op een militaire carrière. Maar naast paardrijden en

pijproken waren ze nergens toe in staat. In de tussentijd hielden ze er een dure levensstijl op na. Omdat ze daar als oude adel nu eenmaal recht op hadden...

Bij de tweede druk in 1781 schreef Müller een extra voorwoord. Dat was bij hem geen zakelijke beschouwing, want hij maakte van het voorwoord zelf ook een verhaal. En daarin gebruikte hij de rogstekers om een anekdote over de verspreiding van zijn boek te illustreren.

Van een deel van het **voorwoord** geven we een *samenvatting*.³

Het was kennelijk best moeilijk geweest de roman helemaal tot in Schwaben te krijgen. Om dit toe te lichten schreef Müller *hoe zijn boek vermoedelijk met een partij smokkelwaar in een stadje in 'die boek' van het land terecht was gekomen. En met argwaan werd ontvangen. Mocht het boek de stad wel in?*⁴

Bij de stadspoort zaten een miezerig inspecteurtje en een grote lummel van een poortschrijver [boekhouder]. Een vreemd koppel dat elkaar in een mengelmoes van Duits-Frans en Duits-Italiaans aansprak. Daarbij beheerste de poortschrijver het Frans uitstekend. En deed het inspecteurtje alsof hij Italiaans kende.

*Corpo di Baccho [potverdorie]! zei de inspecteur. Wat is ditte? [Hij spelde de titel van het boek maar kon kennelijk niet zo goed lezen]. S I E G = Sie. F R I E D = Vert. Sievert von Lindenberg?! Het maakt me razend om te weten of ik het Ding mag binnenlaten! Maar het kon wel eens voor onze President van de rechtbank zijn. Want dat is Sievert von Lünzelberg.*⁵

Ze discussieerden nog een tijdje. Maar de kans dat het inderdaad voor de 'Gerichtsschultis' zou zijn, gaf de doorslag. Ze besloten het boek door te laten. Intussen verspreidde het gerucht zich door de stad

dat er een verduiveld **Ding van een Boek** was aangekomen. Een boek waardoor iedereen het op een ongelooflijke wijze op zijn brood zou krijgen.⁶

Deze gang van zaken deed Müller denken aan een ervaring uit het verleden. “Ooit heb ik op de deur van een dorpsberberg een sierlijke **houtsnede** gezien. Met daarop een hele gemeenschap die was uitgerust met spiesen en stangen, zware en lichte kanonskogels, hooivorken en dorsvelegels. Met van alles wat men zich maar als afweermiddel kan voorstellen. Zo trok men ten strijde tegen... een **rog**.”⁷

En als ik me niet vergis was zelfs een priester met wijwaterkwast en -vat, en gewijde kaarsen aanwezig om de boze vijand te excommuniceren. Wie geen wapen had, bracht in ieder geval een grote muil en onbeschofte manieren mee.⁸

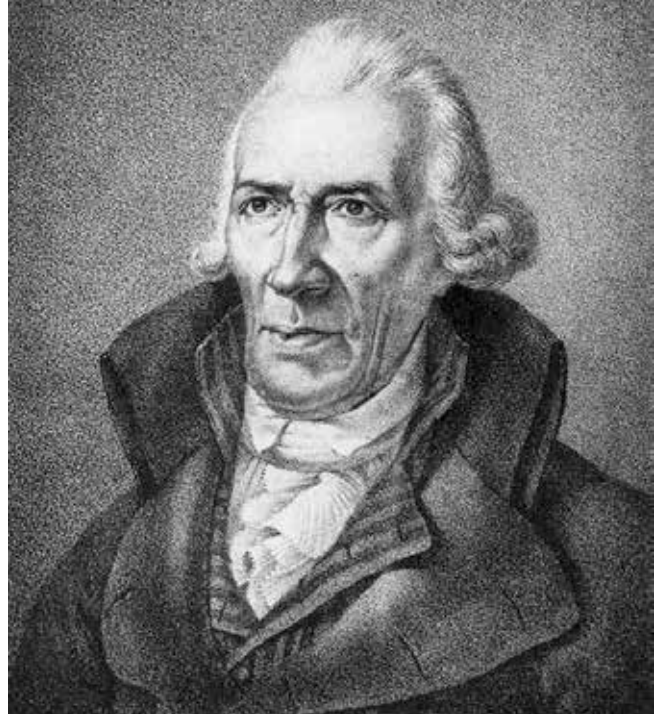
Zo besef ik door de heren uit Schwaben dat een **Boek** voor hen net zo vreemd was als een waarachtige **Zeevis** voor de boeren die op de prent stonden. (En waarvan hun ‘Heimat’ niet was vermeld).”

Het is duidelijk dat Müller ooit een prent van de rogstekers moet hebben gezien. Misschien was het wel een Hollandse prent. Maar het ligt meer voor de hand dat het om een Duitse versie ging. Hoe dan ook is het bijzonder dat hij de prent zo laat in de 18e eeuw vermeldde. En dat het verhaal in Schwaben eerder van achterdocht dan dommigheid getuigde.⁹

Want hoe liep het met het gerucht in het stadje af? Nou... iedereen werd nerveus, vergat zijn dagelijks werk, en wist haarfijn te vertellen welke lasterlijke zaken er in het boek stonden. Maar pas na een paar dagen namen sommigen een kijkje in het boek. En dan schrijft Müller:

“Zo kon men zien dat deze roman niets meer was dan een goedhartige poging om mensen die soms wat bedroefd kunnen zijn een half uurtje te vermaken.”

Och! Müller wilde zijn lezers alleen onschuldig vermaak bieden. Hij had geen andere pretenties. Weliswaar was hij kritisch, maar mild en vriendelijk. En op het succes van zijn debuut was hij vooral **trots**. Er volgden nog zo’n 15 andere romans en vertalingen (uit het Frans en Nederlands). Deze publiceerde hij niet onder zijn eigen naam. Maar met het trotse handelsmerk: ‘van de **auteur** van *Siegfried von Lindenberg*’.¹⁰

Johann Gottwerth Müller (1818), de trotse auteur

8b Ein Rochen auf der Heide

1816 Lüneburg

Beschrijving van Lüneburg

uitgebreide stadsgids

non-fictie

impact ●○○○○

De stad Lüneburg ligt ook in de buurt van Hamburg. Maar terwijl Itzehoe meer aan de zeezijde ligt, bevindt Lüneburg zich aan de landzijde. Omgeven door een uitgestrekte heide.¹

In 1816 verscheen een historische **stadsgids** over **Lüneburg**. Degelijk en systematisch opgezet, met veel historische en topografische informatie.²

De gids was geschreven door Urban Manecke. Een belastingambtenaar die voor zijn hobby een grote berg materiaal had verzameld. En niet alleen over Lüneburg, de stad waar hij geboren en getogen was. Hij beschikte ook over veel gegevens van andere steden waar hij had gewoond en gewerkt.³

In het voorwoord lezen we dat hij de geschiedenis van de ‘Staten van Brunswijk-Lüneburg’ uitvoerig had beschreven. De stadsgids was in feite maar een klein deel van het werk. En zelfs dat had hij kort gehouden. Want een ‘langere beschrijving zou maar weinig lezers van buiten de stad interesseren’. Hij gaf ook toe dat zijn werk ‘unter der Feder weitläufiger ausgefallen war’ dan de bedoeling was geweest.⁴

Helaas had hij er nooit een uitgever voor gevonden. Een reeks oorlogen had Europa vanaf de Franse revolutie tot 1815 in brand gezet. En voor dit soort uitgaven zal dus

nauwelijks ruimte zijn geweest. Zo had hij het materiaal al een poos op de plank liggen, voordat zijn gids in 1816 werd uitgegeven.⁵

Maar hoe kwamen de **rogstekers** in een stadsgids over Lüneburg terecht?

Laten we de gids eens openslaan. Hoofdstuk twee gaat over topografie in het algemeen. Hij sloot deze af door te zeggen dat de stad tienduizend inwoners telde. Daarbij gaf hij een toelichting op het '**karakter** van de **inwoners**, maar alleen zoals die vroeger was'.

Wie hierover meer wilde lezen adviseerde hij bepaalde bronnen te raadplegen. Maar dan **niet** de '*houtsnede met daarop afgebeeld hoe de Lüneburgers ooit tegen een dode rog in het veld ten strijde trokken. Want volgens zo'n afbeelding moet men de lagere volksklasse als bang aangelegd beschouwen. Iets dat zij zeker niet is.*

*Dat mensen uit nieuwsgierigheid ooit op de verschijning van een grote onbekende vis toeliepen kan altijd gebeuren. Maar nieuwsgierigheid levert bij lange na niet zoveel stof op voor een satirische voorstelling als bangheid. Daarom heeft een grappenmaker het volksverhaal om een onbekend schepsel uit nieuwsgierigheid te leren kennen in angst daarvoor veranderd. De [houten] plaat met dat dwaze idee, aangevuld met onzinnige **plat-Duitse** verzen, bevindt zich nog in Hamburg. Men kan hiervan afdrukken krijgen.'*^{6,7}

Het lijkt er op dat Manecke de prent goed kende. Ook schreef hij dat Müller in zijn roman Siegfried von Lindenberg juist '*over deze voorstelling iets had gezegd.*' Dat klopt. Maar over de 'Heimat' van de afgebeelde personen had Müller niets gezegd.

(Van ver...) strijdlustig
naar de rog steken

Voor Manecke was duidelijk dat ze het over dezelfde prent hadden. Er was maar één versie. En hij wist wél wie er op stonden. Volgens hem had de voorstelling betrekking op **Lüneburg**. En waren het zijn stadgenoten die de rog staken. Een opmerkelijke 'bekentenis'. Jammer genoeg vertelde hij niet waarop hij zich baseerde. We zullen het zelf uit de omstandigheden moeten afleiden.

Mogelijk speelde de **landinwaartse ligging** ten opzichte van Hamburg een rol. De personen op de prent hadden immers nog nooit een rog gezien. Maar als de binnenlandse ligging een criterium is, komen natuurlijk meer plaatsen in aanmerking.

Een ander aanknopingspunt zijn de **plat-Duitse verzen**. Uit bovenstaande blijkt dat Manecke de prent goed had bekeken. Mogelijk had hij de verzen als *typisch Lüneburgs* herkend. Het snijdt ook hout om aan te nemen dat men de tekst op een dialect uit een niet al te ver van Hamburg gelegen plaats (of regio) had afgestemd.⁸

Het is wat mager, maar voorlopig hebben we geen reden aan de mening van Manecke te twijfelen. De Hamburgse variant van het Rogstekersverhaal was waarschijnlijk op Lüneburg gericht.

*Also nehmt Spieße und Stangen,
es gibt einen Rochen auf der Heide.*

9 De Keurvorst van Mainz ¹

1796 Altona ²

Mijn misdaad tegen de staat

politieke verklaring

non-fictie

impact ●○○○○

Georg Friedrich Rebmann was een echte lastpak. En dan met name voor autoriteiten met ouderwetse denkbeelden. Hij was opgeleid als jurist en had een uitgesproken mening. Zo trok hij partij voor de sociaal zwakkeren en durfde zich tegen de gevestigde orde te keren.³

Rebmann was geboren en getogen in **Frankenland** in de buurt van Nürnberg. Van 1785 tot 87 studeerde hij rechten in **Erlangen**. Na een ruzie die uitmondde in een duel verhuisde hij 200 km naar het noorden, naar **Jena**. Daar voltooide hij in 1789 zijn opleiding.

Terug in **Erlangen** kreeg hij een baan als advocaat. Maar het werd niet het begin van een lange carrière. Twee jaar later verliet hij na een conflict opnieuw zijn heimat. Omdat het in ons verhaal relevant is waar hij verbleef, zullen we zijn gangen volgen.

Van 1792 tot 94 woonde hij in **Dresden**. Hij begon te schrijven en raakte meteen een gevoelige snaar. In zijn *Brieven over Erlangen* uitte hij kritiek op het onderwijssysteem. Deze publicatie veroorzaakte nogal wat ophef, maar werd ook een verkoopsucces. Zo merkte hij op nauwelijks 24-jarige leeftijd dat hij als schrijver van betekenis kon zijn, en zelfs zijn brood kon verdienen.

Aangespoord door zijn succes en hervormingsdrang schreef hij driftig door. Maar in zijn enthousiasme draafde hij ook door. En... vergaloppeerde zich. In 1794 maakte hij zich verdacht als sympathisant van de Franse revolutionaire *jacobiënen* door een toespraak van hun leider Robespierre te vertalen en uit te geven. Rebmann moest Dresden verlaten en vond een nieuwe stek in Erfurt.⁴

Erfurt viel onder de aartsbisschop en **keurvorst van Mainz**. In 1792-93 hadden Franse troepen de hoofdstad Mainz al eens veroverd en negen maanden bezet gehouden. Mainz was toen korte tijd de eerste 'democratie' op Duitse bodem onder bescherming van Frankrijk. Maar met hulp

van het sterke Pruisen werden de Fransen verjaagd, en kon de keurvorst weer op zijn troon plaats nemen.⁵

Maar lang zou dit niet duren. De troon van de keurvorst begon opnieuw te wankelen toen de Fransen eind 1794 weer voor de deur stonden. Ditmaal zouden ze de volledige linkeroever van de Rijn bezetten.⁶

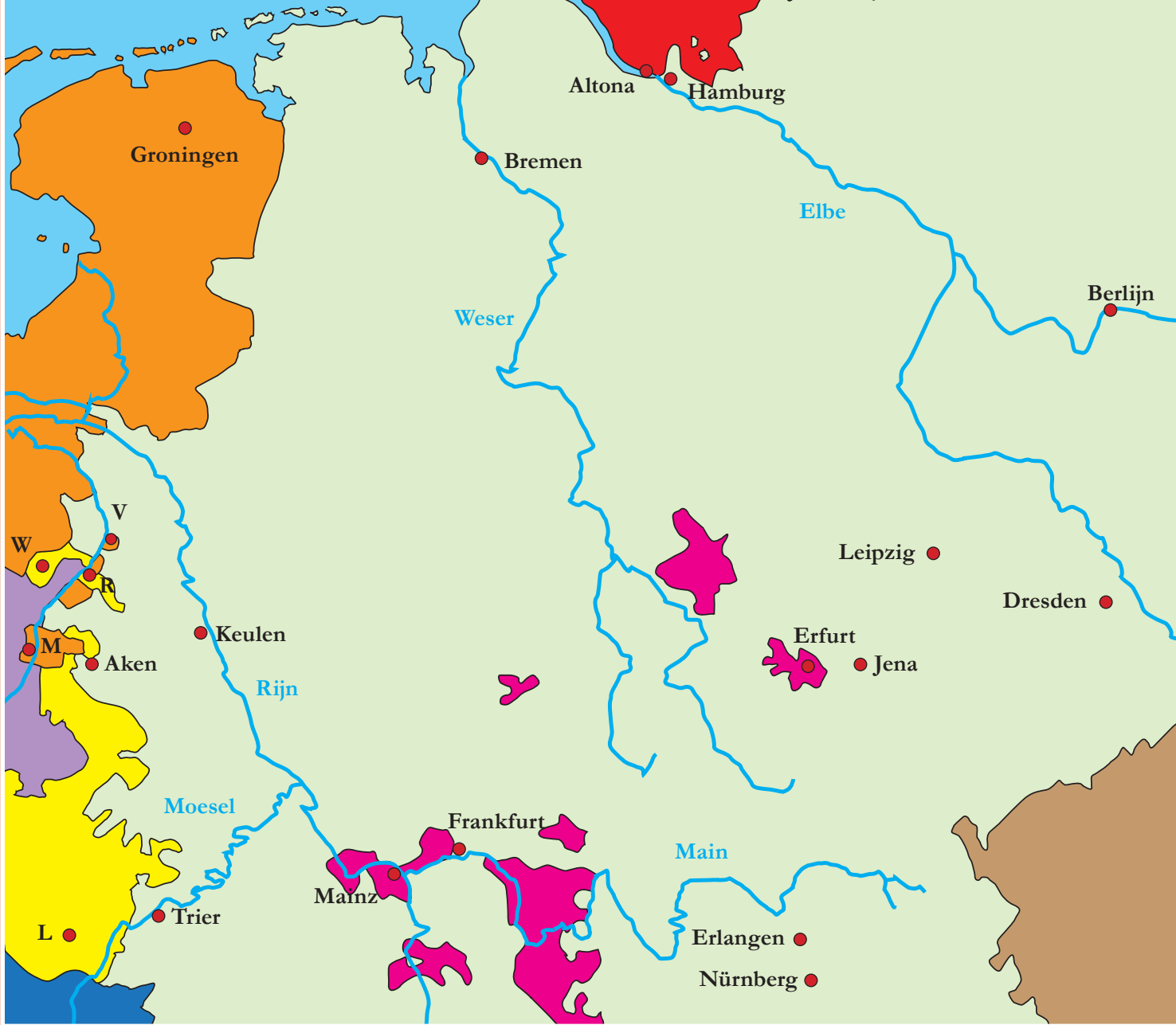

De Keurvorst van Mainz (1786)

Nog voordat dit gebeurde had Rebmann zich solidair getoond met de *Duitse jacobiënen* die in Mainz korte tijd een 'democratisch bestuur' hadden gevormd. Ze werden door de keurvorst vervolgd en hadden het zwaar te verduren. En of Rebmann nu zelf een jacobijn was of niet, hij trok partij voor de underdog. En werd een luis in de pels van de keurvorst.

In 1795 startte hij met de uitgave van *Das neue graue Ungeheuer*. Een politiek tijdschrift dat hem in heel Duitsland bekend maakte. Verder schreef hij politiek getinte reisverhalen en satirische romans zoals *Ludwig Wagehals*.^{7,8}

Erfurt had een gunstig censuurbeleid. Er werd alleen **censuur** uitgeoefend op werken die in de stad zelf werden uitgegeven. Om dit te omzeilen liet Rebmann zijn werk in andere Duitse staten drukken. Zo verscheen het *Ungeheuer* in Altona en *Ludwig Wagehals* in Gera.⁹

Heilige Roomse Rijk (der Duitse natie)

gebieden, landen

- Staatse Republiek
- Oostenrijkse Nederlanden*
- Prinsbisdom Luik*
- Keurvorstendom Mainz*

- H. Roomse Rijk
- Holstein**
- Bohemen*
- Frankrijk

steden

- V = Venlo
- W = Weert
- R = Roermond
- M = Maastricht
- L = Luxemburg

* bij H. Roomse Rijk

** bij H. Roomse Rijk onder Deense kroon

Maar met zijn politieke voorkeur en scherpe pen trok Rebmann op een negatieve manier de aandacht van de keurvorst. Die had een deel van zijn vorstendom al aan de Fransen moeten afstaan. En kon verdere onrust op het thuisfront wel missen als kiespijn.

Zijn regering opende een onderzoek naar de activiteiten van Rebmann. Die werkte vrijwillig mee en had het volste vertrouwen in een goede afloop. Met zijn kennis van wet en regelgeving wist hij dat er niets aan de hand was. Totdat zijn vennoot in december 1795 plots werd gearresteerd en iemand hem toefluisterde dat hij zelf ook werd gezocht.¹⁰

Rebmann kon zich maar net op tijd verbergen. Om enkele dagen later (zonder geld op zak) naar vrienden in **Altona** te vluchten. In een **open brief** deed hij zijn beklag. *‘Dat zelfs in een staat waar de aartsbisschop zo mooi over mildheid en Verlichting schreef enkele boosdoeners [in zijn regering] het recht konden misleiden. En dat een man die een vorst de waarheid vertelde als een dief zou moeten boeten voor zijn misdaad.’*¹¹

Vreemd genoeg was de brief gericht aan de hulpbisschop. Om te begrijpen waarom Rebmann dit had gedaan moeten we terug naar het onderzoek. Dat trouwens ook voor ons interessant is. Want juist in deze fase stuiten we op de Rogstekers.¹²

Het **onderzoek** was er dankzij de hulpbisschop gekomen. Want de keurvorst had zelfs zonder verhoor een machtswoord tegen Rebmann willen uitspreken. Maar dit had de hulpbisschop hem afgeraden. Met als argument dat *‘men een proces niet met de executie moest beginnen.’*¹³

Er kwam een commissie die hem van alles vroeg. Rebmann werkte geduldig mee. Toch kon hij een *‘kleine spottende gedachte niet onderdrukken toen de commissie tegen Ludwig Wagehals (een vluchtig geschreven roman) opmarcheerde. Net als die dorpsgemeenschap die tegen een **onschuldige rog** te velde trok.’* Uit respect voor de *‘brave afgevaardigden uit de stadsraad kon hij een sarcastische opmerking die op zijn tong lag nog onderdrukken.’*¹⁴

Fijn voor ons zette hij de gedachte wel op papier. Zo weten wij dat de essentie van het verhaal over de **Rogstekers** in 1796 nog tot de verbeelding sprak. Rebmann maakte namelijk een treffende vergelijking. De wijze waarop de commissie tegen een **onbeduidend romannetje** optrad was net zo overdreven als die van de dorpelingen die een **ongevaarlijke rog** wilden aanvallen.

Vraag blijft: wanneer raakte hij bekend met het verhaal? Was het tijdens zijn jeugd in het zuiden? Of aan het begin van zijn schrijverscarrière in het oosten? Of werd hij pas net voor hij de brief schreef in het noorden met het verhaal geconfronteerd?

Duidelijk is wel dat het Rebmann niet zozeer om de amusementswaarde ging. Hij had serieuze bedoelingen en wilde de belachelijke houding van zijn tegenstanders (de gezagsdragers) aan de kaak stellen.

Hun denkbeelden zouden spoedig onhoudbaar worden. De revolutie kwam eraan. Ze moesten veranderen om mee te komen in een nieuwe wereld.¹⁵

Tot zover de gebeurtenissen in Duitsland. Maar hoe ging het intussen met de echte Rogstekers? En de revolutie in Weert?

10 Lang leve de Revolutie

1791 Brussel ¹

Nederlandse bloedhonden

felle propaganda

fictie op non-fictie

impact ●●○○○

1, 2, en 3 - Sta op!

1 In **juli 1789** mondde een groeiende ontevredenheid in **Frankrijk** uit tot een revolutie. Het oude bestuurlijk systeem en de voorrechten van de adel en geestelijkheid werden afgeschaft. De gewone burgers namen het heft in handen. Het leidde tot de oprichting van een nationale vergadering (de Assemblée) met wetgevende macht.

Zo kwam door een revolutionaire *hervorming* een nieuw systeem tot stand.

2 In **augustus** werd ook de prins-bisschop van **Luik** tot *hervormingen* gedwongen. Maar hij wilde niet meewerken en vluchtte naar Trier. De Luikse Revolutie voltrok zich zonder hem.

3 In de tussentijd broeide het ook in de **Oostenrijkse Nederlanden**. Hier zwaaide keizer **Joseph II** de scepter. Maar hij deed dat op verlichte wijze. Zo was hij al jarenlang *bezig* met hervormingen om de macht van de adel en geestelijkheid terug te dringen.

De keizer wilde de kerk ondergeschikt maken aan de staat. Het vergaren van rijkdom uit kerkelijke bezittingen kwam niet ten goede aan het algemeen belang. In 1783 hief hij talloze kloosters op die niet bezig waren met nuttige zaken zoals onderwijs. Hun bezittingen werden geconfisqueerd. Ook sloot hij bedevaartplaatsen, en beperkte het aantal kerkelijke feestdagen en de hieraan verbonden kermissen. Allemaal tijdverspilling en niet bevorderlijk voor de welvaart van de maatschappij.

De keizer moderniseerde ook het bestuur en de rechtspraak.

Zijn aanpak zorgde voor verdeeldheid. Hij had zowel voor- als tegenstanders. Maar in de Nederlanden maakte de keizer zich bij de meeste mensen niet geliefd. Het **verzet** groeide en in de loop van 1787 en 88 wisten verschillende

Henri van der Noot (in 't verhaal Heintje genoemd)

verzetsgroeperingen elkaar te vinden. Leider van de opstand werd de advocaat Henri van der Noot. Kanunnik Pierre van Eupen vertegenwoordigde de geestelijkheid. En oud-kolonel Jean vander Mersch werd generaal van een opstandelingenleger.

Toen dit leger de keizerlijke troepen in **oktober 1789** bij Turnhout wist te verslaan, verspreidde zich een golf van patriottisme door het land. Maar het ging niet om een revolutie gericht op verdere hervormingen en een nieuwe maatschappelijke orde. Doel van de (meeste) opstandelingen was de oude waarden te herstellen en de centrale rol van de kerk te behouden.

De *Brabantse Omwenteling* was dus in hoofdzaak een **reactionaire** (conservatieve) beweging. *Men wilde de klok terugzetten.*

Nog voor het einde van het jaar stortte het Oostenrijks gezag in. Van der Noot deed zijn intrede in Brussel, waarna Brabant en de meeste andere provinciale Staten zich ieder onafhankelijk verklaarden. Op 11 januari 1790 kwamen ze in een gezamenlijke vergadering tot de oprichting van de *Verenigde Nederlandse Staten*.

Van der Noot werd eerste minister. En van Eupen werd 'secretaris van State' van de Verenigde Staten. Belangrijk

was hoe de buurlanden reageerden. In eerste instantie gaf het sterke Pruisen rugdekking (puur om Oostenrijk dwars te zitten). Maar nadat beide landen tot een vergelijk kwamen, kon de keizer orde op zaken stellen. Nog voor het einde van 1790 was het gedaan met de jonge republiek.²

Weert

Hoe was dit allemaal in Weert verlopen? Weert lag in de Oostenrijkse Nederlanden en hoorde bij de provincie Gelderland. Een kleine provincie met Roermond als hoofdstad. In Weert waren vrijwel alle mensen tegen de keizer. En dus **vóór de Brabantse Omwenteling**.

In Roermond lagen de zaken wat ingewikkelder. Hier waren zowel voor- als tegenstanders te vinden. Het (provinciale) Hof van Gelderland en hun achterban waren vóór de keizer. Maar het stadsbestuur en een ander deel van de bevolking waren tegen.³

In de laatste week van 1789 voerden de tegenstanders een plan uit om de belangrijkste leden van het Hof uit te schakelen. Ze wisten hiervoor vrijwilligers te mobiliseren die fel en eendrachtig waren in hun afkeer van de keizer én zijn Hof in Roermond. Deze vrijwilligers waren: de **Weertenaren**.⁴

Korte lontjes

Hoe dit in zijn werk is gegaan, kunnen we lezen in een publicatie op naam van *Fidelis Regtuyt*. Een gefingeerde naam waarachter een zekere **Cornelis Marten Spanoghe** schuilt. Spanoghe was een journalist met een scherpe pen. Hij had een boekhandel en drukkerij in Antwerpen.^{5,6}

In het turbulente jaar 1789 gaf hij zijn eigen krant uit. Daarin nam hij het op **voor de keizer** en bekritiseerde de geestelijkheid en patriotten. Maar het ventileren van zijn mening zou niet zonder gevolgen blijven. Tijdens de revolutie werd zijn drukkerij vernield, en zijn huis geplunderd en in brand gestoken. Hoewel hij met zijn jonge gezin wist te ontkomen, werd hij later alsnog gepakt. Een groot deel van 1790 bracht hij in gevangenschap door. Nota bene bij de celledoers in Tienen.⁷

Toen het Oostenrijks gezag hersteld werd, kwam Spanoghe vrij. Met een scherpere pen dan ooit zou hij wraak nemen op zijn tegenstanders: de priesters, paters en patriotten. Geradicaliseerd tot op het bot was hij een schrijvend kruisvat geworden.⁸

Zijn volgend werk bestond uit een verzameling brieven opgesteld tussen eind 1790 en begin 1792. Ze boden een **terugblik** op de gebeurtenissen tijdens de Omwenteling en het korte bewind van de patriotten (1789-90).⁹

De brieven waren geschreven door een ‘onzijdig persoon’ die zich tot ‘zijn vriend’ richtte. Maar als we ze lezen, kunnen ze onmogelijk van een neutraal persoon afkomstig zijn. De brieven vallen op door hun **partijdig taalgebruik** vol haat en leedvermaak over de aftocht van de patriotten.

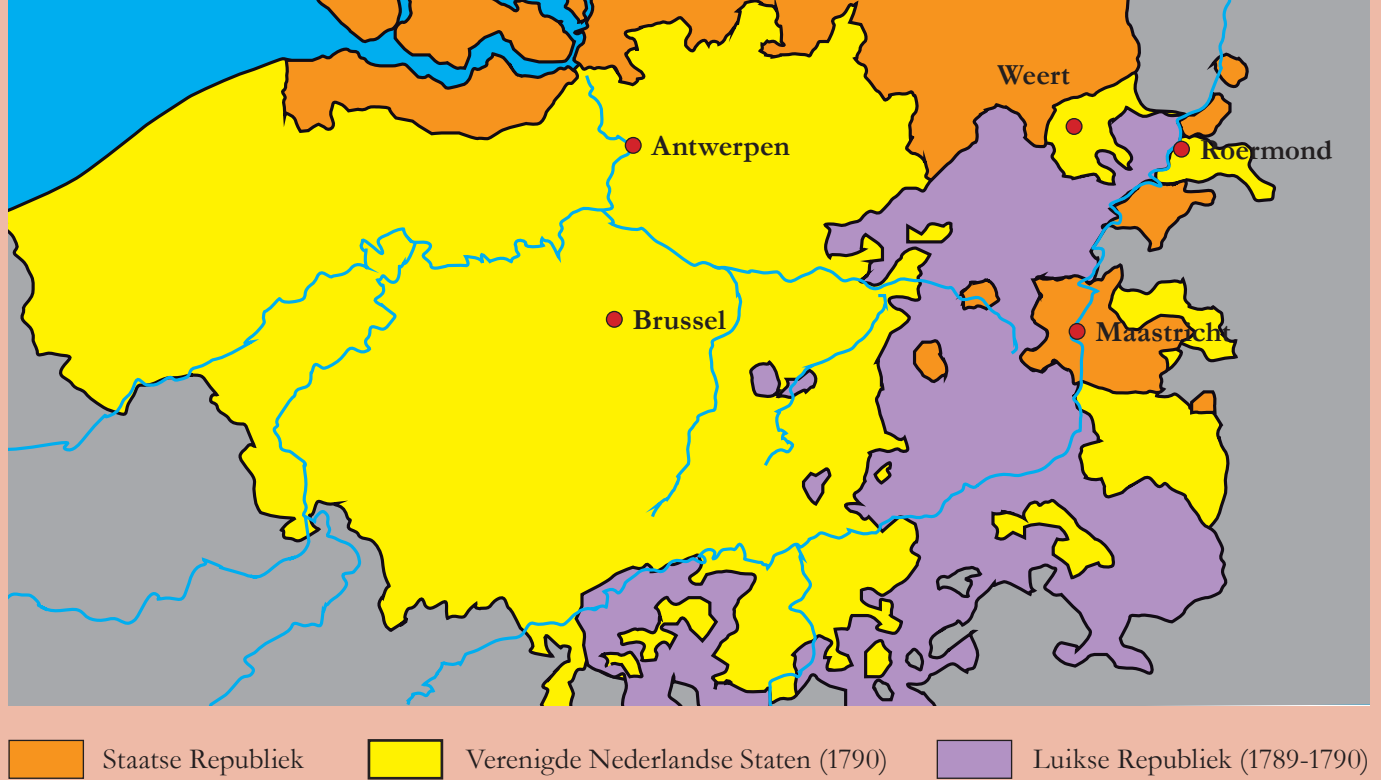
Bij de publicatie werden de namen van de schrijver en zijn vriend niet bekend gemaakt. Gezien de gespannen situatie was dit niet zo vreemd. Maar wie had de brieven gepubliceerd?

Als auteur werd *Fidelis Regtuyt* opgegeven en als uitgever *Deodatus Waerzegger*. Overduidelijk pseudoniemen van een sprekende soort. Degene die er achter schuilt, wil er iets mee zeggen. Namelijk dat de schrijver betrouwbaar (fideel) is en zegt waar het op staat. En dat de uitgever een (deodatus) door god gegeven waarzegger is. Het ligt er duimendik bovenop. De heren gaan ons de waarheid vertellen.

Maar met het pseudoniem *Regtuyt* is meer aan de hand.

Tijdens de gevangenschap van Spanoghe in 1790 waren spotliedjes en pamfletten over hem verschenen. Zo werd in het schotschrift *De drie Heintjes* gesuggereerd dat Spanoghe ‘ten tijde dat hij theologant was te Leuven’ een geslachtsziekte had opgelopen. Zijn rector had namelijk drie flesjes met kwikzilver op zijn slaapkamer ontdekt. Kwikzilver werd gebruikt om geslachtsziekten te bestrijden. Vervolgens had Spanoghe het advies gekregen het ‘priesterlijk kleedsel te verlaten’.^{10,11}

Het werk over *De drie Heintjes* wordt toegeschreven aan **Jean Joseph vanden Elsken**, een oud-studiegenoot van Spanoghe. Vanden Elsken was uiteindelijk wél priester

geworden, en docent in Leuven. Ook hij was een vurige pamflettenschrijver, maar dan van de andere kant. Tegen de keizer en **voor de patriotten**.¹²

Vanden Elsken gebruikte nog andere pseudoniemen. In 1789-90 verschenen brieven van *de heer Keuremenne* verzameld door *Sincerus Recht-uyt*. Een fictieve correspondentie waarbij vanden Elsken achter beide schuilnamen zat. Hij was zowel de afzender als de geadresseerde (verzamelaar).¹³

Zo lijkt het pseudoniem *Fidelis Regtuyt* bewust gekozen om de schrijver achter *Sincerus Recht-uyt* te jennen. Maar was het inderdaad Spanoghe? Ja, want het bewijs (in de literatuur) is sluitend genoeg. En ook hierboven blijkt duidelijk dat de heren met hun korte lontjes genoeg reden hadden een persoonlijke vete uit te vechten. Maar er is nog een aanwijzing.¹⁴

In de brieven van *Regtuyt* kwamen de lotgevallen van 'de heer Spanoghe' geregeld voorbij. Net alsof deze een buitenstaander was. Maar dit gebeurde zo vaak en op zo'n persoonlijk kennisniveau dat van toeval geen sprake kan zijn. Spanoghe is *Regtuyt*.¹⁵

Voor de buitenwacht was Spanoghe met zijn schuilnaam niet meteen te herkennen. Wel zo prettig gezien de vernieling van zijn drukkerij in Antwerpen. Maar intussen was zijn partij aan de winnende hand. En was het veilig genoeg om een lekkere toespeeling op de naam *Sincerus Recht-uyt* te maken. Hij deed er als het ware zijn plas overheen. Zodat het voor

ingewijden en zeker vanden Elsken duidelijk was van wie dit plasje afkomstig was. Van zijn oude studiegenoot.

Feit en fictie

Terug naar onze **brieven** over de revolutie. De brieven van Spanoghe. Hij had het pseudoniem van de door hem gehate vanden Elsken nageaapt. Vermoedelijk heeft hij ook dezelfde constructie gebruikt. Spanoghe had de brieven zelf geschreven en naar zichzelf verstuurd. Hij was zowel de 'onzijdig persoon' als diens fictieve vriend (en brievenverzamelaar).¹⁶

Maar de constructie ging bij hem waarschijnlijk nog een stap verder. Zijn brieven waren op hun beurt gebaseerd op die van **informanten** uit het hele land. Ze bevatten veel details die herkenbaar en in die tijd vast ook verificerbaar zijn geweest. Ten dele zijn ze dat nog steeds. We kunnen de geloofwaardigheid van zijn verhaal daarom zeker niet helemaal ter discussie stellen.

Wat is er gebeurd? We vermoeden dat een netwerk van sympathisanten informatie is blijven sturen, terwijl Spanoghe (als politiek journalist) gevangen zat. Op basis van de waargebeurde feiten heeft hij later per regio een **nieuw verhaal** gemaakt. Waarbij de lezer de gebeurtenissen vanuit het standpunt van één ooggetuige beleefde. Die niet alleen alles knap en levendig had beschreven. Maar die ook - heel bijzonder - altijd op het juiste moment op de juiste plek aanwezig was geweest.

Patriotten vs keizersgezinden

Wat dit oplevert? Geen verslag waar het puur om de feiten draait. Wel een script dat zo verfilmd zou kunnen worden. En waarin de feiten vooral dienen om het **verzonnen verhaal** geloofwaardig te maken.

De constructie ontpopt zich dus niet alleen als een perfecte dekmantel om de anonimiteit van de schrijver en zijn informanten te beschermen. Het was ook een perfecte manier om feit en fictie te mixen. Zo kwam **propaganda** (*fake news*) in 1791 tot stand.

Het gaat dus om propaganda. We zijn daarom niet verbaasd dat de Weertenaren als *verraderlijke patriotten* worden afgeschilderd. En ze krijgen nog meer verwensingen naar hun hoofd geslingerd. Zoals *domme Rogstekers*. Misschien het meest verrassend is nog dat dit laatste pas in brief 24 en 25 gebeurt. Hoe steekt het verhaal in elkaar?

De informant ter plekke is een spion. Een 'Brabantse koopman' die zich in Weert tussen de opstandelingen als patriot voordoet, maar in feite keizersgezind is. Hij komt vanaf brief 5 aan het woord, en legt vanaf dat moment de samenzwering van de patriotten in Gelderland bloot.

In brief 8 trekken de Weertenaren massaal en met wapens op naar Roermond. Onder leiding van een potsierlijke commandant. Maar u bent gewaarschuwd. Hier is géén sprake van goedmoedige spot. De Rogstekers zijn de *bad guys*. Vanuit het oogpunt van de schrijver staan ze aan de verkeerde kant.

Belangrijk is om de schrijver als Antwerpenaar te identificeren. Het gebruik van de naam *Rogstekers* komt dus voort uit de **Zuid-Nederlandse traditie**. Zo komen in de 36 brieven ook de schimpnamen *Pannebroeken* en *Sinjoren* (Antwerpen), *Peetermannen* (Leuven) en *Schaapshoofden* (Lier) voor.¹⁷

En... **de Rogstekers**. Een behoorlijk aantal wordt met naam en toenaam genoemd. Let wel: alle personen hebben echt bestaan. Maar voor het gemak beperken we ons hier tot de hoofdrolspelers. Zie voor hun belevenissen in 1789 en 90 het verhaal dat volgt **in opstandig Weert**.

in opstandig Weert

1791 Brussel ¹

Nederlandse bloedhonden

felle propaganda

fictie op non-fictie

impact ●●○○○

Dit verhaal gaat over de Brabantse Omwenteling, en met name over één gebeurtenis. De arrestatie van **drie topbestuurders** uit Roermond door een menigte gewapende burgers uit Weert.

Een verhaal dat ook nu nog tot de verbeelding spreekt. Omdat het over ongenoegen gaat, over tegenstellingen, en over het vereffenen van openstaande rekeningen. In het hele land stond de gewone man op tegen de arrogantie van de macht. Die wat de Weertenaren betreft in Roermond zat. *Leve de Revolutie, roep de Rogstekers bij elkaar.*

We hebben een selectie gemaakt uit de brieven die door Spanoghe zijn gepubliceerd. En de belangrijkste personages voor u op een rijtje gezet. Ze worden in het verhaal bij hun eerste verschijning **vet** gedrukt.¹⁸

U zit op de eerste rang bij de heimelijke voorbereiding van de arrestatie (in brief 5, 6 en 7). De ontknoping volgt in de 8e brief. Tot slot gaan we (in brief 24 en 25) op bezoek in Weert. Voor een karakterschets van die vreselijke Rogstekers.

5^e brief

van een onzijdig persoon

geschreven uit Antwerpen, 20 feb 1791

aan zijn vriend te Brussel ³²

In deze brief maken we kennis met de ik-persoon. Een **informant** die zich in 1789 tijdens de opstand zogenaamd als koopman in Oostenrijks Gelderland ophield. In werkelijkheid was hij belast met een geheime missie om de boel in de gaten te houden.

Op weg naar Gelderland kwam hij een zekere heer **de Kat** tegen. Deze persoon was in het dagelijks leven ontvanger (van de belastingen) op het kantoor van de (provinciale) Staten in Geel. Maar onze informant wist dat de kans groot was, dat de heer de Kat een aanhanger van de patriotten was. En dat bleek ook zo te zijn.

Hotel de Engel (Korenmarkt, c.1900) met in die tijd Christiaen Joosten als herbergier ³³

Patriotten

Verenigde Nederlandse Staten

spotnamen

patriplodden ²⁰

nationaal

Henri van der Noot 58 jr
advocaat; politiek leider

Pierre van Eupen 45 jr
kanunnik; geestelijk leider

Jean vander Mersch 55 jr
oud-kolonel; militair leider

Jean Joseph vanden Elsen 30 jr
Sincerus Recht-nyl

regionaal

Jean Sijben ²² 62 jr
burgemeester van Roermond

Joseph Janssens ²⁴ 56 jr
pastoor van Weert

Joseph Haex ²⁶ 31 jr
dokter in Weert

Ferdinand Costerius ²⁸ 60 jr
schout van Weert

Pierre Costerius ²⁹ 20 jr
zijn oudste zoon

stadsbestuur en burgerij van Weert

stadsbestuur van Roermond

stadsbestuur van Wessem

Keizersgezinden

Oostenrijkse Nederlanden

pagnotten ¹⁹

vijgen (= lafaards) ²¹

Joseph II 48 jr
keizer (ovl feb 1790)

Leopold II 42 jr
zijn broer (en opvolger)

Cornelis Marten Spanoghe 31 jr
Fidelis Regtuyl

Willem Luytgens ²³ 67 jr
kanselier in Roermond

Pierre Stuers ²⁵ 45 jr
fiscaal in Roermond

Frans van der Renne ²⁷ 51 jr
griffier in Roermond

burgerij van Roermond ³⁰

inwoners van Wessem ³¹

*“Die avond bevond ik me met dit boos en vreselijk wanschepsel in Weert. We verbleven in de herberg van een zekere **Joosten**. Deze was tevens burgemeester en een van de grootste deugnieten in Weert. Hij was ook het werktuig van de schijnheilige pastoor **Janssens**.”^{33,34}*

Onze man deed zich voor als patriot en wist het vertrouwen van zijn medegast te winnen. Deze vertelde hem dat hij in opdracht van hun leider **van der Noot** op weg was naar de heer **Sijben**, burgemeester van Roermond. Hij moest te weten komen hoeveel steun **Sijben** al had verzameld. Zodat de rebellie in alle provincies tegelijk kon beginnen.

Later die avond nam de Kat hem mee naar het huis van de pastoor. Daar kwam een geheim Comité bij elkaar. Men durfde niet overdag te vergaderen, *“zodat de **fiscaal** van Roermond, die Weert in het oog hield, door zijn spionnen hierover niet verwittigd zou worden.”*³⁵

Bij de pastoor werd onze man door de Kat als een medestander voorgesteld. *“De pastoor, een uitgemergelde hypocriet, vloog me om de hals en zei dat ik een martelaar was. ‘Blijfstandvastig’, zei hij, ‘dan zult ge de hemel hebben’. Hij gaf me de zegen en 100 dagen Aflaat door het lezen van een gebedje. Toen bracht hij ons naar een bovenkamer. Daar begon de Inlaat met zes flessen wijn.*

*Ik vond er een vuile dikke puist met een rode vlek in zijn gezicht. Uit de woorden van anderen maakte ik op dat hij een verjaagde orator en **broer** van de pastoor was.*³⁶

*Ook dokter **Haex** was er. Voor hem was ik het meest beducht, omdat ik samen met hem aan de universiteit van Leuven gestudeerd had. Daar stond hij te boek als de grootste hoerenjager. Hij werd er onderhouden door een dochter van een wijnhandelaar uit de Tiensestraat. Ze gaf hem zoveel geld, dat die Weertse boer met zijn pinhaar zich als een opgeblazen stier deftig met van alles kon voorzien.*

*Nadat hij een slechte licentie had behaald, was hij naar zijn geboorteplaats teruggekeerd. Hij was er kennelijk een voornaam persoon, maar het was lachwekkend dat men die vuilpens van religie hoorde spreken. Gedurende de ganse loop van zijn studie had hij immers nooit een voet in de biechtstoel, en slechts zelden in de kerk gezet.”*³⁷

Daarna beschreef onze man de andere aanwezigen. Met daarbij ook schout **Costerius** en diens **zoon**. Tot slot werd een brief bezorgd getekend door **Sijben**, de burgemeester van Roermond.

6e brief ³⁸

In deze brief liet **Sijben** het Weerter Comité weten hoe het met de opstand in de rest van het land was gesteld. Hij was kennelijk goed op de hoogte.

Wel moest hij toegeven dat ze *“veel moeite hadden om de Roermondenaars tot het patriottisme te doen overgaan.”* De burgers waren te zeer op de hand van de **kanselier** en **fiscaal**. *“Reden waarom men de middelen moest vinden om zich van die twee heren te ontdoen.”*³⁹

Maar omdat **Sijben** hiertoe geen kans zag, *“verzocht hij de pastoor van Weert om die lui aan het volk aldaar [= in Weert] hatelijk te maken onder het mom van de religie. Door te zeggen dat de fiscaal een kerkdief was, zoals duidelijk bleek uit de kloosters die hij vernietigd had. En dat de kanselier een godverlaten ziel was, die de Weerter heide had willen verkopen om deze aan de landbouw toe te eigenen.”*

Vanuit het Comité merkte iemand op dat dit niet helemaal klopte. De twee heren hadden zich juist met succes bij het Gouvernement (in Brussel) ingezet om de kloosters te behouden. Met als argument dat ze onderwijs gaven. Verder zou het verkopen van heidegronden juist goed zijn voor de opbrengst van de landbouw. Hiervan kon ook de pastoor door *“er de tiende van te trekken”* een graantje meepikken.

De pastoor was van deze tegenwerpingen niet onder de indruk. Integendeel. *“Voor het welzijn van de religie mag men best twee onschuldigen slachtoffers. Ik neem dit op mij. De boeren zullen mij geloven, en door mijn preken doen ze alles wat ik wil. Vergeet niet dat de fiscaal me in 1787 heeft vervolgd, omdat ik de plakkatens van de **keizer** niet heb willen afkondigen. Dat hij door een vonnis van de Raad van Gelderland beslag heeft gelegd op mijn inkomsten. En me door de bisschop in mijn pastoraal werk heeft laten schorsen. De kanselier heeft dit vonnis meebepaald. En daarom wil de hemel, dat ze beiden voor het algemeen welzijn gestraft worden.*

Zij zijn twee keizersslaven. Hun hardnekkigheid is onbedwingbaar. Nooit zullen ze onze partij aankleven, en ze zullen de Gelderse Staten in alles wat de opstand aangaat dwarsbomen.”

Het was duidelijk dat de pastoor nog een appeltje te schillen had met de fiscaal en kanselier in Roermond. Het Comité besloot *“de twee heren hatelijk te maken”* en men sprak af hoe ieder dat zou doen.

7e brief ⁴⁰

De volgende dag vertrok onze informant samen met de Kat naar Roermond. Die adviseerde hem zich *“daar niet uit te laten als Patriot, omdat het er allemaal hardnekkige Vijgen waren.”*

In Roermond brachten ze een bezoek aan burgemeester Sijben. De Kat overhandigde hem enkele brieven van hun leider van der Noot. Hierin stond dat Sijben zich gereed moest maken om zich van de kanselier, fiscaal en griffier te ontdoen.

Sijben was blij met deze boodschap en vertelde meteen over zijn plannen. Onder andere dat hij generaal **vander Mersch** had gevraagd een bevel te geven, waarmee Sijben de heren zelf kon arresteren. En *“dat hij al begonnen was om een partij boeren tot die onderneming aan te zetten.”*

Hij gaf ook aan dat het hoog tijd werd dat de zaken in zijn voordeel zouden keren. Want hij had nogal wat geld en goederen achterover gedrukt. En zo zijn hoofd in de waagschaal gelegd.

“Als de rebellie niet zou doorzetten, moest hij of het hazenpad kiezen, of men zou hem een sprong van de galgenladder laten maken. Maar nu, zei hij: zal ik spoedig de hals van de kanselier en fiscaal laten kraken. Zijn deze twee van kant, dan heb ik niets meer te vrezen.”

Na deze ontboezeming was duidelijk dat er voor iedereen veel op het spel stond.

8^e brief ⁴¹

Een tijdje later bevond onze man zich opnieuw in Roermond.⁴² Daar draaide de stemming door toedoen van Sijben wat meer in het voordeel van de patriotten. Zo had de burgemeester *“nauwelijks het stadsbestuur omgepraat, of men zag die schone heren met de rebelse kokarde op hun hoed van het stadhuis komen. Hierdoor voelden alle eerbare lui zich verplicht dit apenspel te volgen.”*⁴³

*Enkele dagen later was alles in rep en roer. Ik liep met het volk op de omwalling en zag dat de hele stad door gewapende boeren omsingeld was. Het stadsbestuur trok hen tegemoet. De aartsschelm Sijben, die heus wel wist wat de reden was omdat hij er zelf voor gezorgd had, vroeg hen wat zij wilden. Men antwoordde: drie koppen. Die van de kanselier, de fiscaal en de griffier.”*⁴⁴

Vijgen uit Roermond op weg naar Brussel

Na het aanhoren van deze eis ging Sijben in overleg met de Statenleden. Die waren het er snel mee eens. Maar de burgerij vond dat de heren niets misdaan hadden, en wilden hen niet uitleveren. Volgens Sijben had men echter geen keus. De boeren zouden anders met vijfduizend Brabantse schurken terugkeren en de stad verwoesten. Ook zouden de heren alleen maar naar Brussel gebracht worden zonder dat hen iets kon gebeuren.⁴⁵

“Hierop kwamen die Weertse boeren de stad in. Ze bezetten de huizen van de drie genoemde heren, en ze leefden zich de hele dag en nacht uit als beesten.

Ze hadden dokter Haex als kolonel en de zoon van schout Costerius als kapitein aan het hoofd. Net als bij een Vastenavondzot was hun hele lijf met pistolen omhangen.

Wel, dit is de gewoonte van alle vrome helden die men met een blaas met erwten kan verjagen.”

De dag erna werden de kanselier, fiscaal en griffier uit Roermond weggevoerd. Juridisch gezien een vreemde zaak (vond Spanoghe). Als ze iets misdaan zouden hebben, moesten ze volgens het (toenmalig) recht in Roermond blijven om daar terecht te staan. En dus niet naar een andere provincie worden gebracht.

In Brussel werden de heren “bij de karmelieten” gevangen gezet. Pas na een maand kwamen ze vrij, nadat hen niets concreets ten laste was gelegd. De Omwenteling was intussen voltooid. De Gelderse Staten hadden zich **onafhankelijk** verklaard. En het land was “gevuuld met patriplodden, die de arme burger zonder iets te betalen bijna de neus en oren opaten.”⁴⁶

De arrestatie van de leden van het Hof was het hoogtepunt van de opstand in Gelderland. Met burgemeester Sijben van Roermond als regisseur. En pastoor Janssens en dokter Haex als zijn medestanders in Weert.

Het was een politiek steekspel geweest. De een was uit op macht en rijkdom, en een hoge functie in het bestuur. En de ander handelde uit wraak en om de hervormingen van de keizer ongedaan te maken. Maar pas op. Dit is hoe *Spanoghe* de zaken schetste. En hoe hij de Weertenaren zag.

We gaan zelf niet speculeren over hun motieven. Voor ons is het voldoende te weten dat de basale gebeurtenissen echt hebben plaats gevonden. Er is inderdaad een groep Weertenaren met wapens naar Roermond getrokken om de arrestatie af te dwingen.

Het moet een bijzonder schouwspel zijn geweest. En eigenlijk had het voor de hand gelegen dat de schrijver toen al met de Rogstekers op de proppen was gekomen. Het script was zogezegd op hun lijf geschreven. Maar niet getreurd. In brief 24 en 25 verschenen ze alsnog op het toneel.

24e brief ⁴⁷

Onze informant had Roermond verlaten en was via Wessem in Weert terecht gekomen. Helaas voor hem zou hij het een vreselijk verblijf gaan vinden.⁴⁸

*“Ik logeerde te Weert buiten de Roermondse poort in de Rode Leeuw. Met uitzondering van vijf à zes voorname huishoudens trof ik dat ganse nest [= Weert] door het patriottisme opgehitst aan. Men kan er zich nauwelijks een voorstelling van maken. Wel kan men gerust zeggen dat die **Rogstekers** een allerergst vergiftigd volk zijn.”*

Overigens is het “niet te verwonderen dat de eenvoudige lui in hun verblindheid volharden. Het komt doordat hun patriottisch stadsbestuur dit zorgvuldig in stand houdt. En ook de pastoor hen in die deugdzame stemming voorgaat. Hij weet met zowel zijn hypocriete en uitgemergelde tronie, als met zijn geslepen preken de domme **Rogstekers** zo te misleiden, dat ze al zijn vergif en gal voor honing inzwelgen.

Ik zal u enkele van de belangrijkste geloofstrijders en bandieten van die stad in mijn volgende brief afschilderen.”

25^e brief ⁴⁹

Houdt u vast. Want in deze brief gaan alle remmen los. Onze schrijver nam de Weertse patriotten onder de loep. Vooral dokter Haex moest het bij een terugblik op de gebeurtenissen ontgelden.

1 *“De commandant, president en **doctor Haex** van Weert lijkt met zijn lange benige en smalle romp nogal op een uitgerammelde windhond die in acht dagen geen brood geroken heeft. Zijn ingevallen en uitgedroogde tronie voorzien van een paar flikkerende judasogen, een gerimpeld voorhoofd en verfrommelde zwarte haren is echt een kopie van een duivelskop. Hij is zo goed in het gebruik van zijn lasterende en giftige tong, dat hij voor het grootste groentewijf van de markt niet hoeft onder te doen.”*

“Vanaf 1787 liep hij langs de bierhuizen om het volk tot de opstand te stuwten” en “heeft hij verscheidene domme jongens zo ver weten te misleiden, dat ze naar de rebelse bende zijn gegaan die zich op Luiks grondgebied verzamelde. Maar niet nadat ze op patriottische wijze gebiecht en uit handen van mijnheer pastoor de communie ontvangen hadden.”

*“Verder zorgde hij ervoor dat men het vervloekte **Manifest** van hoeren-Heintje afkondigde. En om alles naar zijn hand te zetten wist hij met geweld in het stadsbestuur binnen te dringen.”⁵⁰*

“Onze verwaande esculaap had er veel beter aan gedaan zich met zijn potten en flessen te bemoeien. Met medewerking van de pastoor (die alle invloed op het volk had) liet hij een akte van onafhankelijkheid afkondigen waarmee het volk zich soeverein verklaarde. Dit was precies zijn bedoeling. Terstond werd een bende of zogenaamd Comité opgericht dat het volk moest vertegenwoordigen. De leden daarvan waren (twee à drie uitgezonderd) allemaal vogels van zijn veren. Uit nederigheid noemde hij zich president.”⁵¹

In de bierhuizen “hield hij de domme **Rogstekers** zonder ophouden voor dat ze net zoals de Brabanders een gift van kanonnen aan het opstandig leger moesten schenken. Dit om te tonen dat ze echte Patriplodden waren. Spoedig zag men hen in herberg **den Engel** (van Joosten, schepen van de stad en ook een grote dief) met een lijst tevoorschijn komen. Dit was voor het noteren van de zilveren gespen van ieder die daar in een periode van zes dagen naar binnen liep om een

glas te drinken. Wie dit niet wilde geven gaf hij als Vijgen op. En hij liet hen ten strengste vervolgen zoals hij bij zijn eigen zwager gedaan had. Dus werd iedereen die daar kwam er zoezegd toe gedwongen.⁵²

In diezelfde tijd liep de pastoor alle huizen van de stad af om zowel de armen als de rijken hun geld af te troggelen. Zelfs de jongedochters werden gedwongen hun zilveren en gouden kruizen en oorbellen af te geven. Om niet als Vijgen gegroet te worden.

Ondertussen zorgde de gelddorstige esculaap ervoor dat hij benoemd werd om de afgeperste giften naar het soeverein Congres in Brussel te brengen. Men kan zich goed voorstellen hoeveel met het tellen en hertellen daarvan aan zijn lange vingers is blijven plakken. En hoezeer hij zijn magere beurs daarmee gelardeerd heeft.”

De schrijver vond ook dat hij “niet stilzwijgend voorbij kon gaan aan een staaltje schijnheiligheid van deze figuur dat me in Roermond verteld was.

En wel toen ze daar de kanselier, fiscaal en griffier kwamen inrekenen. Als **Commandant van de Rogstekers** dreef hij zijn judasstreken ver door. Want toen hij bij de griffier kwam, begon hij als een oude pekelhoer te krijten. Omdat hij daar de hele familie in droefenis vond. Daarbij had hij gezegd ‘dat het hem aan het hart ging dat hij zo’n afgrijselijk bevel moest uitvoeren. Maar dat hij deze wel moest opvolgen om zijn eigen leven niet in gevaar te brengen’. Terwijl die uitgerammelde luizenbos zich lang daarvoor zelf al aangeboden had dit te doen. Wat vindt u van deze streek?⁵³

Het zou wenselijk zijn dat de blode **Rogstekers** hun ogen eens openden om te zien hoe deze verrader hen heeft misleid. En dat ze hem voor zijn verdiende loon vierdubbel zouden radbraken.”

Tot zover de mening van Spanoghe over dokter Haex. Laten we eens zien wat hij over een paar andere Weertse patriotten te zeggen had.

Dokter Haex:

‘... als een Vastenavondzot met pistolen omhangen ...’

2 “**Martinus Janssens** (neef van de luizige pastoor) was ook een bakbeest van de hoogste graad. Deze voormalige schoenmakersknecht was vanwege het geld met een schildpad van een wijf getrouwd.

Tijdens de rebellie was hij **burgemeester** van de stad. Samen met de verjaagde orator Janssens (broer van de pastoor en net zo’n grote oproerkraaier) was hij het goddeloos Manifest van de opper-rebel van der Noot gaan halen. Toen dit schandelijk stuk werd afgekondigd heeft hij uit de vensters van het stadhuis laten roepen: ‘Vivat van der Noot, de keizer is een kloot’.

Deze domme plod was ook lid van de dievenbende of het zogenaamd Comité. Hij was zo verwaand dat hij de eenvoudige inwoners probeerde wijs te maken dat hij hun

afgevaardigde bij het soeverein Congres in Brussel zou worden. De pastoor had hem dit in het hoofd gehangen. Met als gevolg dat men deze ingebeelde soeverein met zijn haren wit gepoederd over straat zag lopen. Met zijn kop in de lucht als een opgeblazen stier achtte hij het beneden zijn waardigheid iemand goedendag te zeggen. Geen wonder, want de sprong was voor hem te groot. Om van schoenmaker tot soeverein verheven te worden.”

3 “**Schout** en rentmeester **Costerius** (lid van het Comité) had het net zoals zijn oudste zoon ‘goed’ gedaan. Door zowel in het patriploddisme uit te blinken. Als ook door tegen zijn eed en plicht de rechten van zijn meerderen door die dievenbende te laten onderdrukken.

Op de dag dat het Manifest van de hoerenjager van der Noot afgekondigd werd, kwamen veel mannen hem met de gelukkige omwenteling feliciteren. Hij heeft hen aan zijn voordeur wijn geschonken. En terwijl hij met zijn hoed boven zijn hoofd draaide, riep hij luidkeels over straat: ‘Vivat van der Noot, de keizer is een kloot’. Ook heeft hij nog vaak erg grove beledigingen aan het adres van de overleden keizer Joseph II uitgebraakt.”

8 “Schrijnwerker **Verschuieren** had de gedaante van een uitgedroogde stokvis en was eveneens een verbitterde vervolger van weldenkende mensen.”⁵⁴

Volgens onze schrijver was hij tijdens de rebellie een ‘boosaardig instrument’. Zoals bleek “toen de heren kanselier, fiscaal en griffier van Roermond door een hoop te voet en te paard gewapende **Rogstekers** naar Brussel gebracht werden. Hij was degene die van Diest naar Leuven vooruit liep om daar het grauw op te hitsen. En terwijl hij als een briesende stier de stad inliep, riep hij voortdurend: ‘we brengen u Vijgen uit Gelderland die goed vet zijn. Ze hebben goede vette halzen om op te hangen.’ Wat vindt u van die beul?”

Tja, wat vinden we ervan? Lastig te beantwoorden, want: wat is feit en wat is fictie? Eén ding weten we wel zeker: *Fidelis* was geen fan van de Rogstekers.

De finale vraag

Zo eindigen we met een opvallend verhaal. En hebben we inmiddels wel 25 verhalen de revue laten passeren (nog zonder de prenten en schilderijen mee te tellen). Ze omvatten een lange periode (van 1614 tot 1815) en bestrijken een gebied dat van Hamburg tot Brussel loopt. Met een nadruk op Holland.

Wat betreft de inhoud hebben we gezien dat de verhalen sterk kunnen verschillen. Daarbij is de term **Rogstekers** telkens gebruikt om een gebeurtenis of ander begrip te illustreren. Meestal op spottende en soms hatelijke wijze. Afhankelijk van de politieke of morele bedoelingen van de schrijver. Nu is het niet het moment hierop in te gaan.

Voorlopig kunnen we concluderen dat het begrip Rogstekers gedurende lange tijd in een tamelijk groot gebied een **gevleugelde term** is geweest. Die geen verdere uitleg nodig had.

Hoe liep het verder? Hebben de maatschappelijke ontwikkelingen na de Franse Tijd voor een breuk in de begripvorming gezorgd?

Op zich een interessante vraag. Maar voordat we ons over deze vraag zullen buigen, gaan we nog één keer terug naar Den Bosch. Voor de finale vraag: *waar komen de Rogstekers vandaan?*

SteekSpel nr.11 kwam in volgorde van opkomst tot stand met hulp van Jan van Riet (op de omslag, bij 7 en 8), Arjen Tevel (op p2), van de Wiele auctions (bij 1 en 2), Heinrich Tischner (bij 8 en 9), en Jack Moonen (bij 10). Allemaal hartelijk dank voor jullie bijdragen.

Jan van Riet heeft behalve de omslag twee prachtig geschilderde illustraties gemaakt, allemaal met verschillende technieken en materialen. En **Jack Moonen** zette drie fantastische cartoons over het opstandige Weert op papier. Jullie werk wordt bijzonder gewaardeerd.

Getoonde afbeeldingen:

- omslag: *Arrestatie in Roermond* (2019). Jan van Riet.
- p8: *Guilliam Ogier* (1682). Gaspar Bouttats (c.1640-c.1695) naar Pieter Thys (1660), van de Wiele auctions, Brugge.
- p9: *De seven hoofsonden* (1682). Gaspar Bouttats, van de Wiele auctions, Brugge.
- p12: *Uitbangbord van Johannes Hilarides* (1695). Van de Wiele auctions, Brugge.
- p13: *Trekking van de loterij in Amsterdam* (1696). Pieter van den Berge (1659-1737).
- p16: *De 9e hertog van Medinaceli* (1684). Jacob Ferdinand Voet (1639-1689), Prado, Madrid.
- p17: *Jacob Campo Weyerman* (1724). Cornelis Troost (1696-1750), particuliere collectie.
- p18: allegorie uit: *De Amsterdamsche Hermes* (1723). Uitgave Hendrik Bosch, Amsterdam.
- p23: *De overlieden van het chirurgijngilde* (1732). Jan Maurits Quinkhard, Amsterdam Museum.
- p24: *De Academicus* (2019). Jan van Riet.
- p26: *Johann Gottwerth Müller* (1818). Siegfried Detlev Bendixen (1786-1864) naar Ferdinand Wolfgang Flachenecker (1818).
- p27: *De Rogsteekers in het Rosveld* (2019). Jan van Riet.
- p28: *De Keurvorst van Mainz* (1786). Georg Anton Abraham Urlaub (1744-1786).
- p31: *Henri van der Noot* (c.1787). Jean Léon Huens (1921-1982) naar Pierre de Glimes (c.1787).
- p34: *Patriotten versus keizersgezinden* (2019). Jack Moonen.
- p35: *Hotel de Engel* (c.1900). Anoniem, Artis communicatie-bureau, Weert.
- p38-9: *Vijgen uit Roermond op weg naar Brussel* (2019). Jack Moonen.
- p41: *Dokter Haex* (2019). Jack Moonen.

Colofon

SteekSpel© is een uitgave van
Stichting Historische Publicaties
nummer 11 (jaargang 3)
Weert, juli 2019 (licht bewerkte versie)
ISSN: 2543-2117
www.steekspel.eu

Redactie: Erik Werps
Ontwerp en opmaak: Rob van de Meulenhof
Druk: Bullseye Publishing, Weert
Verkoop (hard copy versie):
- Bruna, Markt 11-13, Weert
- Bullseye Publishing, Maaspoort 24, Weert
- Jeroen Bosch Art Center, 's-Hertogenbosch

Noten, geraadpleegde bronnen en literatuur:

Twee druppels water

- 1 de twee exemplaren van de prent van Visscher bevinden zich in het Rijksmuseum te Amsterdam, en in de UB van de Universiteit van Leiden (zie SteekSpel 9, p33). We hebben de prent oorspronkelijk gedateerd op c.1610-1635 (zie SteekSpel 1, p3). Later heeft P. Biesboer dit bijgesteld tot c.1620-1635 (niet gepubliceerd; zie verder SteekSpel 5, p6-7).

1 Lustig blijven steken

- 1 het ging om de *Tweede Engels-Nederlandse Oorlog* (1665-67) die zich vrijwel geheel op zee afspeelde. Op 13 juni 1665 vond de *Slag bij Lowestoft* plaats. Het werd een zware nederlaag voor de Nederlandse vloot. De oorlog werd uiteindelijk gewonnen met de *Tocht naar Chatham* onder leiding van Michiel de Ruyter.
- 2 Petrus Leupen (alias *Lupenius*; c.1608-1670) voltooide zijn opleiding aan de universiteit van Leiden. In 1633 werd hij de eerste dienstdoende predikant in 's-Hertogenrade (bij Kerkrade). Een jaar eerder had de prins van Oranje een deel van de huidige provincie Limburg en Maastricht veroverd. Eind 1635 vroeg Leupen om elders te worden benoemd, omdat hij door de Spanjaarden uit zijn gemeente was verjaagd.
- 3 Worp, J.A., *Geschiedenis van den Amsterdamschen schouwburg 1496-1772*, 1920 (ed. J.F.M. Sterck), p134-6.
- 4 Worp (1920), p91.
- 5 Sammers, J., *Haat en nydt; kluchtswys op d'Amsterdamsche Schouwburg vertoont*, 1671, (uitg. J. Lescaillje). Deze bewerking wordt toegeschreven aan Jacob Sammers (zie noot 48). Latere uitgaves verschenen (soms verder bewerkt) in: 1678, 1681, 1699, 1701 en 1726.
- 6 Ogier, G., *Den haet en nydt speel-gheuwys verthoont op de kamer vande Violieren den 18. October anno 1647. Binnen Antwerpen*, in: *De seven hoofd-sonde speels-gheuwys, vermakelyck ende leersaem voor-gestelt*, Amsterdam 1682, p155-99. Dit verzamelwerk verscheen ook in Antwerpen (1682; 1715). *De Violieren* was

- een rederijderskamer in Antwerpen. Veel leden waren kunstschilders verenigd in het Lucasgilde. *Sint Lucas* was hun patroon, en zijn feestdag viel op 18 oktober. Die dag was traditioneel bestemd voor de installatie van een nieuwe deken van het gilde, een feestmaaltijd en de première van een toneelstuk.
- 7 Hijmans, P., *Een Hollandse navolger van Willem Ogier*, in: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 68, 1951, p205-7.
- 8 voor de Antwerpse citaten zie Ogier (1682), p196-7. Voor de Amsterdamse citaten zie Sammers (1671), 18e bedrijf (*Achtiende Uytkomst*), regel 1 resp. 20.
- 9 sakkerloot is een bastaardvloek die ook in het Frans en Duits voorkomt. Het schijnt afkomstig te zijn van *Sacré nom de Dieu*. Andere verbasteringen zijn: sakkerju, sapperloot, sapperdebleu en sapperdeflap (van Pipo de Clown). Vgl. ook potverdomme, potverdorie en potverdriedubbeltsjes als verbasteringen van godverdomme.
- 10 Sammers (1671), 18e bedrijf (*Achtiende Uytkomst*), regel 33 t/m 38.
- 11 stram = stroef.
- 12 zo zijn we er weerom koud betekent: zo gaan we eraan, komen we om het leven, worden we koud gemaakt.
- 13 gram = boos.
- 14 Abram wil dat zijn vrouw Klaar snel de deur opendoet, omdat hij hoofdpijn krijgt van het geschreeuw van zijn bange hulpje Lieve.
- 15 Sammers (1671), 18e bedrijf (*Achtiende Uytkomst*), regel 62 t/m 76.
- 16 ras = snel. Een barbier behoorde tot hetzelfde gilde als de chirurgijns, en zou medische hulp kunnen bieden.
- 17 het is er wel gebarbierd betekent: men is uit-gebarbierd; het is goed geweest (we zijn te laat).
- 18 die tracht naar anders (andermans) druk betekent: wie iemand in het nauw (in moeilijkheden) wil brengen.
- 19 gemenelyk (gemeenlijk) = in het algemeen.
- 20 deugt = deugd doet, helpt.
- 21 gelijk zijn eigen jont = zoals men zichzelf gunt. (Een verwijzing naar het devies van de Violieren: *Uut jonsten versaemt*. Dat wil zeggen: uit genegenheid bijeen gekomen).

- 22 de eerste maal op 29 dec 1670. Vervolgens: 1671 9; 1672 1; vanaf juni in het Rampjaar 1672 was de schouwburg zes jaar gesloten; 1678 3; 1680 3; 1682-92 ieder jaar 1, 2 of 3 maal; 1694-1713 ieder jaar 1, 2 of 3 maal; 1715 2; 1717-29 ieder jaar 1 of 2 maal; 1731-35 ieder jaar 1 of 2 maal; 1737 1; 1746 1; 1760 2; 1762 2; 1764 2; 1766 2; 1768-69 beide jaren 1 of 2 maal; in 1772 brandde de schouwburg af en moest er worden uitgeweken naar een andere locatie; 1774-85 ieder jaar 1 of 2 maal. De laatste keer op 15 sep 1785. Bron: ONSTAGE (Online Datasystem of Theatre in Amsterdam from the Golden Age to Today). Link: <http://www.vondel.humanities.uva.nl/onstage/plays/295> (geraadpleegd begin 2019).
- 23 Bron: ONSTAGE (Online Datasystem of Theatre in Amsterdam from the Golden Age to Today). Link: <http://www.vondel.humanities.uva.nl/onstage/analysis/> gevolgd door: Popularity charts (adjustable periods): Start 1670; End 1785; Rank in program: 2nd 3rd 4th. Bovenaan staat *De bruiloft van Kloris en Roosje* (274 maal). Dit was lange tijd de vaste klucht die na *Gijsbreght van Aemstel* werd gespeeld. Rank in program: 1st 2nd 3rd 4th. Nu staat het treuspel *Gijsbreght van Aemstel* (414 maal) bovenaan. Dit treuspel van Vondel werd vanaf 1641 t/m 1968 jaarlijks opgevoerd, en was lange tijd de Nieuwjaarspremière.
- 24 de grap was 55 jaar na de eerste uitgave in ieder geval nog niet veranderd. Sammers, J., *Haat en nyd; kluchtspel*, 1726, (uitg. de erven J. Lescailje en D. Rank), 18e bedrijf (*Achtiende Tooneel*), regel 38.
- 25 zie SteekSpel 8, p14.
- 26 verder had men het eerste *Gy* veranderd in *Swijgt*. Een creatieve oplossing. Toch kunnen we ons niet helemaal aan de gedachte onttrekken dat ook hier een calvinistische stofkam het woord *Gy* eruit had gepikt. Want was *Gy* niet de aanspreekvorm die voorbehouden was aan God?
- 27 de kluchten van Ogier waren circa 1000 versregels lang en duurden ongeveer een uur. Maar na de bewerking van *Haat en nyd* zou het stuk bijna de helft korter worden. Hijmans (1951), p205.
- 28 geschrapt uit Ogier (1682): p161 monoloog Lucas 15 regels; p165-6 monoloog Lucas 26 regels; p171-3 monoloog Lieven c.62 regels; p180-2 dialoog tussen Abraham en Clara c.75 regels; p182-9 vanaf *Lieven Bykomingh tot Vierde Uytkomst* veel veranderd en geschrapt; p195-7 monoloog Lieven 63 regels; p200-3 toespraken bij bruiloftsmaaltijd (*Achteste Uytkomst*) veel geschrapt. Toegevoegd in Sammers (1671): korte dialoog tussen Jantje (= nieuw personage) en Teeuwis (*Vierde Uytkomst*) 7 regels. Hijmans (1951), p205-6.
- 29 sommige uitingen in deze passages zouden bij een prikkelbare calvinist inderdaad verkeerd kunnen vallen. Zo vond Lucas het een 'ongelukkig mens (...) die de priesters dorst te schellen met ontucht, nonnen mee!'. D.w.z. dat hij het een triest persoon vond, die de priesters durfde te betichten van ontucht, inclusief de nonnen. Ogier (1682), p166. Verderop nam Lieven zich voor dat hij 'zijn wijf Esopus fabelen als Evangeliën zou zeggen'. D.w.z. dat hij zijn vrouw (zo nodig) een leugen voor waarheid zou vertellen. Ogier (1682), p172.
- 30 over Willem Ogier zijn enkele biografieën verschenen. Voor het beste beeld zie: Branden, F.J. van den, *Willem Ogier tooneeldichter 1618-1689*, 1914, p1-112.
- 31 Willem Ogier (1618-1689) was de zoon van Frans Ogier en Anna de Potter. Hij gebruikte zelf de naam Guiliam Ogier. (Guiliam was een alledaagse roepnaam in het Antwerps). In officiële stukken kwam zowel Ogier als Osier voor. De schrijfwijze met een s doet vermoeden dat Ogier werd uitgesproken met een Franse sissende g ('Ozjier' zoals in 'Roger'). Branden, van den (1914), p6.
- 32 Branden, van den (1914), p7-8. Ze begon een winkel in zelfgemaakt kant- en breiwerk, textielwaren en naaibenodigheden. Branden, van den (1914), p11.
- 33 Branden, van den (1914), p12-3.
- 34 een huik was een lange mantel (meestal zonder mouwen) met een grote capuchon.
- 35 Artus Loemans was weduwnaar en had een vaste relatie met zijn huishoudster Magdalena Huycks. Naast de kinderen uit een eerder huwelijk kreeg hij met haar nog drie kinderen. Bij hun doopsels gaven ze als ouders valse namen op, nl. Joannes van Schuppen en Magdalena Reinet. Hun dochter heette dus officieel Cornelia van Schuppen. Branden, van den (1914), p19-27.
- 36 Branden, van den (1914), p27-9.
- 37 Branden, van den (1914), p31-3.
- 38 in 1682 verklaarde Ogier dat hij het werk had geschreven toen hij 17 jaar was (d.w.z. in 1635-36). Ogier (1682), p202 regel 5-8. Branden, van den (1914), p19.
- 39 *De Olyftak* was een oude rederijkerskamer in Antwerpen, die in 1615 weer was opgericht (na een lange periode van verval). Ogier (1682), p202 regel 17-28. Branden, van den (1914), p47.
- 40 Ogier (1682), p203 regel 1-24. Branden, van den (1914), p47-50.
- 41 Branden, van den (1914), p57.
- 42 de zeven hoofdzonden zijn: 1 hoogmoed (Superbia) = *Hooveerdigheyt*; 2 hebzucht (Avaritia); 3 lust (Luxuria) = *Onkeusheydt*; 4 afgunst (Invidia) = *Haet en Nydt*; 5 gulzigheid (Gula) = *Gulsigheydt*; 6 woede (Ira) = *Gramschap*; 7 luiheid (Acedia).
- 43 Antwerpen had in de 17e eeuw nog geen schouwburg zoals in Amsterdam. Met *De Olyftak* ging het inmiddels bergafwaarts, terwijl de concurrerende *Violieren* groeiden en bloeiden. Zie ook noot 6.
- 44 dankzij een goede administratie is van de optredens in de schouwburg van Amsterdam veel bekend. In Antwerpen werden de kluchten op diverse locaties in de stad gespeeld. Naast de kamers van de rederijkers kan dat deels in de buitenlucht zijn geweest. Hiervan ontbreekt een administratie.
- 45 Ogier (1682), p203 regel 25-32. Branden, van den (1914), p53.
- 46 de laatste twee zonden waren *De Traegheydt* (1677) en *De Gierigheydt* (1678). Ruim dertig jaar na de première van de vijfde klucht toegevoegd. En voor de goede orde: *De Gramschap* en *Haat en nyd* stonden toen al bijna tien jaar in Amsterdam op het programma (vanaf 1669 resp. 1670).
- 47 de kluchten van Ogier werden niet alleen in Antwerpen gespeeld. Maar bijv. ook in St.-Niklaas en Tiel. Bolckmans, A., "*De Seven Hoof-Sonden*" van Guiliam Ogier, in: Documenta, mededelingen van het documentatiecentrum voor dramatische kunst Gent, tijdschrift voor theater, 1989, nr.3, p153.
- 48 Jacob Sammers (1632-33 – c.1689) was nota bene in Antwerpen geboren. Al in 1646-47 speelde hij in Amsterdam voor 6 stuivers in een toneelstuk. Van 1652 tot 54 voor 1 gulden. Bij zijn huwelijk in 1660 werd hij vermeld als 27-jarige chirurgijn in Amsterdam. Maar hij werd beroemd als reizend toneelspeler. Daarnaast worden de bewerkingen van twee kluchten van Ogier aan hem toegeschreven. Allereerst *De Gramschap* dat werd omgedoopt tot *Klucht van den moetwilligen boots-gesel* (1669; laatst bekende herdruk 1739). En als tweede de besproken *Haat en nydt* (1671; laatst bekende herdruk 1726). Vermoedelijk is hij circa 1689 op reis in het gebied rond de Oostzee overleden. De *Klucht van den moetwilligen Boots-gesel* werd 121 keer in de Amsterdamse schouwburg gespeeld. Als we over de periode 1669-1785 een ranglijst maken van de bijprogramma's, staat het op nummer 9. En met de hoofdprogramma's erbij op nummer 20. Kossmann, E.F., *De Amsterdamsche schouwburg*, in: Nieuwe bijdragen tot de geschiedenis van het Nederlandsche toneel in de 17e en 18e eeuw, 1915, p102. Albach, B., *Langs kermis en hoven. Ontstaan en kroniek van een Nederlands toneelgezelschap in de 17e eeuw*, 1977, p111-2. Grijp, L.P., *Boys and female impersonators in the Amsterdam Theatre of the Seventeenth Century*, in: Medieval English theatre, 2006, p144-6, 163. Bron: ONSTAGE (Online Datasystem of Theatre in Amsterdam from the Golden Age to Today). Link: <http://www.vondel.humanities.uva.nl/onstage/analysis/> gevolgd door: Popularity charts (adjustable periods): Start 1669; End 1785; Rank in program: 2nd 3rd 4th; resp. Rank in program: 1st 2nd 3rd 4th.
- 49 Kossmann (1915), p102. Albach (1977), p112.
- 50 we gaan er klakkeloos vanuit dat Sammers zelf in *Haat en nyd* meespeelde. En wat betreft het tekstboekje. Op het titelblad stond geen auteur vermeld. Behalve Jacob Sammers kan ook boekhandelaar Jacob Lescailje (1611-1679) verantwoordelijk zijn geweest voor het bewerken van de tekst. Hij was de vaste drukker van de Amsterdamse schouwburg, en ook de uitgever van dit boekje.
- 51 het Rampjaar was het begin van de *Hollandse Oorlog* (1672-78) waarin de Nederlanders zich tot het uiterste moesten verdedigen. Uiteindelijk kon een nederlaag worden voorkomen dankzij hulp van de Spaanse en Oostenrijkse Habsburgers. Zo werden oude vijanden nieuwe bondgenoten. En kwam met het Rampjaar een einde aan de economische en culturele dominantie van de Staatse Republiek. De *Gouden Eeuw* was voorbij.
- 52 Albach (1977), p115. Jan Baptist van Fornenbergh (1624-1697), toneelspeler en -directeur. Zijn gezelschap trad ook op voor de hertog van Holstein en het koningshuis van Zweden in Stockholm. Albach (1977), p64-5, fig.24 p112a, 115-7.
- 53 Altona ligt vlakbij Hamburg. Het gaat om het aanplakbiljet met een uitnodiging voor deze voorstelling op 15 juli 1684. Junkers, H., *Niederländische Schauspieler und niederländisches Schauspiel im 17. und 18. Jahrhundert in Deutschland*, 1936, p94-5, en over Sammers: p94-100. Over Sammers in Altona in 1684: Kossmann, E.F., *De Haager Bühne 1660 bis 1720*, in: Das niederländische Faustspiel des siebzehnten Jahrhunderts,

(De hellevaart van dr. Joan Faustus), 1910, p118,20. Pies, E., *Das Theater in Schleswig 1618-1839*, 1970, p102 n215. Zie ook noot 48.

2 Opschudding in Dokkum

- 1 *De Fabeltjeskrant* was een bekend tv-programma voor kinderen en ging over de dagelijkse gebeurtenissen in *Fabeltjesland*. Keurig ingeleid en afgesloten door *Meneer de Uil*. Het programma is in drie reeksen verschenen. Van 1968-74 en 85-89 (bij de NOS), en vervolgens tot 1996 (bij RTL Véronique en RTL4). Vanaf april 2019 is op internet een vierde reeks gestart (bij Netflix).
- 2 het werk van *Aisopos* (c.620-560 v.Chr.) bestaat dankzij de vele toewijzingen inmiddels uit ruim 350 fabels. *Phaedrus* (1e eeuw n.Chr.) bewerkte een aantal vertelsels door ze in een vaste versmaat (metrum) te zetten. Deze bewerkingen staan bekend als de *Fabels van Aesopos*.
- 3 *Johannes Hilarides* oftewel *Jan Hylkes* (1649-1726) was een zoon van scheepstimmerman *Hylke Jans*. Hij groeide op in Leeuwarden en schreef zich in 1668 in als student filosofie en letteren aan de universiteit van Franeker. Zoals gebruikelijk gaf hij een academische draai aan zijn naam. In dit geval een Griekse draai (vgl. Socrates en Aristoteles). Zijn Friese patroniem *Hylkes* was afgeleid van zijn vadersnaam *Hylke*. Kennelijk was *Hylke* voor hem een koosnaam van het Latijnse *Hilarus*. En zocht hij naar een Grieks equivalent hiervoor. Hij vond dit in *hilaros* en combineerde dit met de Griekse uitgang *-ides* om een nieuw patroniem te maken. Zo kwam het vrolijk klinkende *Hilarides* tot stand. Deze naam zou hij de rest van zijn leven blijven gebruiken, en aan zijn nakomelingen doorgeven. Na zijn studie werd hij schoolmeester en bestuurder van de Latijnse school in Hindelopen (vanaf 1671), Dokkum (vanaf 1681) en Bolsward (vanaf 1699). Voor een biografie zie: Eekhoff, W., *Wie en wat was de rector Johannes Hilarides?*, in: Nieuw archief voor Nederlandsche taalkunde verzameld door dr. A. de Jager, 1856, p397-420.
- 4 Scheffer, J., Guyet, F., Hilarides, J., *Phaedri, Fabularum Aesopiarum, Libri quinque, cum annotationibus Johannis Schefferi, Argentoratensis; et Francisci Guyeti notis, cum his primum publicatis*, 1694, Franeker bij Leonardus Strik. Deze 5e druk met de Nederlandse vertaling van Hilarides was gebaseerd op een eerdere druk met aantekeningen van Johannes Scheffer (1621-1679) en Francois Guyet (1575-1655).
- 5 voor de recensie zie: Rabus, P., *Vijfde hoofddeel*, in: De Boekzaal van Europe, jul-aug 1694, p68-73.
- 6 Hilarides, J., *Phaedri Fabulae Aesopiae, quas e Latino in Belgicum metrum convertibat J.H. curis secundis. Dat is Phaedrus, Eesopische vertellingen, in Neederduytsen dichte vertaald door Johannes Hilarides*, 1695, Dokkum.
- 7 voor zijn reactie op de recensie zie: Hilarides (1695), *Voorreden met opdracht Aan den schranderen en seer doorstigtigen Willem Deurhoff; burger binnen Amsterdam; de naauwkeurigste onderzoeker der grondwaarbeeden; en der seekerheit van dien*, p27-31. Dit voorwoord bevatte een opdracht aan Willem Deurhoff (1650-1717). Een amateurfilosoof die een spirituele leer ontwikkelde, en een groep volgelingen kreeg. Helaas waren zijn denkbeelden even duister als controversieel. Het uitspreken van zijn bewondering voor Deurhoff heeft de (academische) reputatie van Hilarides vast geen goed gedaan.
- 8 in de tekst verwees Hilarides naar het spel *lanterlui*. Daarbij was het de bedoeling een setje van vijf kaarten van dezelfde kleur te krijgen. Maar op het uithangbord stonden kaarten met allemaal verschillende kleuren. Bij nader inzien dus toch niet zo'n mooie hand... Hilarides (1695), *Uithangbord*, p1 fig., p2 r14; p3 r20; p13 r10; p19 r3; p23 r39. Zoals blijkt op p24 r7-12 kan men bij het uitdelen wel om een *schoone kaart* vragen.
- 9 Hilarides (1695), *Uithangbord*, p14 r33-40.
- 10 voor het ontspannend en nuttig tijdverdrif zie Hilarides (1695), *Uithangbord*, p6 r21-6. Voor de vrijheid van (reclame) uiting zie p13 r9-12, p22 r27-32. Hieruit blijkt dat het stadsbestuur niet tegen het bord optrad.
- 11 een luif of luifel is een scherm of afdak.
- 12 zijn wederstuit of weeromstuit is figuurlijk gebruikt en staat voor zijn reactie.
- 13 misselijk is hier afkeurend, afwijzend, negatief.
- 14 een luizenmarkt was een volksnaam voor de markt waar oude kleren werden verkocht, en men dus kans liep luizen te krijgen. Vgl. vlooiemarkt voor tweedehandsspullen.
- 15 met een hekelbuurt werd bedoeld dat een hoop mensen uit sensatie bij elkaar kwamen om een persoon die een sociale regel had overtreden te hekelen. In dit geval Hilarides.
- 16 Hilarides (1695), *Uithangbord*, p2 r1-12.
- 17 verveerd is bevreesd. Hilarides (1695), *Uithangbord*, p1.
- 18 Hilarides (1695), *Uithangbord*, p22 r39.

- 19 Hilarides, zijn vertaalwerk én zijn uithangbord werden na 1695 hevig bespot. Zie noot 7. En: *Schimp- en bekeldigten uit verscheide poëten, gevolgt na den Roomschen juvenalis en de satyrische gezigten, van den Spaansen Quevedo*, (4e druk) 1718, p228, 231-2.

3 Zot van de loterij

- 1 Elsland, J. van, *Het lotery leeven. Blyd-spel. Hier agter eenige by-rymen, op meest alle de loteryen van deezen tyd*, 1710. Bij dit werk gebruikte Jan van Elsland (1671-1736) het pseudoniem J. van Landsle.
- 2 in een bijlage op deze klucht werden ruim 100 loterijen uit Hollandse steden en dorpen opgesomd en toegelicht. Elsland, van (1710), *Hollands speel-tooneel der loteryen*.
- 3 in 1726 werd besloten alle stadsloterijen samen te voegen tot één grote loterij: de *Generaliteitsloterij*. In 1848 omgedoopt tot *Nederlandse Staatsloterij*. Overigens blijkt uit de bijlage dat ook in 1710 al een 'Lotery der Generalitey' bestond. Elsland, van (1710), *Hollands speel-tooneel der loteryen*, 17e pagina.
- 4 dit is het Mauritshuis in Den Haag, dat tussen 1633-44 als stadspaleis werd gebouwd in opdracht van graaf Johan Maurits van Nassau-Siegen (1604-1679). Het ging dus niet om prins Maurits van Oranje-Nassau (1567-1625), die overigens wel zijn peetoom was. Het Mauritshuis brandde in 1704 volledig uit. Mede dankzij de loterij werd het tussen 1708-18 gerestaureerd. Elsland, van (1710), *Hollands speel-tooneel der loteryen*, 8e pagina.
- 5 de klucht draaide om het wel of niet gezamenlijk meespelen van twee buurmensen. Ook werd op meerdere plaatsen verwezen naar een 'compagnieschap' waarbij men de inleg en ook de eventuele winst deelde.
- 6 de familie van Elsland was doopsgezind en afkomstig uit de Westhoek van Vlaanderen. Zijn opa Jan van Elsland had in Haarlem een borstelwinkel in de Peuzelaarsteeg. Na zijn dood werd het pand in 1680 verkocht, en verhuisde de winkel naar een andere plek in die steeg. Terwijl op de plaats van het oude pand het *vermaanhuis* (de schuilkerk) van de doopsgezinde gemeente werd gebouwd. De hoofdingang verhuisde later naar de Frankestraat 24. Bostoën, K., *De Van Elstlands: Een Haarlems poëtengeslacht*, in: Haarlems Helicon. Literatuur en toneel te Haarlem vóór 1800, 1993, p129-30,35.
- 7 in de 17e eeuw waren verschillende leden van de familie van Elsland verbonden aan *De Witte Angieren*, de redijkerskamer die vooral uit Vlaamse immigranten bestond. En rond 1710 waren dat Daniel en Salomon van Elsland (twee neven van Jan). Boheemen, F.C. van, Heijden, Th.C.J. van der, *Retoricaal memoriaal. Bronnen voor de geschiedenis van de Hollandse redijkerskamers van de middeleeuwen tot het begin van de achttiende eeuw*, 1999, p349. Zijn (vermoedelijke) betovergrootvader Gillis van Elstland behoorde tot de kring van Carel van Mander. Ook hij schreef gedichten en was waarschijnlijk rond 1600 al lid van *De Witte Angieren*. Zie de prosopografie van A. van Dixhoorn op www.lustigegeesten.nl.
- 8 de klucht over de loterij verscheen in 1710, en rond die tijd schreef van Elsland gelegenheidsgedichten voor particulieren. Pas vanaf 1717 zou hij zijn (algemene) gezangen en kluchten voor een groter publiek uitbrengen.
- 9 als *diaken* moest hij onder andere de wijn inkopen voor de 'bediening'. Bostoën (1993), p135. Voor de goede orde, een *diaken* was een dienaar gericht op hulpbehoevenden. Niet te verwarren met een *deken* in de katholieke kerk, die namens een bisschop een leidende functie uitvoert. We weten trouwens niet welk beroep Jan had. Bostoën noemde hem eenmaal een 'Haarlemse medicus', maar hij heeft dit later nooit herhaald. Bostoën, K., *'Dat lyckent wel ongs dorp, seij arleveender boer en zag batavia...'* *Werk van Laurens van Els(t)land, zeventiende-eeuw Indisch-Nederlands dichter*, in: Indische letteren, jrg.3 nr.4, 1988, p185.
- 10 *ijdel* is hoogmoedig, en *klappernij* is lasterlijk geklets (vgl. ook achterklap). Een *flap* verwees naar de tinnen deksel van een bierkan. In dit geval stond een *flap bier* gelijk aan de consumptie van de inhoud (vgl. een glas bier).
- 11 Bostoën, K., *Rederijkerij te Batavia*, in: De zeventiende eeuw, 1992, p116.
- 12 een *ossenweider* was een veehandelaar. In die tijd kocht men veelal (magere) ossen in Denemarken en Holstein om ze in Holland vet te mesten voor de vleesconsumptie, of als trekdiër.
- 13 Elsland, van (1710), 1e en 4e pagina.
- 14 Elsland, van (1710), 7e pagina.
- 15 Elsland, van (1710), 10e pagina. *Verbruien* betekent (hier) verspillen, verkwesten. Duidelijk wordt dat Andries in feite een *barbier* was die in het chirurgijnsgilde was toegelaten.
- 16 Elsland, van (1710), 25e en 26e pagina. Barbiers mochten ook *aderlaten*, en kennelijk klopten de mensen zelf hiervoor aan. Een *vagebond* was een schooier of zwerver, en vaak beschouwd als een dief. Een *murve botter* (van

- een vrouw) was zo zacht als boter.
- 17 Elsland, van (1710), 32e pagina.
- 18 Elsland, van (1710), 32e pagina. *Bruien* betekent (hier) verpesten, bederven, verknoeien. *Affronteren* is beledigen. *Ten nagelen uitzweren* betekent er zwaar voor boeten, bezuren. *De verbruide parten ten nagelen uitzweren* doet er nog 'n schepje bovenop. Andries wilde zijn vrouw de verrotte delen via haar nagels doen uitzweren (een pijnlijke straf). *Besukt* betekent beroerd, ellendig (vgl. als verwensing: ziek).
- 19 Elsland, van (1710), 33e pagina.

4 De flierefluiter

- 1 Rosseau, J., *De zingende kraamer, of vermaakelyke Krispyn. Kaamer spel*, 1718. We nemen de uitgave van Niklaas Dor (1718) als leidraad. Een andere druk bij hem droeg 1708 als jaar van uitgave. Maar in dat jaar kunnen de schrijver Jacobus Rosseau (1694-1738) noch de drukker Nicolaas Dor (1696-1727) al werkzaam zijn geweest. We gaan er daarom vanuit dat de datering 1708 niet klopt, en dat hij het werk voor het eerst in 1718 heeft uitgegeven (zie ook noot 21). Daarna volgden tot 1786 veel nadrukken bij andere boekverkopers. Met een (voorlopig) laatste druk in 1824.
- 2 de naam *Krispijn* werd rond 1700 veelvuldig gebruikt in komedies. (De karakters konden iets verschillen). Rosseau gebruikte de naam zelf ook in meerdere stukken. *Crispin* was als personage oorspronkelijk bedacht door Paul Scarron (1610-1660), schrijver van burleske poëzie en toneelspele. Zijn werk werd al snel in het Nederlands vertaald. In Frankrijk werd *Crispin* erg populair in een vaste vertolking door de acteur Raymond Poisson (1630-1690).
- 3 Rosseau (1718), p8-10. Het verhaal bevat c.100 fragmenten uit volksdeuntjes en straatliedjes.
- 4 met de inhoud van een *tondeldoosje* kon men vuur aanslaan. Deze manier van vuur maken werd pas begin 20e eeuw (definitief) vervangen door zwavelstokjes (lucifers) en aanstekers. Tinnen knoopjes werden gekocht omdat je ze 'voor zilver aan je broek kon dragen'. Rosseau (1718), p19,24.
- 5 Rosseau (1718), p24-9.
- 6 met *die goeie sloof* bedoelde hij zijn verloofde (die gek op hem was).
- 7 een *jak* is (hier) een korte jas als bovenkleding voor vrouwen.
- 8 een *rok* is (als kledingstuk voor mannen) een jas met lange panden. In dit geval bedoeld als trouwkostuum. Maar in die tijd ook standaard bij een militair uniform. Kennelijk paste een oude, versleten rok juist daarom goed bij het imago van een Rogsteker.
- 9 een *schar* is een platvis die door de vissers uit Wijk aan Zee werd gevangen en aan land gebracht.
- 10 met *messieurs* sprak Krispijn zijn toehoorders in de herberg aan. Niemand gaf kennelijk snel genoeg antwoord.
- 11 wellicht was het noemen van deze 'merknaam' een bewuste vorm van *product placement* (sluikreclame) in dit praatje-op-rijm. Met een *Rozengrachtje* verwees hij mogelijk naar de brandewijn of likeur die door Lucas Bols (1652-1719) werd gemaakt. De stokerij van Bols was gevestigd aan de *Rozengracht* (in Amsterdam). Hij had er vijf distilleerketels in gebruik. (Zie testament van Bols uit 1713).
- 12 *biet* hebben we niet in het modernere *heet* of *noemt* vertaald om het kreupelrijm te behouden.
- 13 *bij de houten duivel* was een krachtterm bedoeld om te onderstrepen dat men de waarheid sprak. Krispijn zwoer opzettelijk niet op iets dierbaars of een heilige, maar op een (fictief) houten beeld van de duivel.
- 14 Rosseau (1718), p31.
- 15 het IJ reikte vanuit de Zuiderzee vrijwel tot aan de duinrand bij Velsen en Beverwijk. Zie de schets in SteekSpel 9, p16-7.
- 16 Rosseau (1718), p32-4.
- 17 het woord *lepelblad* heeft twee betekenissen. 1 het holle deel van een lepel. 2 de naam van een plant. Uit het verhaal blijkt dat de tweede betekenis van toepassing was: lepelblad als plant. Deze werd vroeger als geneesmiddel tegen scheurbuik en ontstoken tandvlees gebruikt. Los gezien daarvan werd brandewijn (jenever) met lepelbladen als sterke drank gedronken. Het alcoholisch distillaat werd *Spiritus Cochleariae* of *geest van lepelblad* genoemd. Distillaten met andere kruiden leverden andere kruidenbitters op.
- 18 *kranken* zijn zieken (vgl. krank sein, der Kranke in het Duits).
- 19 bedoeld werd *Spiritus juniperi*, oftewel brandewijn van de jeneverbes. Over het gebruik van brandewijn als geneesmiddel zie SteekSpel 9, p21-3.
- 20 Rosseau (1718), p34-5.
- 21 het komt ons goed van pas dat Rosseau enige actuele gebeurtenissen in Krispijns verhaal verwerkte. Zijn militaire loopbaan verwees naar de Spaanse Successieoorlog (1701-13). Nabij het steile duin van de Blinkert begon de

- trekvaart van Haarlem naar Leiden. Die liep natuurlijk niet door tot in Oost-Indië. Op de terugweg hoorde hij in Parijs dat 'koning Lodewijk de veertiende' was overleden. (Lodewijk XIV overleed in sep 1715). En in Londen zag hij hoe de 'graven Kentmorre en Derwentwater' werden onthoofd. (Dat overkwam William Gordon als Viscount of Kenmure en James Radclyffe als Earl of Derwentwater in feb 1716). Vermoedelijk heeft Rosseau zijn verhaal in 1716-17 geschreven. Rosseau (1718), p45,8,51,3,61,4,6.
- 22 Rosseau (1718), p66-8. Komrij, G. (redactie), *De drekpoëten. Uit het werk van Salomon van Rusting, Jan Goeree, Hermanus van den Burg en consorten*, 2002, p38-40.
- 23 Komrij (2002), p6. Voor Rosseau zie: Vliet, R. van, *Klein Jan: de bard van de Botermarkt*, in: Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman 30, 2007, p7-8. En zie: Altana, P., *Het imaginaire 'Eiland Onbekend' van de Jordanees Jacobus Rosseau*, op: <http://www.weyerman.nl/10868/>, 2016.
- 24 De wijk die nu de Jordaan heet werd begin 17e eeuw gebouwd. Maar het is niet bekend wanneer de naam is ontstaan. In 1718 werd de Jordaan voor het eerst vermeld. En wel in het gedicht *Lof der jenever* van Robert Hennebo. Het lijkt dan al een bekend begrip. Want tweemaal werd met 'de Jordaan' de gezamenlijke bevolking van de wijk bedoeld. En eenmaal ging het over de wegen in de Jordaan.
- 25 De VOC is de *Vereenigde Oostindische Compagnie*, een particuliere Nederlandse handelsonderneming met een monopolie op de handel tussen de Republiek en Oost-Indië.
- 26 Rosseau (1718), p3-4.
- 27 ook zijn drie broers werden hier gedoopt. De Posthoorn lag aan de Prinsengracht 7. Maar het katholieke schuilkerkje (in de kelder) was alleen te betreden via een poortje tussen Brouwersgracht 81 en 89.
- 28 zijn vader Jacobus Rousseau moet vóór 1720 zijn overleden.
- 29 de bloemen- en plantenmarkt vond plaats voor de Rosmarijnsteeg bij de Sint Luciëwal. (Het water bij de Nieuwezijds Voorburgwal was nog niet gedempt).
- 30 het Karthuizer kerkhof lag grofweg tussen de huidige Lindengracht en de Karthuizersstraat (op de plaats van de huidige Noorderspeeltuin). Ook zijn moeder en eerste vrouw werden hier begraven.
- 31 dit is wellicht de Tweede Rozendwarsstraat.

5 Parels en zwijnen

- 1 Jacob Campo Weyerman (1677-1747) werd geboren in een legerkamp bij Charleroi. Tijdens zijn leven maakte hij nogal wat vijanden. In 1739 kreeg hij een levenslange gevangenisstraf en werd in de Gevangendoor in Den Haag opgesloten. Daar zou hij na acht jaar volledig berooid overlijden. Zie verder www.weyerman.nl.
- 2 Weyerman, J.C., *De Rotterdamse Hermes, bebelzende een schat van zeer geestige en kortsylyge aanmerkingen over het gedrag der hedendaagsche waerelt*, 1720-21. In de loop der tijd zou hij meermaals van titel en drukker veranderen.
- 3 Vliet, R. van, Sprangers, P., *Klopgeesten op Rotsoord en Rotsenburg*, in: Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman, jrg.36 nr.2, 2013, p98-9.
- 4 Broos, A.J.M., *Tussen zwart en ultramarijn. De levens van schilders beschreven door Jacob Campo Weyerman (1677-1747)*, 1990, p22-3. Van Vliet (2013), p100-1. De Vaartsche Rijn is een van oorsprong middeleeuws kanaal tussen Utrecht en de Lek. Van het gammele huis Rotsenburg is nog één muur over. Dit maakt deel uit van de monumentale fabriek UMS Pastoe, Rotsoord 3-5, Utrecht.
- 5 de titel was inmiddels veranderd in *Den Amsterdamschen Hermes*. Klein maar achteraf veelzeggend is het volgende. Eind 1722 begon Weyerman met het vertalen van de *lierzangen* van *Anacreon*. In zijn weekblad kroop hij standaard in de huid van *Hermes*. Maar hij lijkt zich ook te identificeren met deze Griekse dichter. *Anacreon* vluchtte voor een aanval van de Perzen naar *Abdera* in *Thracië*. Opmerkelijk is dat W. in zijn eigen werk *Abdera* gebruikte als anagram voor *Breda*, de stad waar hij was opgegroeid. En *Threut* als anagram voor *Utrecht*, de stad waar hij op dat moment woonde. Maar er is nog meer. De *Perzische zijdevever* verbleef in Ispahan (Isfahan). Dit was niet alleen de hoofdstad van Perzië, maar ook een grote handelsstad met veel textielnijverheid op de zijderoute vanuit China. Ispahan werd in 1722 door de Afghanen veroverd en verwoest. Het lijkt dus geen willekeur dat Weyerman een *Perzische zijdevever* als personage koos om Isaac Simons, de zijdekoopman uit *Altona* uit te beelden. Voor *Altona* gebruikte hij trouwens het anagram *Latona*. Voor de eerste lierzang van *Anacreon* zie Weyerman, J.C., *Den Amsterdamschen Hermes. Zynde een historisch, poëtisch, en satyrisch verhaal van de zotheden der voorby zynde, der tegenwoordige, en der toekomstige eeuw, benevens eenige liefdens gevallen*,

staatkundige coffihuis opmerkingen, en *Courant-perioden* d2, nr.10, 1 dec 1722, p79-80. En voor de introductie van de Perzische zijdevever zie Weyerman, *Den Amsterdamschen Hermes* d2, nr.21, 16 feb 1723, p166-8.

- 6 Isaac Simons gaf *Hamburg* op als zijn geboorteplaats bij zijn huwelijk met Adriana Visschers op 4 jan 1687 in Amsterdam. Het doopsgezinde echtpaar kreeg twee kinderen: Catarina (1690) en Anna Hendrina (1706). In het verhaal besteedde Weyerman veel aandacht aan Isaacs haarkleur. Enkele citaten uit de Amsterdamse *Hermes*: *goudgele Deen* (Altona viel onder de Deense kroon), *roodgehaarde ongelovige* ('zoals de inboorlingen van Latona in Ispahan werden genoemd'), nr.22, p171; *roodharige wever* alias *Reintje de Vos*, nr.22, p172; *roodgehaarde mensvossen* (in vgl. met *Judas*), nr.37, p290-1.
- 7 Weyerman, *Den Amsterdamschen Hermes* d2, nr.25, 16 mrt 1723, p194.
- 8 Weyerman, *Den Amsterdamschen Hermes* d2, nr.37, 8 jun 1723, p296.
- 9 Weyerman, *Den echo des weerelds* d2, nr.23, 24 mrt 1727, p184. Weyerman vermeldde Breukelen als zijn woonplaats aan het slot van de opdracht. Zie Weyerman (1727) en Broos (1990), p23-4.
- 10 Weyerman, J.C., *Den Persiaansche Zydevever, benevens eenige uyt het Grieks vertaalde Gezangen van Anakreon, voorzien met de sleutel van het geheele werk*, 1727, p12-6. Hij noemde het uiteindelijk een 'blijeiendig treurspel'.
- 11 Weyerman (1727), p25,6. Flavia noemde enige atheïstische boeken die haar man zou bewaren. (Simons was doopsgezind). Het bezit van deze boeken kon hem behoorlijk in de problemen brengen. De genoemde auteurs en titels zijn: *Adriaen Koerbagh* (1633-1669) een 'berucht Spinozist' met zijn 'Satans woordenboek'. Koerbagh was een zgn. *vrijdenker*. Hij werd tot tien jaar in het rasphuis veroordeeld, en overleed na enkele maanden. Zijn boeken werden verbrand. *Jarig Jelles* (c.1620-1683) met zijn 'Credo'. Hij was een vriend van Spinoza, de beroemde filosoof wiens boeken 200 jaar lang verboden zouden blijven. *John Toland* (1670-1722) met zijn vertaalde 'atheïstische tractaten'. Hij schreef honderden boeken waarvan het merendeel was gewijd aan kritiek op kerkelijke instituten. *Lucilio Vanini* (1585-1619) met enkele 'vertaalde samenspraken', was een Italiaans filosoof en *vrijdenker*. Hij werd in Toulouse ter dood veroordeeld wegens atheïsme en blasfemie. Nadat zijn tong was uitgerukt, werd hij aan een paal gewurgd, waarna tot slot zijn lichaam werd verbrand. *Louis Armand, baron de Labontan* (1666-c.1716) met zijn 'Bijzonderheden van de Wilden in Kanada'. Een Franse militair die in Nouvelle-France een band opbouwde met de Indianen en later deserteerde. En tot slot 'De Vrijheid van Denken' van *Anthony Collins* (1676-1729).
- 12 Weyerman (1727), p47-50.
- 13 met [vuile] *vos der mensheid* verwees Weyerman naar het rossig haar en onbetrouwbaar karakter van Simons. Zie noot 6.
- 14 *verflinst* betekent verzwakt, verlept. In deze regels wees Flavia op de lagere sociale afkomst van haar man. Hij had in zijn jeugd geen dure gerechten leren kennen, en zogezegd op een dieet van roggenbrood en vis geleefd.
- 15 *landslui* zijn land- of streekgenoten. Hier verwees ze naar de buitenlandse herkomst van haar man. Isaac Simons was geboren in Hamburg. En de taal die men daar sprak was voor haar net zo goed te verstaan als het gekwetter van eksters. (Met andere woorden: niet goed. Maar nog altijd beter dan het Fins of het Laps).
- 16 *waart* betekent was. We lieten het staan, omdat het rijmt op Varkenswaard.
- 17 een *zeepost* (zeepuist) staat voor een ongevaarlijke zeep die zich aan de romp van een schip of walvis kan hechten. Maar ook aan andere objecten. Wel een beetje vreemd dat Simons geen zeepokken zou kennen. Maar Flavia wilde vooral laten zien hoe onnozel hij vroeger was geweest.
- 18 *Varkenswaard* is een oude naam voor Valkenswaard, dat 25 km ten NW van Weert ligt. Zie noot 21.
- 19 met *lilden* en *trilden* werd op een spottende manier uitgedrukt dat ze beefden en bibberden van angst.
- 20 Weyerman (1727), p50.
- 21 Valkenswaard heette oorspronkelijk *Wedert*, dat in *Weert* of *Weerd* verbasterde. Dit was in de 17e eeuw de standaardvorm. In Haarlemse aktes uit die tijd werd *Weert* zowel voor Valkenswaard als het echte Weert (L.) gebruikt. Zo staan in de *database Haarlem* van Leo Adriaenssen zeker 25 aktes waarbij *Weert* of *Verkensweert* was opgeschreven, terwijl het huidige Valkenswaard werd bedoeld. Zie www.leadriaenssen.nl. De naam *Verkensweert* zou volgens de overlevering te danken zijn aan een bloeiende varkensmarkt. Terwijl Valkenswaard verband houdt met het africhten van valken voor de jacht. De valkeniers die er woonden verdienden eeuwenlang hun brood hiermee. In de 18e eeuw werden de namen *Verkensweert* en *Valkenswaard* naast elkaar gebruikt. Uiteindelijk zou het *Valkenswaard* worden. Maar *Verkensweert* kwam nog in 1740 voor. Zie Tirion, I., *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden tweede deel. Vervattende eene beschrijving der Generaliteits Landen, Staats Brabant, Staats Land van Overmaeze,*

Staats Vlaanderen en Staats Opper-Gelderland met den staat der bezetting in de Barriere plaatsen enz., 1740, p97.

6 Haagse brâl achter de duinen

- 1 Schaeff, Ch., Frese, A., *De uitvaart van het vryje metzelaersgilde. Klugtspel*, 1735. Dit werk verscheen anoniem en zonder jaartal, en met een fictief uitgeversadres in Scheveningen. Pas later zouden Schaeff en Frese zich als auteurs bekend maken, en 1735 als jaar van publicatie vermelden. Bouman, M., *De uitvaart van het vryje metzelaersgilde. Een anti-maçonnieke klucht uit 1735*, 1993, p10, 35 n54.
- 2 In 1735 waren de auteurs 28 resp. 21 jaar oud. Wat later in zijn leven werd Christiaan Schaeff (1707-1772) notaris. Albertus Frese (1714-1788) zou de winkel in schildermaterialen van zijn vader overnemen. Ook was hij actief als amateurschilder. Bouman (1993), p14-5.
- 3 dit kunstgenootschap werd in 1733 door zes personen opgericht. Al snel bleven alleen Schaeff en Frese over. *Ars Superat Fortunam* betekent *Kunst Overtreft Fortuin*. Dit had niets met financieel vermogen te maken. Met fortuin werd de veranderlijkheid van het lot bedoeld. Door je talent te scherpen kon je toeval overstijgen. Kort gezegd: oefening baart kunst. Zo kunnen we hun spreuk wellicht beter vertalen met: *Kunst Overstijgt Toeval*.
- 4 het is de vraag of de klucht ooit is opgevoerd. Mogelijk was deze als leedsdrama bedoeld. Bouman (1993), p11.
- 5 Kees van Kooten (1941) en Wim de Bie (1939) werkten met elkaar samen in *het Simplisties Verbond*. Ze maakten decennialang satirische tv-programma's zoals *Van Kooten en De Bie* en *Keek op de Week* (bij de VPRO). Daarnaast schreven ze hun eigen verhalenbundels en romans.
- 6 Bouman (1993), p17.
- 7 Bouman (1993), p31-2.
- 8 de beschuldiging van gezagsonderminning kwam vooral door het hanteren van een eigen wetboek door de vrijmetselaren. Ook vond men het lidmaatschap van prominente Oranjegezinden verdacht en bedreigend. De loges werden gezien als broedplaatsen voor *factiën* (politieke groeperingen), *beroertens* (rellen) en *débauches* (losbandigheden). Bouman (1993), p17-8, 22-4, 27.
- 9 historisch gezien stond *sodomie* voor elke vorm van seksueel gedrag die niet op voortplanting was gericht. Hiertoe behoorden anale en orale seks tussen mannen, én tussen mannen en vrouwen. Na 1730 vernauwde de (juridische) betekenis van sodomie zich tot anale seks met ejaculatie in het lichaam. Bouman (1993), p36 n58.
- 10 de term *sodomie* verwijst naar de Bijbelse steden *Sodom* en *Gomorra*. Deze werden door God vernietigd vanwege de zondigheid van hun inwoners. Een *sodomiet* (m.a.w. een inwoner van *Sodom*) werd later vooral met homoseksualiteit verbonden. Deze term wordt niet meer gebruikt, maar leeft voort in woorden als *besodemieten* (= naaien, bedriegen), *mietje* (= verwijfde of laffe man), en de verwensing *sodemietier* op (vgl. flikker op).
- 11 Bouman (1993), p35-8.
- 12 Bouman (1993), p19-20.
- 13 de vrijmetselarij was als beweging uit Engeland overgewaaid. Nu kon ze symbolisch terugvaren.
- 14 Kryn zei tegen zijn vrouw Dieuwert in Schevenings dialect: 'ik zegge dat ze een *dooje metzelâer die in den Hâeg, als ik ehoârd heb, op den Niüwen Doelen den hals heit ebröken, mit een gröote martlifsenssie nâe 't strangd zellen brengen.*' Schaeff en Frese (1735), p14-5 (c.1746). Hier was sprake van drie misverstanden. (1) Er was geen sprake van een verongelukte metselaar, maar van de symbolische uitvaart van de vrijmetselarij. (2) Herberg *De Nieuwe Doelen* was niet de plaats van het ongeval, maar de vergaderplaats van *Le Véritable Zèle* (= Het Ware Doel). De tweede loge in Den Haag die op 24 okt 1735 was opgericht. Zie Bouman (1993), p24. En (3) Het woord *martlifsenssie* bestaat niet. Vermoedelijk dacht Kryn bij de openbare plechtige uitvaart aan een *manifestatie*. Wellicht is *martlifsenssie* een verhaspeling van de termen (a) *mortificatie* (letterlijk: versterving van het vlees) als ritueel bekend bij vrijmetselaars, en (b) *salificatie* (zoutvorming), teruggrijpend op de esoterische leer rondom kwik, zwavel en zout (van Paracelsus). Het duo blijkt erg goed op de hoogte van de terminologie binnen de vrijmetselarij.
- 15 we hebben het transcript wat 'Haagser' laten klinken. Voor de oorspronkelijke tekst: Schaeff en Frese (1735), p19 (c.1746). En een onvervalst transcript: Bouman (1993), p138-9.
- 16 een *hapschaar* was een boevenvanger. Straattaal voor een agent (wout, smeris). Het woord *hapschaar* is ontleend aan het Frans. Een *happe-chair* is samengesteld uit *happer* (pakken) en *chair* (vlees). Desondanks ligt in dit stuk (ook) een vergelijking met de grijpschaar van een (Scheveningse) krab voor de hand.

- 17 met een *sinternel perdú* werd door de schrijvers een *verloren schildwacht* (persoon) bedoeld. Het begrip is ontleend aan het Frans, en slaat in het algemeen op de positie (en niet op de persoon). Een *sentinelle perdue* is een *vooruitgeschoven wachtpost*. Een gevaarlijke post die als verloren (*perdu*) moet worden beschouwd.
- 18 met *confrater* werd collega bedoeld. (Eigenlijk: broeder).
- 19 *insolentie doen* betekent *brutaal zijn* (een brutaliteit begaan).
- 20 *voor mirakel wegschoppen* betekent *dood of bewusteloos schoppen*, waarbij een wonder nodig is om weer bij kennis te komen.
- 21 *nông* was Schevenings voor *nu*. De afwijkende spelling was waarschijnlijk met opzet toegepast om het verschil in dialect tussen de stad Den Haag en het vissersdorp Scheveningen te benadrukken. (In het Haags zou het *nâh* zijn geweest).
- 22 *allon* (Fr.; eigenlijk: *allons*) was een aansporing en betekent: *laten we gaan, vooruit!*
- 23 vrij naar het lied *Oh, oh, Den Haag* (1982) van Harrie Jekkers (Harry Klorkestein).
- 24 Bouman (1993), p14-5.
- 25 Haas, A. de, *De schimmige zaakjes van notaris Christiaan Schaeff*, in: Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman, jrg.38 nr.2, 2015, p120, 134 n11. In 1738 werd van der Burch wegens sodomie in Hardenberg (Ov.) gearresteerd. Haas, A. de, *Christiaan Schaeff (1707-1772) De duistere kanten van een dichter-notaris*, in: Achter slot en grendel. Schrijvers in Nederlandse gevangenschap 1700-1800, 2002, p231 n2.
- 26 Haas, de (2015), p127. Bouman (1993), p13-4.
- 27 Haas, de (2015), p120. Voor een uitgebreid verslag van zijn gevangenschap zie de Haas (2002), p102-12.
- 28 het aantal aktes zakte naar 2 aktes per maand (1751-64) en later zelfs naar 1.3 akte per maand (1765-71). Haas, de (2015), p127.
- 29 in 1751 fungeerde zijn 14-jarige zoon Jakob (geb 1736-37) als klerk in zijn praktijk. Haas, de (2002), p109.
- 30 voor een beschrijving van de manier waarop Schaeff als financieel adviseur te werk ging zie: Haas, de (2015), p120-33.
- 31 Haas, de (2015), p122, 134 n12. De kans is groot dat de schilder Albertus van Heusden echt heeft bestaan, en tot de schilderfamilie van Heusden in Den Haag behoorde. Er zijn nl. twee andere schilders met die naam in Den Haag bekend. (1) Adriaan Hugensz van Heusden (werkzaam 1678-1703). En (2) Hendrik van Heusden (werkzaam 1720). Mogelijk waren ze voorzaten van een onbekende 18e-eeuwse schilder Albertus van Heusden.
- 32 De *Confrérie Pictural* was het genootschap waarbij alle schilders in Den Haag waren aangesloten.
- 33 een motief voor zo'n dekmantel kan zijn dat Schaeff en Frese wilden voorkomen dat hun klanten bij voorbaat zouden denken dat ze (als min of meer bekend duo) onder één hoedje speelden.
- 34 hoewel de vergelijking suggestief is, konden we het niet laten. *Jacobse en van Es* waren twee typetjes gespeeld door van Kooten en de Bie (in de jaren 1980). Ze noemden zichzelf 'vrije jongens', altijd bezig met 'handeltjes' en kleine criminaliteit. *Jacobse* was een gladjanus en het lepe brein van het stel. *Tedje van Es* een goetzak, die zich meer dan eens liet oplichten (al dan niet door *Jacobse* zelf).

7 De Spaanse pokken

- 1 voor deze fraude (en de rol van Bernard van Vijve) zie SteekSpel 9, p10, 35 n23.
- 2 Titsingh was vrijwel zeker de schrijver van het pamflet uit 1729 waarin de decaan van het Medisch College werd afgeschilderd als *deken van de Roggestekers*. SteekSpel 8, p12-3, 19 n48.
- 3 zijn eerste boek *De verdonkerde heekkonst der Amsterdammers* (1730) was als politiek instrument tegen de frauderende bestuursleden erg nuttig geweest.
- 4 Abraham Titsingh (1685-1776), chirurgijn in Amsterdam. Ging op 11-jarige leeftijd in de leer, en werd in 1702 chirurgijn op een oorlogsschip. In 1711 werd hij toegelaten tot het gilde in Amsterdam. Ook zijn vader (ovl 1691) en twee broers waren chirurgijn.
- 7 *Cypria* betekent de *Cyprische*. Het slaat op *Aphrodite*, de Griekse godin van

de liefde. Zij was uit het zilveren schuim van de zee geboren. Dat kan overal zijn, maar het eiland Cyprus gold als haar geboorte- of vroege verblijfplaats. Deze godin speelde een belangrijke rol in een verhaal over de aanloop tot de Trojaanse oorlog. Cruciaal was het *Oordeel van Paris*. Dat wil zeggen de verkiezing van *Aphrodite* als mooiste van drie Griekse godinnen. Om de uitslag te beïnvloeden had ze van tevoren aan Paris (zoon van de Trojaanse koning) een belofte gedaan. Als hij haar zou kiezen, zou zij hem helpen om de mooiste vrouw ter wereld te trouwen. Dit was Helena, de vrouw van de koning van Sparta. Dankzij *Aphrodite* werd Helena verliefd op Paris. Ze vertrokken samen naar Troje. En zo ontstond de Trojaanse oorlog. Dit verhaal staat bekend als de *Cypria*. Een titel die verwijst naar de godin van de liefde, die bij de Romeinen *Venus* werd genoemd.

- 8 Titsingh (1742), d1, p52 en p287. Prakken, J.R., *De strijdlustige chirurg Abraham Titsingh als venereoloog*, in: Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde, jrg.121 nr.2, 1977, p69. Met oude leraren werden artsen uit de klassieke oudheid bedoeld.
- 9 Titsingh (1742), d1, p98 en p86. Titsingh gebruikte zo nu en dan de uitdrukking *hoeren en boeven* om (potentiële) patiënten aan te duiden.
- 10 Titsingh (1742), d1, p380, 384. Prakken (1977), p69.
- 11 Titsingh (1742), d1, p417, 450. Prakken (1977), p70. Een *pokmeester* was een chirurgijn gespecialiseerd in de behandeling van geslachtsziekten. De behandeling van *uitwendige ziekten* (huid- en geslachtsziekten) behoorde tot het takenpakket van de chirurgijns.
- 12 Titsingh (1742), d1, p392-3, 394-5.
- 13 met *de leden tegen mij* verwees Titsingh (met name) naar de bestuursleden van de faculteit geneeskunde. In principe kon hij ook het docentenkorps in zijn geheel hebben bedoeld. Het waren allemaal (geleerde) doctoren.
- 14 *flatueus* is ontleend aan het Frans en betekent winderig. *Oedemateus* is opgezwollen (door vocht). *Emfyseem* is opblazing (met lucht). En *waterzuchtige longen* zijn in feite longoedeem.
- 15 het gaat om *Joannis Fienus* oftewel *Jan Fyens* (1537-1585), geneesheer te Antwerpen. Hij publiceerde in 1582 een werk over 'storende winderigheid' met de titel: *De flatibus humanum corpus molestantibus, commentarius novus ac singularis*. Kennelijk een populair boek, want het werd tot in 1759 herdrukt.
- 16 de aanduiding met *Autoriteit van Medicina* betekent op gezag van de medische stand. Het was spottend bedoeld, omdat het overbodig is dat artsen boeren en poepen als verschillende soorten winden benoemen. Deze verschillen zijn voor iedereen wel duidelijk.
- 17 met naar *Cyprus navigeren* bedoelde Titsingh dat hij zich in dit boek op de *ziekte van Cypria Venus* richtte.
- 18 met *oleëuze winden* bedoelde Titsingh smerige winden. Hij gebruikte *oleëuze* ook op andere plaatsen. 1 *oleëuze* vettigheid van of in het bloed (d1 p259, 349, 482; d2 p2, 14, 241). 2 *oleëuze* vochtigheid, materie, of sap van of in de beenderen (d1 p323, 327; d2 p177). 3 *oleëuze* gele gal (d2 p43). 4 *oleëuze* vettigheid in het lichaam (d2 p124). 5 het *oleëuze* van een brandende kaars (d2 p178). Bij de laatste was ook sprake van *gesmolten oleum of smeer*. Hieruit kunnen we concluderen dat hij *oleëuze* had afgeleid van *oleum*. En dat het bij 1-4 om olieachtige lichaamsmassappen gaat (zoals chylus [vrijlijk lymfevocht], beenmerg en gele gal).
- 19 een *academicus* is een op universitair niveau opgeleid persoon.
- 20 een *sarsaparilla* is een plant uit Midden-Amerika die in het Spaans *zarzaparrilla* wordt genoemd. *Zarza* betekent braam, en een *parrilla* is (als verkleinwoord van *parra*) een kleine druivenrank. Bij elkaar gevoegd een 'kleine bramentak'. Titsingh noemde de plant 'stekende winden'. Waarschijnlijk omdat de stengels stekelig zijn en zich op kruipende wijze om andere planten of voorwerpen winden. De wortel was voor indianen een geneesmiddel, en werd in de VS nog tot begin 20e eeuw tegen syfilis gebruikt. De bessen van de *sarsaparilla* staan bekend als het lievelingsvoedsel van de smurven (die ze smurfbeien of -bessen noemen).
- 21 voor deze passage met de winderige rogstecker zie Titsingh (1742), d2, p121.
- 22 zie de prent van Savery in SteekSpel 1, p4. En het sprookje met de *sterke Blazer* in SteekSpel 8, p10-11.

8a Spieße und Stangen

- 1 Johann Gottwerth Müller (Hamburg 1743 - Itzehoe 1828).
- 2 Itzehoe is een stadje 60 km ten NW van Hamburg. Het hertogdom Holstein viel in die tijd onder de Deense kroon.
- 3 hiervoor is de 3e druk geraadpleegd van: Müller, J.G., *Siegfried von Lindenbergh, Vorrede zur zweyten Ausgabe (1781)*, 1783, p19-25.
- 4 de term Schwaben (NL: Zwaben) staat voor een gebied in Zuid-Duitsland

en zijn inwoners. Dit gebied was vroeger veel groter. Het voormalig hertogdom omvatte het hele zuidwesten van het Duitse taalgebied, incl. het Duitstalige Zwitserland en de Elzas. De Zwitsers gebruiken de term echter na hun onafhankelijkheid voor Duitsers in het algemeen, vaak in spottende zin. Voor de Duitsers in het noorden zijn de Schwaben altijd de inwoners van het zuidelijk binnenland gebleven, en eveneens (bij gelegenheid) het mikpunt van grappen.

- 5 *Corpo di Bacco* is een afgezwakte krachtterm voor *Corpo di Cristo* (= lichaam van Christus). Vergelijk potverdorie als afzakking van godverdomme.
- 6 in de originele tekst staat: *sein Fett bekommen* (= zijn vet krijgen). De betekenis is hetzelfde als op zijn brood krijgen, d.w.z. zijn portie of deel krijgen. En hier met name: op afkeurende wijze de waarheid gezegd krijgen.
- 7 Müller voegde zelf de volgende noot toe: *“ten behoeve van mijn binnenlandse lezers merk ik op, dat een rog niets meer en niets minder is dan een geheel onschadelijke, weerloze, vreedzame, en daarbij niet slecht smakende zeevis, die het meest op een tarbot of schol lijkt, maar natuurlijk een beetje avontuurlijk uitziet.”*
- 8 in de originele tekst staat: *Sprengwedel* (= aspergil). Dit is geen harige wijwaterkwast, maar een metalen sprenkelaar met een sponsje.
- 9 of dit de Duitstalige prent van *Justus Danckerts* is wagen we te betwijfelen. Want deze houtsnede kan moeilijk ‘sierlijk’ worden genoemd. Bovendien vermeldt deze de naam *Warburg* als plaats van handeling (en daarmee als Heimat). Andere Duitstalige versies zijn ons niet bekend. Zie ook *SteekSpel 3*, p7.
- 10 Müller was een fan en vertaler van Nederlandse literatuur. Hij vertaalde drie brievenromans van B. Wolff en A. Deken. De bekendste is: *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* (1782), dat hij vertaalde in: *Sara Reinert, eine Geschichte in Briefen, dem schönen Geschlechte gewidmet* d1-4 (1796). Zie Bundschuh-van Duiker, J., *Johann Gottwerth Müller als vertaler van de werken van Wolff en Deken*, in: Internationale Neerlandistiek 46, okt 2008, p23-4.

8b Ein Rochen auf der Heide

- 1 Lüneburg is een stad 60 km ten ZO van Hamburg. De Lüneburger Heide is een groot heide- en boslandschap tussen Hamburg en Hannover.
- 2 Manecke, U.F.Ch., *Kurze Beschreibung und Geschichte der Stadt Lüneburg*, 1816, (150 pagina's).
- 3 Urban Friedrich Christoph Manecke (1746-1827), geboren in Lüneburg. Na zijn opleiding woonde en werkte hij in verschillende steden in Noord-Duitsland. In 1785 keerde hij terug naar Lüneburg. Eerst was hij werkzaam als ‘Salinmonitor’ (gericht op de inning van belastingen bij de zoutziederijen). En later bezette hij het ambt van ‘Zöllner’ (ontvanger van invoerrechten). In Lüneburg en omgeving werd al vanaf de 13e eeuw zout gewonnen.
- 4 Manecke (1816), *Vorrede pIII-IV*. Het keurvorstendom Braunschweig-Lüneburg was al in de Franse Tijd opgeheven. En werd trouwens allang niet meer door een Duitse vorst bestuurd. De Britse koning had het in het begin van de 18e eeuw geërfd. In de praktijk gebruikte hij de titel *keurvorst van Hannover*. De officiële titel luidde *hertog van Braunschweig en Lüneburg, keurvorst van het Heilige Roomse Rijk*.
- 5 Manecke was toen al 70 jaar. In de bronnenlijst van de stadsgids staat het *Handbuch für Kaufleute* uit 1786 als meest recente bron vermeld. Manecke (1816), p2.
- 6 Manecke (1816), p9. Of er na de Franse Tijd in 1816 nog afdrucken te krijgen waren, is maar zeer de vraag.
- 7 overigens verscheen de beschrijving van Lüneburg incl. de passage over de prent met de rogstekers ook in een lijvig werk dat 30 jaar na de dood van Manecke werd uitgegeven. Zie: Manecke, U.F.Ch., *Topographisch-historische Beschreibungen der Städte, Aemter und adelichen Gerichte in Fürstenthum Lüneburg* d1, 1858, p8.
- 8 ook nu spreekt men in deze regio (in de landelijke gebieden) nog steeds het *Heidjerisch*. Dit is het dialect van de *Heidjer*, de bewoners van de Lüneburger Heide.

9 De Keurvorst van Mainz

- 1 Rebmann, G.F., *Vorläufiger Aufschluß über mein sogenanntes Staatsverbrechen, meine Verfolgung und meine Flucht, in einem Schreiben an des Herrn Coadjutors von Dalberg Erzbischoffl. Gnaden*, (Londen) 1796. Deze open brief verscheen als bijlage bij *Das neue graue Ungeheuer* d5, (Uppsala) 1796. Zie ook noot 7.
- 2 Rebmann opende zijn verklaring met *‘De eerste minuut dat ik in veiligheid ben...’* Vrijwel zeker heeft hij dit in Altona (bij Hamburg) geschreven. Altona was de bestemming van zijn vlucht uit Erfurt (in dec 1795). De open

brief is in Londen uitgegeven. Mogelijk gebeurde dit uit veiligheidsoogpunt om moeilijkheden in zijn nieuwe verblijfplaats te vermijden.

- 3 (Johann Andreas) Georg Friedrich Rebmann (1768-1824).
- 4 Maximilien de Robespierre (1758-1794) was advocaat en leider van de *jacobiënen* tijdens de Franse Revolutie. Deze *links-radicalen beweging* was in 1793-94 aan de macht en voerde een schrikbewind. In korte tijd verloren duizenden mensen het leven door de guillotijn. In juli 1794 werd Robespierre zelf onthoofd.
- 5 Friedrich Karl Joseph von Erthal (1719-1802) was vanaf 1774 tot 1802 aartsbisschop en keurvorst van Mainz. De stad Mainz ligt op de linkeroever van de Rijn. Erfurt was een exclave van het keurvorstendom dat 300 km naar het noordoosten lag (in Thüringen).
- 6 tijdens dezelfde campagne in 1794-95 werden ook de Oostenrijkse Nederlanden en de Staatse Republiek (onder stadhouder Willem V van Oranje) onder de voet gelopen. De zuidelijke Nederlanden werden in 1795 bij Frankrijk gevoegd. In de noordelijke Nederlanden werd de Bataafse Republiek uitgeroepen.
- 7 *Das neue graue Ungeheuer* verscheen van 1794 tot 97 (en heeft niets met een rog te maken). De titel was een verwijzing naar *Das graue Ungeheuer*. Een satirisch tijdschrift in een grijze omslag dat van 84 tot 87 was uitgegeven door Wilhelm Ludwig Wekhrlin (1739-1792). Deze zuid-Duitse schrijver inspireerde Rebmann ook met zijn satirische reisverhalen zoals *Anselmus Rabiosus Reise durch Ober-Deutschland* (1778). Ook Rebmann schreef dit soort verhalen. Sommige onder het pseudoniem *Anselmus Rabiosus der Jüngere*.
- 8 Rebmann, G.F., *Ludwig Wagehals. Ein Gemälde menschlicher Sitten, Vorurtheile, Thorheiten, Laster etc in allen Himmelstrichen. Seitenstück zu Hanskiekindiewels Reisen*, 1795. Op het titelblad staat Rebmann's naam als auteur niet vermeld. Toch is hij op eenvoudige wijze als auteur te herkennen. Zie ook Rebmann (1796), p37.
- 9 Altona lag vlakbij Hamburg in het hertogdom Holstein dat onder bestuur stond van de Deense koning. Het was na Kopenhagen de grootste stad onder diens heerschappij en floreerde als vrijhaven. Gera was een ministaat in Thüringen. Over de wijze waarop de censuur in Erfurt uitpakte zie Rebmann (1796), p7-10,26.
- 10 Rebmann (1796), p38,41,45-7.
- 11 Rebmann (1796), p47-8,50.
- 12 Karl Theodor (Anton Maria) von Dalberg (1744-1817) werd in 1787 tot coadjutor (hulpbisschop) van Mainz benoemd. Hij was erg geïnteresseerd in de Verlichting en hervormingsgezind. In 1802 werd hij de laatste aartsbisschop en keurvorst van Mainz (d.w.z. op de rechteroever van de Rijn).
- 13 Rebmann (1796), p34.
- 14 Rebmann (1796), p37-8.
- 15 Hoe het met Rebmann verder liep? Na een half jaar in Altona vertrok hij voor 15 maanden naar Parijs. Eind 1797 werd hij tot rechter in Mainz benoemd. Het begin van een glanzende carrière in de rechtspraak, die hem behalve naar Mainz ook naar Trier bracht. (Dus steeds in de door Frankrijk geannexeerde gebieden op de linkeroever van de Rijn). In 1802-03 leidde hij het proces tegen de beruchte bende van *Schinderhannes* (Johannes Bückler). Napoleon onderscheide Rebmann hiervoor met het *Légion d'honneur*. De belevenissen van de bendeleider werden later in talloze geschriften en toneelstukken herinnerd. In Roermond schreef Emile Seipgens de zgn. opera bouffe *Schinderhannes* die vanaf 1864 om de zoveel jaar wordt opgevoerd. Meest recent in 2017.

10 Lang leve de Revolutie

- 1 de fictieve plaats van uitgave was Veropolis (= de ware stad). Gezien de context van het verhaal denken we dat hiermee Brussel werd bedoeld. Zie ook noot 16.
- 2 tijdens de Conventie van Reichenbach (juli 1790) spraken Pruisen en Oostenrijk af zich samen tegen de Franse Revolutie te keren. Als gevolg van de samenwerking trok Pruisen (ook) zijn steun aan de Brabantse Omwenteling en de Luikse Revolutie in. Tegelijk raakten de Verenigde Nederlandse Staten door verdeeldheid verzwakt. Zo kon de Oostenrijkse keizer zijn gezag vrij makkelijk herstellen.
- 3 het Hof van Gelderland regelde bestuur en rechtspraak (op provinciaal niveau). Het tegenwoordigste het bevoegd gezag van de keizer. Bestuurlijk gezien was het Hof te vergelijken met het huidige college van Gedeputeerde Staten. En rechtelijk met het gerechtshof, omdat het Hof vooral de hogere rechtspraak voor zijn rekening nam.
- 4 Voor meer over Weert en dit bijzonder voorval tijdens de Brabantse

- Omwenteling zie: Henkens, J., *De ontvoering van drie Roermondse door Weertse in 1789*, in: De Maasgouw 101 (1982), p49-64. En zie: Haanen, E., *Weert, Nederweert en Wessem onafhankelijk! De Brabantse revolutie 1789-1790*, in: Weert in woord en beeld: jaarboek voor Weert 14 (2000), p63-102.
- 5 Spanoghe, eigenlijk: *Cornelius Martinus Spaenhoven* (Doel 1758 - St. Gillis Waas 1829). In 1778 schreef hij zich in als student filosofie aan de universiteit van Leuven. Binnen een jaar switchte hij naar rechten, maar maakte zijn studie nooit af. In 1781 was hij in de leer als drukker in Antwerpen. Vanaf dat jaar noemde hij zichzelf consequent Spanoghe (n.a.v. eigen genealogisch onderzoek). Vanaf 1782 was hij werkzaam als zelfstandig drukker en boekverkoper in Antwerpen.
 - 6 over Spanoghe: Groote, H. de, *Cornelius Martinus Spanoghe*, in: De Gulden Passer 22 (1944), p27-49; en in: De Gulden Passer 23 (1945), p19-79. Vieu-Kuik, H.J., Smeyers, J., *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden* d6 (1975), p478-9, 531-3. Smeyers, J., *Van traditie naar vernieuwing. De Zuidnederlandse letterkunde in de Oostenrijkse tijd*, in: Oostenrijks België, 1713-1794. De Zuidelijke Nederlanden onder de Oostenrijkse Habsburgers (1987), p329-30. Impe, S. van, *Mediamagnaten in de Oostenrijkse Nederlanden*, in: De Gulden Passer 91 (2013), p138-9.
 - 7 de *cellebroeders*, *cellieten* of *alexianen* stonden bekend als ziekenbroeders en verzorgers van overledenen. Het woord *celle* is afgeleid van *cellarium*, dat kelder betekent. Vanaf de 17e eeuw richtten ze zich vooral op psychiatrische patiënten. Regtuyt verwees zeker tweemaal naar het verblijf van Spanoghe bij de *cellebroeders*. Hij heeft het over een "*liedeken, dat de heer Spanoghe in zijn gevangenis bij de cellebroeders gemaakt heeft op 28 oktober jl.*" (= 1790). Zie 2e brief (24 jan 1791), p17. Ook blijkt dat Spanoghe al vóór Pasen 1790 in Tienen vastzat. Hij ging toen niet te biecht, omdat hij ervan uitging dat het biechtgeheim geschonden zou worden. "*En dat het voor alle weldenkenden zeer gevaarlijk is bij dergelijke boeven te biechten. Toen ze hem vroegen of hij Pasen vierde, antwoordde de boekdrukker Spanoghe daarom aan de muizenvangers [= cellebroeders] in Tienen dat hij dit alleen maar bij Vijgen [= keizersgezinden] zou doen. Dat wil zeggen bij waardige priesters, die in hun biechtstoelen de plaats van God innemen. En niet die van de duivel, zoals de pruimen, dat wil zeggen de godsdienst schendende patriplodden [= patriotten]."* Zie 24e brief (10 jul 1791), p273.
 - 8 na zijn gevangenschap verbleef Spanoghe in 1791 in Brussel.
 - 9 Regtuyt (ps.), F., *Levens-beschrijving der Nederlandsche ex-Souvereyne Bloedhonden en van des zelfs aenhang, of Verbael der vervolgingen, plunderingen, moorden en verder gruweladaeden, geduerende de eenjarige heersching der Souvereyne Roof-vogels, door de waere Heyntjes-kalanten, in de Oostenryksche Nederlanden, gepleegt; voorgestelt in 36 Brieven* (Veropolis, c.1792). In het door ons geraadpleegde digitale exemplaar (universiteit van Gent) ontbreken tien brieven (nr. 20, 21, 22, 27, 28, 29, 31, 33, 34 en 35).
 - 10 Arlequin (ps.), G., *De dry Heintiens aen het hoofd der Nederlanders, verplettende den Tiran van Oostenryk* (z.pl., 1790), p5. De drie Heintjes waren: Henricus van der Noot, Henricus hertog van Arenberg, en Henricus kardinaal van Mechelen. Een theologant was een student in de theologie (een studie vrijwel altijd bedoeld om tot priester gewijd te worden).
 - 11 kwikzilver (of kwik) is een metaal dat bij kamertemperatuur vloeibaar is. Het werd als zalf op de aangedane huid gesmeerd. Het hielp niet, maar zorgde wel vaak voor ernstige bijwerkingen. We weten niet of de bewering over Spanoghe waar is.
 - 12 *Joannes Josephus vanden Elsen* (1759-1803) werd c.1785 tot priester gewijd. In mei 1788 gaf hij les aan de universiteit van Leuven. Reeds vier maanden later werd hij vanwege zijn activisme tegen de keizer door het Oostenrijks gezag vervolgd. Hij vluchtte naar St. Truiden (op Luiks grondgebied). In 1790 keerde hij onder het bewind van de patriotten weer terug.
 - 13 Eerder al (in dec 1788) was een brief van *Sincerus Tout-droit* aan *Keuremnenne* gepubliceerd. Ook dit was een fictieve brief waarbij de auteur twee schuilnamen gebruikte. Hij bleek zowel de afzender als de geadresseerde te zijn: van den Elsen. Zie Smeyers (1975), p476-7.
 - 14 volgens Haanen (2005) zat Josse Le Plat achter *Fidelis Regtuyt*. Josse Le Plat (1732-1810) was hoogleraar rechten in Leuven, en gaf ook les op het seminarie generaal (de priesteropleiding die door de keizer was opgericht). Hij was een voorstander van de keizer. Vanden Elsen had zijn pijlen inderdaad ook op hem gericht. Volgens Berkvens (2013) was het niet Josse, maar diens zoon Victor Adriaan Christiaan Le Plat (1762-na 1812). Zie: Berkvens, A., van der Bruggen, H., Magnée, R., *Rechtspraak in Roermond. Van Soevereine Raad naar Rechtbank Limburg (1580-2012)*, 2013, p317. Maar zowel De Groote (1944, p27), als Smeyers (1975, p479; 1987, p330) en van Impe (2013, p138) wijzen

- overtuigend naar Spanoghe als *Regtuyt*. Daar sluiten we ons bij aan.
- 15 in 26 geraadpleegde brieven werd Spanoghe ruim 40 keer genoemd. Zie o.a. bij noot 7 en 37.
 - 16 de 'onzijdig persoon' had de brieven vanuit Antwerpen geschreven en naar 'zijn vriend' in Brussel gestuurd. Spanoghe had tot dec 1789 jarenlang in Antwerpen gewoond en gewerkt. In 1791 verbleef hij in Brussel. Dit zou de verblijfplaats van de schrijver en de ontvanger-verzamelaar kunnen verklaren. Bijzonder is echter dat vanaf de 8e brief (van 10 mrt 1791) Bergen op Zoom de verblijfplaats van de vriend werd. Is er een andere verklaring mogelijk? Van Henri van der Noot is bekend dat hij geruime tijd in Bergen op Zoom verbleef. Verwees Spanoghe met een nieuw adres van 'zijn vriend' wellicht naar een gevluchte van der Noot? En waren de brieven met de aanhef 'heer en vrind' quasi vriendelijk voor hem bedoeld? Wie zal het zeggen.
 - 17 zie ook het verhaal over de *Maanblussers van Mechelen* in SteekSpel nr.8. In de brieven van Regtuyt komen ook *Broekschyters* voor. Die slaan niet op de inwoners van Vilvoorde, maar op lafaards in het algemeen. Verder blijkt uit de context bij zowel Regtuyt als Arlequin (zie noot 9 en 10) dat een *Peeterman* in die tijd in Leuven een populaire biersoort was.

in opstandig Weert

- 18 voor meer leesgemak hebben we taalgebruik en interpunctie van de originele teksten iets gemoderniseerd. Naar ons idee kunt u de overgenomen passages nog steeds als letterlijke citaten beschouwen.
- 19 het woord *pagnot* was rond 1789 de aanduiding voor een huursoldaat in het Oostenrijks leger. *Pagnot* is de vernederlandste vorm van *pagnote*. In het Frans stond dit voor een huurling die alleen vanwege het geld (zijn brood) in dienst was gegaan. De term is afgeleid van de benaming voor een klein, rond brood: een *pagnotte* (Fr.) of *pagnotta* (It). Al snel werd de aanduiding van broodsoldaat een spotnaam voor een soldaat zonder vechtlust. Dit in tegenstelling tot een *patriot* die uit overtuiging en vaderlandsliefde streed. Zie Goeyse, E. de, *De liederen van de Brabantsche Omwenteling van 1789* (diss Leuven, 1933). En Grietens, J., Goeyse, E. de, *Het Volkslied onder de Brabantsche Omwenteling van 1789* (1940). Bijzonder: de term *payot* heeft na de onafhankelijkheid van België juist een heldhaftige betekenis gekregen. Dit n.a.v. het boek *'r Payottenland, gelyk het van oudtyds gestaen ende gelegen is* van F.-J. Twyffeloes (1846), een pseudoniem van F.-J. De Gronckel. De naam *Pajottenland* is later een erenaam geworden voor de streek ten westen van Brussel (in Vlaams-Brabant).
- 20 het woord *patriplod* was geen gangbare term en mogelijk door Spanoghe zelf bedacht om de patriotten te bespotten. Het is een samentrekking van *patriot* en *plod*. Een plod, lap of vod is een tamelijk waardeloos stuk stof. In een samentrekking krijgt het nieuwe woord in zijn geheel een ongunstige betekenis. (Zoals de term *kopvod* tegenwoordig bewijst). Naast het stoffelijke was een plod ook een minachtende benaming voor een persoon. Spanoghe gebruikte ook afgeleide termen als 'patriploddiek' en 'patriploddisme'.
- 21 het woord *vijg* was rond 1789 als scheldnaam in zwang en betekende lafaard. De manier waarop de Oostenrijkse troepen zich door de patriotten hadden laten verjagen, zal hier zeker een rol bij hebben gespeeld. Het werd gebruikt als belediging voor degene die keizersgezind waren of hiervan verdacht werden. De term is afgeleid van de Duitse woorden *Feigheit* (lafheid) en *Feigling* (lafaard of zwakkeling). *Feigheit* geldt in militaire kringen als bijzonder oneervol. Iemand onttrekt zich aan gevaar, terwijl de omstandigheden juist moed en daadkracht vragen. Het tonen van *Feigheit vor dem Feind* (lafheid in het zicht van de vijand) werd met de dood bestraft.
- 22 Joannes Baptist Sijben (1727-1805) was als jurist opgeleid in Leuven en Douaai. Vanaf 1754 was hij advocaat aan het Hof in Roermond. Hij maakte decennialang deel uit van het stadsbestuur. Van 1757 tot 1795 was hij schepen (38 jaar lang). En van 1767 tot 1790 was hij burgemeester (23 jaar lang), en daardoor tevens lid van de (provinciale) Staten.
- 23 Wilhelmus Josephus Luytgens (1722-1802) promoveerde in 1746 te Leuven in de rechten. Zijn gehele carrière was hij aan het Hof van Gelderland in Roermond verbonden. Eerst als advocaat, daarna als raadsheer (1750-1779), en tenslotte als kanselier (1779-1794). Zijn vrouw was twee maanden na hun huwelijk in 1751 overleden. Hoewel hij nog geen 30 jaar was, zou hij nooit meer hertrouwen. Hij richtte zich volledig op zijn werk (en onderhield een intensieve relatie met zijn moeder).
- 24 Josephus Janssens (1733-1803) was vanaf 1758 pastoor in Weert. In jan 1787 werd hij door fiscaal Stuers geschorst, omdat hij had geweigerd een plakkaat van de keizer af te kondigen. Na een petitie van de Weertse inrichting Brussel werd hij in mei 1787 weer in zijn ambt hersteld. Ook na

- de val van de patriotten bleef hij in functie dankzij een algehele amnestie. Maar toen Stuers en de andere heren in jan 1792 een hoog bedrag voor eerherstel eisten, vluchtte hij (samen met zijn broer L.L. Janssens en dr Haex) naar het 'Hollandse' Maarheeze. Gerustgesteld dat de amnestie van kracht bleef, keerden ze na korte tijd terug. [Bijzonder: als pastoor van Weert werd hij (in 1804) opgevolgd door Marcellus Albertus Sijben. Zoon van oud-burgemeester Jean Sijben uit Roermond].
- 25 Pierre Jean Joseph Bernard Stuers (1744-1811) studeerde rechten in Leuven. Vanaf 1779 was hij fiscaal en momboir aan het Hof van Gelderland in Roermond. Uit hoofde van zijn functie vervolgde hij in de jaren 1780 zowel Sijben als pastoor Janssens. Uit wraak en om van hem verlost te zijn werd hij tijdens de Omwenteling in dec 1789 gearresteerd. In nov 1791 besloot de keizer hem vanwege zijn loyaliteit tot ridder te verheffen. Hij heeft zijn diploma echter nooit kunnen ophalen, waardoor zijn titel niet in werking is getreden. Wel werden enkele van zijn kinderen later in de ridderstand van Nederland en België opgenomen.
- 26 Josephus Walterus Haex (1758-1830) was in Leuven tot arts opgeleid. Hij was een felle tegenstander van de keizer, en wilde de katholieke tradities beschermen. In dec 1789 stelde hij zich aan het hoofd van ruim 600 Weertenaren die gewapend naar Roermond trokken. Behalve tegen het Oostenrijks gezag, verzette hij zich later ook tegen de Fransen. Volgens een Franse overheidsdienaar verspreidde 'médecin Haex' in 1798 een pamflet waarin hij dreigde om bij de eerste die belasting zou betalen 'het dak boven zijn hoofd te slopen'. Zie Welten, J., *In dienst voor Napoleons Europese droom. Bijlagen* (2007), p155 n117.
- 27 Franciscus Bernardus van der Renne (1738-1810) was geboren in Eindhoven en had rechten gestudeerd. In de jaren 1760 was hij raadshier voor de abdis van Thorn. Hij woonde (in ieder geval vanaf 1765) in Roermond. Vanaf 1783 was hij griffier aan het Hof van Gelderland. Hij werd ook 'administrateur' van de door de keizer opgeheven kloosters in Roermond. Vanwege zijn trouwe dienst werd hij in 1785 door de keizer tot ridder verheven. Wellicht vonden de opstandelingen dat deze staat van dienst reden genoeg was ook hem te arresteren.
- 28 Ferdinandus Joannes Josephus Costerius (1729-1805) was vanaf 1759 (36 jaar lang) schout en rentmeester van Weert en Nederweert. Met de inlijving van de Oostenrijkse Nederlanden bij de Franse republiek in 1795 eindigde zijn loopbaan. Beide ambten waren erfelijk en vanaf 1654 (dus ruim 140 jaar!) binnen de familie Costerius gebleven. Overigens staat in de brieven van Spanoghe de familienaam consequent als Costerus (i.p.v. Costerius) vermeld.
- 29 Petrus Bernardus Josephus Costerius (1769-1791) studeerde rechten. Spanoghe schreef in de 25^e brief (16 jul 1791) over hem als 'jurist in Leuven'. Twee maanden later overleed hij in de afspanning (herberg) Groenendaal bij Brussel. Zijn vader Ferdinand was reeds vanaf 1772 weduwnaar. Al diens kinderen stierven op jonge leeftijd. Maria (2 mnd oud in 1767), Joseph (19 jaar in 1790) en Pierre (22 jaar in 1791).
- 30 de burgerij van Roermond sympathiseerde met de leden van het Hof van Gelderland in hun stad.
- 31 de houding van de inwoners van Wessem werd vooral bepaald door hun ongenoegen over de lokale bestuurders (en niet zozeer door de landelijke politiek). Zie voor de gebeurtenissen in Wessem: Haanen, E., *De Brabantse revolutie en de eerste Oostenrijkse restauratie in Wessem (1789-1792)*, in: Opera Omnia d3, 2005, p202-36.
- 32 Regtuyt (ps. van Spanoghe), 5e brief (20 feb 1791), p16-8.
- 33 Christianus Joosten (1752-1817; geb te Wessem) was tijdens de gebeurtenissen in 1789 geen burgemeester meer. Hij was het wel geweest, nl. van 1 nov 1787 tot 1 nov 1788. Een burgemeester werd (telkens) voor één jaar gekozen. Joosten was tevens eigenaar van herberg de Engel. Het pand van deze herberg bestaat tegenwoordig uit appartementen (Korenmarkt 12-26). De naam leeft voort in café 't Ingelke (Korenmarkt 8).
- 34 de aanduiding deugniet klonk in die tijd niet zo onschuldig als nu. Het had een veel negatievere klank.
- 35 de fiscaal was belast met het opsporen en vervolgen van personen die verdacht werden van het plegen van strafbare feiten. Men kan hem vergelijken met een huidige officier van justitie. De titel fiscaal is ontstaan uit de rol die hij van oudsher had bij het innen van boetes. Deze waren namelijk een bron van inkomsten voor de fiscus (schatkist). Bij het Hof van Gelderland werd de uitvoerende functie van fiscaal gecombineerd met de beleidsmatige functie van momboir (of voogd), te vergelijken met een procureur-generaal.
- 36 orator (Lat.) betekent redenaar. Waarschijnlijk doelde hij op Ludovicus Lambertus Janssens (1753-1817) die in 1779 tot priester was gewijd. In 1801 werd hij (op 48-jarige leeftijd) kapelaan in Weert. Het is niet bekend waar hij tussen 1779 en 1789 heeft gewoond en gewerkt. Spanoghe vermeldde tweemaal een broer van de pastoor als 'verjaagde orator' (in de 5^e en 25^e brief). In een rapport van kapitein De Meer staat hij (in juni 1790) vermeld als 'de redenaar'. Ongetwijfeld ging het om dezelfde broer. Zie Haanen (2000), p84, p101 n110. En Coenen, J., *Op de keper beschouwd. Een geschiedenis van Weert d2 1568-1648*, 2009, p363-4. Mogelijk was hij een van de zgn. oratorianen in Scherpenheuvel (een bedevaartsoord bij Diest), en kwamen zij door de maatregelen van de keizer onder druk te staan.
- 37 het lijkt er sterk op dat Spanoghe de actuele feiten vermengde met persoonlijke herinneringen aan zijn eigen studietijd in Leuven. Haex was even oud, en waarschijnlijk in hetzelfde jaar aan zijn studie begonnen. Overigens is een licentie te vergelijken met een master titel.
- 38 Regtuyt (ps. van Spanoghe), 6^e brief (25 feb 1791), p15-8.
- 39 de kanselier was voorzitter van het Hof van Gelderland. Hij was ook de hoogste vertegenwoordiger van het gezag van de keizer in deze kleine provincie. (De positie van stadhouder werd nl. allang niet meer ingevuld).
- 40 Regtuyt (ps. van Spanoghe), 7^e brief (2 mrt 1791), p10-3.
- 41 Regtuyt (ps. van Spanoghe), 8e brief (10 mrt 1791), p11-3.
- 42 de gebeurtenissen in deze brief speelden zich af in de laatste week van dec 1789.
- 43 het dragen van een kokarde met de rood-zwart-gele driekleur als teken van de Omwenteling werd al snel een sociale verplichting. (In Weert stond zelfs een boete van één ducaton op het niet dragen van een kokarde. Zie Haanen (2000), p69). Onze schrijver vond het een apenspel: gekkigheid waarbij men elkaar moest na-apen.
- 44 volgens een ooggetuigenverslag ging het om een groep van 630 gewapende boeren uit Weert en omgeving. Zie Habets, J., *Chroniek der stad Weert van 1784 tot 1802, geschreven door den ooggetuige Lambertus Goofers*, in: Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg 25, 1888, p366, 374.
- 45 met de *burgerij* werden de zgn. *tienmannen* bedoeld die het stadsbestuur adviseerden bij belangrijke kwesties. Dit adviesorgaan bestond uit tien deelnemers vanuit de gilden (in Roermond meestal ambachten genoemd). Elk van de vijf belangrijkste ambachten koos uit hun midden twee leden.
- 46 Gelderland had zich onafhankelijk verklaard in navolging van Brabant en de andere provinciale Staten (zoals Vlaanderen, Henegouwen, etc). Limburg en Overmaas volgden pas in maart 1790. Luxemburg deed niet mee en bleef trouw aan de keizer.
- 47 Regtuyt (ps. van Spanoghe), 24^e brief (10 jul 1791), p281-2.
- 48 Haanen (2005; p234-6) gebruikt de 24^e brief van *Fidelis Regtuyt* als historische bron voor de beschrijving van de situatie in Wessem. Zie ook noot 14 en 31.
- 49 Regtuyt (ps. van Spanoghe), 25^e brief (16 jul 1791), p9-15; 18.
- 50 het gaat om het *Manifest van het Brabantse volk* dat werd opgesteld met dezelfde intentie als het *Plakkaat van Verlatinghe* (in 1581). De Brabanders verklaarden zich 'een vrij en onafhankelijk volk' en 'keizer Joseph II als hertog van Brabant vervallen van de soevereiniteit over het hertogdom'. Het werd op 24 oktober 1789 door Henri van der Noot afgekondigd. De term 'hoeren-Heintje' sloeg op hem en verwees naar zijn relatie met Marie-Thérèse Pinaut (1734-na 1793), een politiek activiste die pamfletten schreef en ook zijn maitresse was.
- 51 een esculaap is een symbool bestaande uit een slang die zich om een staf kronkelt. Het wordt gebruikt om de praktijk van een arts aan te duiden. Voor de onafhankelijkheidsverklaring in Weert zie Haanen (2000), p65.
- 52 zie voor schepen en herbergier Christianus Joosten noot 33.
- 53 een pekelhoer is een onaangename vrouw met een slecht karakter. De scheldnaam 'oude pekelhoer' verwijst naar pekelvlees dat niet meer zo vers, en dus van mindere kwaliteit is. Krijten betekent huilen, janken.
- 54 een schrijnwerker is een timmerman, meer bepaald een meubelmaker. (Een schrijn is een kist).

ISSN 2543-2117

Viva Gwan der Noot
de keizer is een KZoot

Weeter bier
natuurlijk en ongefilterd

WWW.KWAKBOKS.NL

Publishing
Agency
Events
Design
Media
Print & Press

*“We don't just publish books,
we publish dreams ...”*

Maaspoort 24 | 6001 BP Weert | T +31 (0)495 - 76 90 55
www.bullseyepublishing.nl | www.bullseyeshop.nl